

Філіп Тоді

**НАРИС
ІСТОРІЇ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО
СОЮЗУ**

Philip Thody

**An historical introduction to
the European Union**

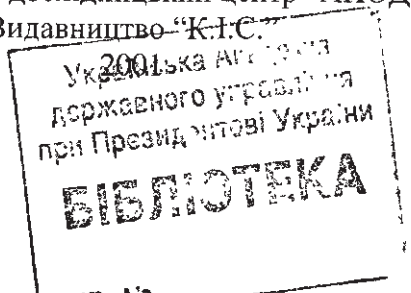
Філіп Тоді

Нарис історії Європейського Союзу

Переклала з англійської
Марина Марченко

16645

Київ
Аналітично-дослідницький центр "АНОД"
Видавництво "К.І.С."

Філіп Тоді. Нарис історії Європейського Союзу. Переклала з англійської Марина Марченко. - К.: К.І.С., 2001. - 142 с.

«Нарис історії Європейського Союзу» Філіпа Тоді – це хронологічно викладена політична історія європейської інтеграції з контекстуальним оглядом історії Європи з XVII століття. Головні історичні, економічні та політичні етапи розвитку Європейського Союзу, викладені у доступній формі, дозволяють отримати цілісне уявлення про Європейський Союз від початку і до наших днів.

Книга ґрунтовно висвітлює всі сфери діяльності Союзу; аналізує процес розширення, розповідає про внутрішню організацію, розподіл влади, базові принципи, покладені в основу ЄС, а також торкається таких дискусійних питань, як спільна діяльність в галузі сільського господарства, законодавства та монетарної політики.

З урахуванням результатів останніх досліджень в книзі подається детальний аналіз різних напрямків політики Європейського Союзу; наведено хронологію подій, путівник інституціями ЄС.

ISBN 0-415-17-107-5 (англ.)

ISBN 966-7048-39-X (укр.)

Філіп Тоді

Нарис історії Європейського Союзу

Переклад Марини Марченко.

Макет Ольги Кириченко.

ЦЕ ВИДАННЯ ЗДІЙСНЕНО ЗА ФІНАНСОВОЇ
SPONSORED BY THE INTERNATIONAL
ТА ЕКСПЕРТНОЇ ПІДТРИМКИ
RENAISSANCE FOUNDATION.
МІЖНАРОДНОГО ФОНДУ "ВИПРОДЖЕННЯ"

Підписано до друку 19.12.2001. Формат 64 x 90 1/16.

Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.

Зам. №55-7. Умов. друк. арк. 8,88.

An historical introduction to the European Union

Copyright © 1997 Philip Thody

Authorised translation from English language edition published by
Routledge, an imprint of the Taylor & Francis Group.

ISBN 0-415-17107-5 (англ.)

ISBN 966-7048-39-X (укр.)

© М.Марченко, укр. переклад, 2001.

© Дизайн, макет, "К.І.С.", 2001.

Від перекладача

Любі друзи! Звертаючись до вас, маю на меті по-перше, щиро рекомендувати книгу Тоді Філіпа «An historical introduction to the European Union», а по-друге, пояснити деякі особливості перекладу, який ви тримаєте в руках

Популярна історія європейської інтеграції, запропонована Тоді Філіпом, цікава вже тим, що значно відрізняється від численних “глянсованих” версій. Хоч в цілому працю можна, мабуть, назвати проєвропейською, вона далеко не панегірик, це видно хоча б із того, що найцитованіший Тоді Філіпом автор – несамовитий свронепависник Бернард Конолі з його книгою “Гниле серце Європи”. Вчитуючись у твір, розумієш, що на користь йому спрацювали і такі обставини, котрі на перший погляд видаються недоліками. Наиперша з них – 1997 рік написання. Чотири роки, що минули відтоді, принесли багато нових проблем, але – дивовижний факт – не скасували жодної “старої”. Мало того, як переконливо демонструє Тоді Філіп, сміливо заглиблюючись на багато століть в минуле, переважна більшість сьогоднішніх болючих точок на тілі Європи – то сліди від колишніх, часом дуже давніх синців. Автор багато уваги приділяє можливим перевагам і вадам єдиної європейської валюти. За часів написання книги на порядку денному було запровадження безготівкового євро з 1 січня 1999 року. Сьогодні євромонети і купюри нарешті матеріалізувались, проте як і чотири роки тому, одним з найголовніших аргументів британців (охочі можуть пересвідчитися в цьому, завітавши на сайт www.no-euro.com) проти єдиної валюти є протиставлення британської й континентальної систем пенсійного забезпечення (див стор 96). Не оминув Тоді Філіп і такого актуального нині поняття як розширення ЄС. До речі, сьогодні, коли країни Східної Європи є повноправними кандидатами і їх от-от приймуть до ЄС, навряд чи хтось наважиться так відверто, як це робить автор (див стор 43), визнати певний “реваншистський” характер цього кроку з боку ЄС щодо колишнього радянського блоку. Сьогодні мало хто згадує, що Європейський Союз (а раніше Європейське Економічне співтовариство) вже пережив кілька хвиль розширення, одна з яких – а саме вступ Великої Британії 1973 року, мало не став “лоцдунком смерті” (див стор 39) для Співтовариства. І вже зовсім непристойними вважаються розмови про неприязне ставлення певних його членів один до одного. Однак Тоді Філіп, 1997 року ще не оглушений фанфарами “великого возз’єднання із Східною Європою”, не боїться розрізати застарілі гнійники в стосунках, зокрема

між Сполученим Королівством та Іспанією, і не соромиться сказати вголос про те, зокрема, що Туреччина – остання країна, яку Греція хотіла б бачити членом ЄС (див. стор. 79).

Другий нібито недолік «An historical introduction to the European Union» – певний суб’єктивізм автора. В книзі бездоганно втримано рівновагу між поглядами євроскептиків і єврофілів, автор ретельно і надзвичайно майстерно приховує від читача власні погляди. Якщо він і єврофіл, то аж ніяк не навіжений, а якщо євроскептик – цілком поблажливий. Але Тоді Філіп – британець, і це надає книзі особливого колориту: з одного боку, вона геть позбавлена тих бездумно-райдужних інтонацій, якими часом просочені офіційні публікації, а з іншого – багато місця приділяє викладу саме британської позиції щодо Євросоюзу, чого багато хто уникає через її відверту опозиційність.

Наостанок мушу не погодитись з анотацією до оригінального англійського видання, де говориться, що читання книги не потребує попередньої підготовки. Книга написана популярно і доступно, проте за змістом все ж розрахована на освіченого читача з широким світоглядом, не обов’язково – фахівця, але певною мірою обізнаного з тематикою.

Що ж до особливостей перекладу, ми намагалися дбайливо ставитись до авторського стилю. Всі наведені в тексті цитати, включно з поетичними, подаються в перекладі автора перекладу. Оригінальну транскрипцію іноземних прізвищ, а також назви цитованих творів читач майже завжди може знайти або безпосередньо в тексті, або ж у відповідних примітках. Будемо вдячні вам за зауваження і коментарі. Я ж, зі свого боку, хочу щиро подякувати літературним редакторам – Григорію Андрушаку та Олександрові Телемку, які пильно відслідковували всі хиби і невтомно повертали мене на “праведну стежу” літературної української мови.

Марченко Марина

1
2
3
4
5

Джимові Волиу

Подяка

Я надзвичайно вдячний моєму другові та колишньому колезі Говардові Евансу за його допомогу і поради в процесі написання цієї книги. Будь-які помилки – лише мої; та їх могло бути значно більше, якби Говард не вчитав рукопис з такою зразковою увагою.

Зміст

Хронологія	4
1. Історія	21
Вугілля, сталь і суверенітет	21
Політика, націоналізм та оборона	24
Ринки, холодна війна та розширення	30
2. Організація та органи влади	45
Ініціативи, рішення та голосування	45
Засоби управління, стримуючі фактори та рівновага	57
Допоміжні засоби, консультації та чисельності	61
3. Базові принципи	64
Збори, тарифи та податки	64
Порівняння та протиставлення	74
Нації, ставлення та перестороги	78
4. Суперечки	82
Сільське господарство, надлишки та протекціонізм	82
Законодавство, допомога та вільний ринок	91
Внески, аргументи та референдуми	95
5. Валюти і влада	99
Долар, податки та змія	99
Інфляція, безробіття та ERM	103
Шуман, Фукідід та містер Мікобер	107
Висновки	121
Примітки	124
Індекси	131

Хронологія

Цей короткий історичний довідник має дві цілі: навести послідовний перелік подій, згаданих в тексті, зокрема, в главі I; а також нагадати, в якій міжнародній атмосфері Європейське об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС) розвинулося в Європейський Союз.

1950

- 9 травня** Під впливом ідей Жана Монс французький міністр закордонних справ Роберт Шуман виголошує промову, в якій закликає Францію, Федеративну Республіку Німеччину та інші європейські країни передати координацію виробництва вугілля та сталі єдиному наднаціональному органу.
- 2 червня** У відповідь на ініціативу Шумана Сполучене Королівство відмовляється брати участь у переговорах, спрямованих на створення організації, що вимагатиме від держав визнати владу наднаціонального органу.
- 20 червня** Бельгія, Франція, Федеративна Республіка Німеччина, Італія, Люксембург та Нідерланди – шість країн, які пристали на пропозицію Шумана – починають у Парижі переговори з метою створити Європейське об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС).
- 24 червня** Війська комуністичної Північної Кореї вдираються до Південної Кореї. Під прапором Об'єднаних Націй за незалежність Південної Кореї б'югся збройні угруповання із Сполучених Штатів, Австралії, Бельгії, Великої Британії, Франції, Нової Зеландії, Туреччини та дев'яти інших країн. Мирний договір, підписаний 27 липня 1953 року, відновлює кордон між Північною та Південною Кореєю по 38-й паралелі. У Західній Європі поширюється думка, що воєнну операцію, подібну до червневого вторгнення в Південну Корею, можуть провести підтримувані СРСР армії: перетнути Європу і захопити порти Ла-Маншу мен-

ше, ніж за тиждень. І, напевно, зроблять це, якщо Захід викаже хоч найменші ознаки слабкості. Саме ці побоювання стоять за спробою створити у 1952 році Європейське Оборонне Співтовариство (ЄОС).

1951

18 квітня

Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Федеративна Республіка Німеччина та Франція підписують Паризьку угоду про створення ЄОВС.

1952

17 травня

Бельгія, Франція, Федеративна Республіка Німеччина, Італія, Люксембург та Нідерланди підписують Паризький договір про створення ЄОС. Проект знаходить велику підтримку з боку Сполучених Штатів Америки, але договір має бути ратифікований парламентами всіх країн-учасниць. Позитивне рішення ухвалюють всі, крім Франції, парламент якої 30 серпня 1954 року 319 голосами проти 264 остаточно відхиляє проект договору.

15 липня

Внаслідок ратифікації національними парламентами всіх шести країн набирає чинності Паризька угода про створення ЄОВС. Люксембург обирають тимчасовим місцем перебування штаб-квартири керівного органу Об'єднання.

1953

10 лютого

Згідно з Паризькою угодою від 18 квітня 1951 року починає функціонувати спільний ринок вугілля та залізної руди. Скасовано мито на ці корисні копалини, якщо вони купуються чи продаються фірмами країн-учасниць ЄОВС, і жодна окрема країна не має права обмежувати кількість чи рівень якості цих продуктів, коли їх ввозять чи вивозять з її території.

1 травня

Такі ж норми починають діяти стосовно сталі. Кількість сталі, що виробляється підприємствами країн-учасниць ЄОВС, як і тоннаж та якість видобутого вугілля, поступово переходять під контроль Люксембурзької штаб-квартири, яка координує політику організації з державами-учасницями.

26 – 28 листопада

На міжурядовій зустрічі шести країн ЄОВС засновано міжурядову конференцію для розробки проекту договору про створення Європейського Економічного Співтовариства.

1954

20-23 жовтня

Після відхилення французьким парламентом 30 серпня 1954 року пропозиції про створення Європейського Оборонного Співтовариства, в Лондоні збирається міжурядова конференція з метою заснування Західноєвропейського Союзу. Вона об'єднає Бельгію, Францію, Іспанію, Німеччину, Італію, Португалію, Люксембург, Нідерланди та Сполучене Королівство в прагненні узгодити оборонну політику Західної Європи. Ідею підтримують Сполучені Штати Америки, які розглядають її як крок на шляху до вступу Федеративної Республіки Німеччини до Організації Північно-Атлантичного Договору. НАТО було засновано 4 квітня 1949 року і його першими членами стали Бельгія, Данія, Ісландія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Сполучене Королівство, США та Франція. Як і НАТО, Західноєвропейський Союз прийнятний для Сполученого Королівства, бо це традиційне об'єднання суверенних держав. Саме за сприяння Західноєвропейського Союзу Сполучене Королівство погоджується утримувати на континенті дві бригади військ, для початку – впродовж 25 років, що допомогло отримати у 1955 році згоду Франції на вступ Федеративної Республіки Німеччини до НАТО.

1955

1-2 червня

На конференції в Мессіні, взяти участь в якій було запрошено й Сполучене Королівство, міністри закордонних справ шести країн – учасниць ЄОВС вирішують поширити процес європейської інтеграції на всі сектори економіки. Для вивчення можливостей створення єдиного європейського економічного співтовариства включно й співпрацю в сфері розвитку атомної енергетики створено комітет під головуванням міністра закордонних справ Бельгії Поля-Анрі Спаака.

1956

29-30 травня

Представники урядів шести країн – учасниць ЄОВС, прислухавшись до рекомендацій комітету Спаака, розпочинають переговори з метою заснування Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС) та Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом). 26 червня у Брюсселі розпочинаються подальші переговори, спрямовані на створення цих співтовариств та налагодження співробітництва між ними.

17 липня

Сполучене Королівство усвідомлює, що рішення Мессінської конференції про співпрацю в рамках ЄОВС неминуче призведуть до неприйнятної для нього втрати суверенітету. Тому вирішує заснувати під егідою Організації Європейського Економічного Співробітництва (ОЄЕС) робочу групу з метою створення Європейської Асоціації Вільної Торгівлі (ЄАВТ) – конкурентної організації, яка, на відміну від ЄОВС, являла б собою не митний союз, відмежований від усього світу спільним тарифом, а була б лише зоною вільної торгівлі, в межах якої країни взаємно скасовують митні тарифи.

26 липня

Полковник Насер оголошує про націоналізацію Суецького каналу. Протести Великої Британії та Франції зрештою набувають форми військової інтервенції, розпочатої 31 жовтня 1956 року. Офіційним приводом для воєнного втручання став намір розділити ворогуючі сторони (після нападу Ізраїлю на Єгипет 29 жовтня 1956 року). Під тиском Сполучених Штатів й СРСР британські та французькі війська погоджуються припинити вогонь. Це сталося 6 листопада, два дні потому, як війська Радянського Союзу вторглися на територію Угорщини, щоб не допустити виходу країни з прорадянського Варшавського Договору, укладеного 1955 року на противагу НАТО. Французи, які прагнули продовжувати кампанію проти Єгипту і примусити полковника Насера піти у відставку, були жорстоко розчаровані діями британців. Можливо, саме цим частково пояснюється позиція де Голля, який двічі – у 1963 році і ще раз у 1967, накладав вето на пропозицію про вступ Великої Британії до ЄЕС.

1957**25 березня**

Країни – члени ЄОВС – підписують Римську угоду про заснування ЄЕС та Євратому. Метою Римської угоди є організація співтовариства; створення спільного ринку шляхом усунення перешкод на шляху вільного руху капіталу, робочої сили, товарів і послуг; розробка спільної зовнішньої торговельної, аграрної, транспортної політики та політики в галузі рибальства; узгодження економічної та соціальної політики, та співпраця в галузі ядерних досліджень з мирними цілями. За період з липня по листопад угоду ратифіковано парламентами всіх країн.

1958

- 1 січня** Римська угода набирає чинності. Штаб-квартири ЄЕС та Комісії Євратому розташувалися в Брюсселі, а інші установи ЄЕС та Євратому – в Страсбурзі та Люксембурзі.
- 3-11 липня** Конференція в м. Стреза (Італія) затверджує головні принципи спільної сільськогосподарської політики (Common Agricultural Policy, CAP): підтримка внутрішнього ринку; домінування інтересів співтовариства; фінансова підтримка експорту та спільний зовнішній тариф.
- 3 вересня** Успіх де Голля на референдумі про створення П'ятої Республіки. Відповідне рішення набирає чинності 1 січня 1959 року.
- 28 листопада** Радянська нота інформує Францію, Велику Британію та Сполучені Штати про намір Радянського Союзу підписати 28 травня 1959 року сепаратну мирну угоду з Німецькою Демократичною Республікою. Пов'язана з цим загроза втрати незалежності Західним Берліном нагадує про блокаду Берліна у червні 1948 — травні 1949 і призводить до численних політичних криз та протистояння між Радянським Союзом і НАТО.

1959

- 1 січня** Перше зниження (на 10 відсотків) мита на промислові товари між шістьма країнами – учасницями ЄЕС, і перше зменшення (на 20 відсотків) імпорتنих та експортних квот.

1960

- 1 січня** Друге зменшення (на 10 відсотків) імпорتنих та експортних квот.
- 4 січня** Підписання угоди про створення Європейської Асоціації Вільної Торгівлі (ЄАВТ), яка об'єднала Австрію, Данію, Норвегію, Португалію, Сполучене Королівство, Швейцарію та Швецію. Угода набирає чинності 1 липня.
- 11 травня** Заснування Європейського соціального фонду.
- 12 травня** Рада Міністрів вирішує прискорити впровадження положень Римської угоди.
- 1 липня** Друге (10-ти відсоткове) зниження мита.

1961

- 1 січня** Третє (10-ти відсоткове) зниження мита; третє зменшення (на 10 відсотків) імпорتنих та експортних квот.

- 10-11 лютого** Міністри закордонних справ 6 країн – учасниць ЄС виступають з офіційною заявою про підтримку Європейського політичного союзу.
- 18 липня** Глави 6 держав – учасниць ЄС зустрічаються в Бонні і оголошують про підтримку ідеї “створення союзу європейських держав”.
- 31 липня** Ірландська Республіка, нейтральна держава, що не бере участі ні в НАТО, ні в Західноєвропейському Союзі, ні в ЄАВТ, звертається із запитом про вступ до ЄС.
- 9-10 серпня** Сполучене Королівство і Данія заявляють про памір звернутися із заявою про вступ до ЄС. Відповідні переговори розпочинаються в листопаді.
- 13 серпня** Влада Німецької Демократичної Республіки закриває кордон між Західним Берліном та своєю частиною міста і починає будувати мур, який унеможливить для її громадян проникнення на Захід.
- 1962**
- 1 січня** Четверте (10-ти відсоткове) зниження мита.
- 14 січня** Узгоджено заходи запровадження спільної сільськогосподарської політики (САР), які з 30 липня поширюються на зернові, яйця, фрукти, овочі, свинину і курятину.
- 1 липня** П’яте (10-ти відсоткове) зниження мита.
- 1 липня** Кінець війни в Алжирі. Алжир, який з 1848 року становив невід’ємну частину Франції, відтепер – незалежна держава.
- 20 жовтня** Сполучені Штати заявляють про очевидність факту встановлення на Кубі радянських ядерних ракет середньої дальності й блокують острів, щоб перешкодити подальшому ввозу ракет. 26 жовтня СРСР погоджується забрати свої ракети.
- 1963**
- 14 січня** Генерал де Голль заявляє на прес-конференції, що Велика Британія, “за призначенням відмежована морем країна”, не готова стати членом ЄС, саме тому Франція накладе вето на її запит про членство у цій організації.
- 1 липня** Шосте (10-ти відсоткове) зниження мита.
- 18 липня** Підписання першої конвенції Яунде про надання 18 країнам Африки та Тихоокеанського регіону пільгового статусу щодо застосування єдиного зовнішнього тарифу до певних видів їх сільськогосподарської продукції.

16-23 грудня

Після низки довгих зустрічей у Брюсселі нарешті досягнуто домовленості про поширення дії спільної сільськогосподарської політики на яловичину, молоко, молочні продукти та рис.

1964

2 травня

Удаваний напад на кораблі Сполучених Штатів у Тонкінській затоці веде до розв'язування війни між США та В'єтнамом, яка закінчиться лише 27 січня 1973 року, коли Сполучені Штати будуть вимушені відвести війська. 9 листопада 1975 року В'єтнам об'єднається під владою комуністів Півночі. Відмова уряду Сполучених Штатів від збільшення податків для фінансування воєнних дій і, як наслідок – вимушена додаткова емісія доларів, розглядаються як головна причина того, що в серпні 1971 року долар тимчасово втрачає здатність конвертуватися в золото.

1965

1 січня

Сьоме (10-ти відсоткове) зниження мита.

8 квітня

Підписання угоди про об'єднання виконавчих органів трьох Співтовариств (ЄЕС, ЄОВС та Євратому). Угода набирає чинності 1 липня 1967 року.

30 червня

Франція відхиляє План Гальштайна (названий іменем першого Президента Європейської Комісії), який полягав у наданні дедалі більшої частини коштів, зібраних як зовнішнє мито, у розпорядження Співтовариства з метою формування незалежного спільного бюджету. Впродовж семи місяців Франція блокувала будь-який поступ у роботі ЄЕС, застосовуючи “політику порожніх крісел”. Тобто французькі делегати бойкотували засідання.

1966

1 січня

Восьме (10-ти відсоткове) зниження мита.

1 січня

Досягнення “Люксембурзького компромісу”, за яким кожна держава – член ЄЕС отримує право накладати вето на рішення, якщо вони, на її думку, зачіпають “головні національні інтереси”. Це робить можливим повернення французьких представників на засідання комітетів ЄЕС і означає перемогу голлістської концепції “Європи Вітчизн” над концепцією федеративної Європи, якій віддають перевагу ФРН і країни Бенілюксу: Бельгія, Нідерланди та Люксембург.

10 листопада

Прем'єр-міністр-лейборист Гарольд Вілсон повідомляє, що його уряд знову звернеться з проханням про вступ до ЄЕС.

1967**1 січня**

Дев'яте (5-ти відсоткове) зниження мита.

10 травня

Сполучене Королівство, Данія та Ірландія вдруге звертаються з проханням про вступ до ЄЕС, а 21 червня заяву на вступ подає і Норвегія.

10-16 червня

Ізраїль під загрозою очевидно неминучого вторгнення з боку Сирії та Єгипту, першим завдає удару, отримує кілька перемог й захоплює Синайську пустелю, Голанські висоти та місто Єрусалим.

3-6 липня

Перше засідання Європейської Комісії, як установи, відповідальної за ЄЕС, ЄОВС та Євратом, які відтепер мають назву Європейські Співтовариства.

27 листопада

Генерал де Голль знов накладає вето на звернення про членство в ЄЕС Великої Британії.

18-19 грудня

На зустрічі в Брюсселі глави держав та урядів країн – членів ЄЕС офіційно визнають неузгодженість у ставленні до розширення Співтовариства: Франція – єдина країна, яка протистоїть членству в ЄЕС Сполученого Королівства.

1968**Травень**

Французькі робітники та профспілки приєднуються до студентських протестів і починають загальнонаціональний страйк. Вони повертаються на робочі місця лише після досягнення 27 травня так званих Гренельських* домовленостей, які гарантували значне підвищення заробітної плати, поліпшення умов праці та пенсійного забезпечення. Травневі події двоїсто впливають на розвиток ЄЕС. З одного боку, якби впевненість у собі де Голля не похитнулась, він не оголосив би і не програв би квітневого референдуму 1969 року, замість нього не прийшов би Жорж Помпідю, і вступ Сполученого Королівства до Європейського Співтовариства було б відкладено ще на два роки. З іншого боку, якби Гренельські домовленості не спричинили б такого росту інфляції, несподівана девальвація французького франка 10 серпня 1969 року не викликала б фінансової нестабільності, яка спонукала до перших кроків у створенні Європейського Монетарного Союзу (ЕМУ).

1 липня

З 18-місячним випередженням початково ухваленого у 1957 році графіку, скасовано всі мита на промислові товари для шести країн – членів ЄЕС та запроваджено єдиний зовнішній тариф.

* Прим. перекл.: від вулиці Гренель в Парижі, де відбувалися переговори.

1969

28 квітня

Де Голль зазнає поразки на референдумі про регіональну реформу та реформування Сенату і йде у відставку з посади Президента П'ятої Республіки.

15 червня

Жорж Помпиду обраний Президентом.

10 серпня

Несподівана девальвація (на 6,6%) французького франка, з наступною ревальвацією німецької марки та голландського гульдена.

1-2 грудня

На саміті у Гаазі уряди країн – учасниць ЄЕС ухвалюють рішення про офіційне завершення перехідного періоду і надання статусу постійних раніше досягнутим домовленостям щодо спільної сільськогосподарської політики, а також про намір підписати угоду, згідно з якою Співтовариство матиме свої власні ресурси і не буде залежати лише від фінансових внесків країн-членів. Таким чином, Франція відмовляється від жорсткої націоналістичної позиції, запроваджені у 1965 році генералом де Голлем, і Жорж Помпиду говорить про ймовірний успіх майбутніх переговорів щодо вступу Сполученого Королівства до ЄЕС.

1971

23 березня

В Брюсселі на демонстрації протесту вбито фермера. Демонстранти протестують проти реалізації запропонованого у грудні 1969 року Сікко Маншолтом плану поступової заміни маленьких ферм на більші, економічно вигідніші фермерські господарства американського та канадського типу. Послідовне втілення цього плану призведе до зниження частки зайнятих у сільському господарстві в ЄЕС з 20 до 8 відсотків у 1982 році, і до щорічного зростання продуктивності праці в середньому на 2%.

19 травня

Запровадження грошових компенсаційних виплат для захисту сільського господарства Німеччини та Данії від того, що розцінюється як несправедлива конкуренція, створена падінням французького франка та італійської ліри.

10 серпня

Президент Ніксон тимчасово призупиняє конвертацію долара.

28 жовтня

356 голосами проти 244 (22 утримались) британський парламент ухвалює вступ Сполученого Королівства до ЄЕС на умовах, досягнутих на переговорах прем'єр-міністром-консерватором Едвардом Гітом (Edward Heath). Лідер лейбористів Гарольд Вілсон дає зрозуміти, що після приходу до влади його партія має намір переглянути ці умови.

1972

22 січня

Данія, Ірландія, Норвегія та Сполучене Королівство підписують угоду про вступ до ЄЕС. На референдумі 26 вересня норвежці висловлюють свою незгоду.

23 квітня

На референдумі у Франції 67 відсотків голосів подано за розширення ЄЕС.

24 квітня

З метою згладжування коливань курсів національних валют, шість учасниць ЄЕС домовляються встановити обмеження курсових відхилень у розмірі 2,5% стосовно американського долара. Цю домовленість, яка отримала назву “змія в тунелі”, можна вважати першим кроком до єдиної валюти.

1973

1 січня

Офіційний вступ до ЄЕС Сполученого Королівства, Данії та Ірландії, для яких встановлено 5-річний перехідний період.

6 жовтня

Єгипет та Сирія нападають на Ізраїль. 25 жовтня СРСР повідомляє про розширення дипломатичної та військової підтримки армій Єгипту та Сирії, зокрема шляхом висадки 200 000 повітряного десанту для врятування Третьої єгипетської армії, оточеної ізраїльськими військами. Сполучені Штати приводять свою ядерну зброю у стан повної бойової готовності, чим утримують СРСР та Ізраїль від подальших дій. Ще до підписання 4 листопада угоди про припинення вогню, Організація країн – експортерів нафти (ОПЕК), найбільш впливова в арабському мусульманському світі, більшість членів якої є союзниками Єгипту, обіцяє застосувати ембарго на продаж нафти країнам, що підтримують Ізраїль. Наслідком цього є поширення думки про кінець певного етапу розвитку нашої цивілізації; уряд Данії оголошує 4 листопада 1973 року “днем без автомобілів”. Зрештою ОПЕК обмежується підвищенням ціни на нафту в 4 рази; ще один різкий стрибок цін відбувся після повалення шахського правління в Ірані та остаточного приходу до влади войовничо налаштованого ісламістського режиму аятоли Хомейні. На той час дві третини світової нафти постачається з Середнього Сходу, що надало країнам ОПЕК можливість з 1 січня 1973 року до 1 січня 1979 року підвищити ціни на нафту на 475 відсотків.

974

квітня

Перше (40-відсоткове) зниження мита трьома нови-

ми членами, що знаходяться на етапі перехідного періоду, вирівнює їх митний тариф з єдиним зовнішнім тарифом.

2 квітня Лейбористський уряд Гарольда Вілсона, обраний 28 лютого, вимагає перегляду умов вступу Сполученого Королівства до ЄЕС.

9-10 грудня На Паризькому саміті глави дев'яти держав та урядів вирішують збиратися на регулярній основі тричі на рік, на саміт, який отримав назву Європейська Рада (не плутати з Радою Європейських Співтовариств – головним керівним органом ЄЕС, ЄОВС та Євратому). Глави держав та урядів ухвалили також прямі вибори до Європейського Парламенту та заснування Європейського фонду регіонального розвитку.

12 грудня Європейський Парламент вперше голосує і ухвалює бюджет Співтовариства.

1975

28 лютого Підписання першої конвенції Ломе між Європейськими Співтовариствами і 46 тихоокеанськими країнами та країнами Африки. Це дає Британії та Франції можливість підтримувати контакти зі своїми колишніми колоніями і 99 відсотків сільськогосподарського експорту цих країн потрапляє на ринок ЄЕС за гарантованими цінами, без сплати спільного зовнішнього тарифу.

5 червня 67 відсотків британців висловились за вступ Британії в ЄЕС на нових, узгоджених лейбористським урядом умовах.

22 липня Підписання угоди про розширення бюджетних повноважень Європейського Парламенту та створення Суду Аудиторів, який розпочне роботу 1 червня 1977 року.

1976

7 липня Офіційний початок переговорів про вступ Греції до ЄЕС.

1977

1 січня Вздовж морських берегів країн-учасниць ЄЕС встановлюється зона риболовлі в 200 морських миль, рівнодоступна для суден усіх країн Співтовариства.

28 березня Португалія, а за нею, 28 липня, й Іспанія, подають заяви про вступ до ЄЕС.

31 грудня Завершення перехідного періоду дає змогу Сполученому Королівству, Данії та Ірландії зрівняти свої ці-

ни на сільськогосподарську продукцію з відповідними цінами інших членів ЄЕС.

1978

6-7 липня

На засіданні Європейської Ради в Бремені Франція та Федеративна Республіка Німеччина представляють проект тіснішої фінансової співпраці, який передбачає створення Європейської валютної системи (European Monetary System, EMS) замість “змії у тунелі”.

17 жовтня

Початок переговорів про вступ Португалії.

1979

13 березня

Запровадження EMS. Вартість європейської грошової одиниці (ECU), встановлюється на базі співвідношення кошика європейських валют до американського долара. Її нинішня* вартість становить 0.8376 англійського фунта.

7-10 червня

Перші прямі вибори до Європейського Парламенту, який налічує вже 410 депутатів. За винятком Сполученого Королівства, діє пропорційна виборча система. Коаліція соціалістів – найбільша єдина партія, за яку проголосували 60 відсотків всього європейського електорату.

19-30

листопада

На Дублінському саміті Маргарет Тетчер, яка прийшла до влади в травні 1979 року, вимагає зменшити розмір британських внесків до Європейського бюджету.

13 грудня

288 голосами проти 64 Європейський Парламент вперше відхиляє проект бюджету, сподіваючись провести реформу спільної сільськогосподарської політики.

20 грудня

На своїй щорічній зустрічі НАТО ухвалює рішення, у відповідь на розміщення в Східній Європі радянських ядерних ракет SS20 середнього радіусу дії, розмістити на території Сполученого Королівства, Італії та Західної Німеччини американські ракети Cruise та Pershing.

24 грудня

Сорок тисяч радянських солдатів відправляють в Афганістан на підтримку марксистського уряду проти націоналістичного повстання під проводом мусульманських фундаменталістів.

1980

10 жовтня

Надвиробництво та падіння попиту призвели до серйозної кризи у виробництві сталі. Рада Міністрів, згідно з

* На час виходу англійського видання книги в 1997 році.

Паризькою угодою 1951 року, офіційно оголошувє ЄОВС у стані кризи та встановлює квоти на виробництво в усіх дев'яти країнах Співтовариства.

1981

1 січня

Греція стає десятим членом ЄЕС.

10 травня

Франсуа Міттерана обирають Президентом Французької Республіки, а на червневих парламентських виборах соціалісти, вперше в історії П'ятої Республіки, отримують абсолютну більшість місць в Національній Асамблеї.

4 жовтня

Спроба французького уряду зарадити безробіттю за допомогою державних інвестицій та підвищення заробітної плати спричиняє девальвацію франка. Його вартість, так само як і вартість італійської ліри, офіційно впала в EMS на 3%, в той час як вартість німецької марки і голландського гульдена піднялися на 5.5%.

1982

12 червня

Продовження економічної політики ефективного попиту Кейнза* у Франції призвело до подальшого падіння франка: в той час, як зростання німецької марки і голландського гульдена в EMS становить 4.5%, франк і ліра падають ще на 2.75%.

1983

21 березня

Вартість франка в EMS знову впала, цього разу на 2.5%, ліра та ірландський фунт упали на 3.5%. Вартість марки зросла на 5.5%, голландського гульдена – на 3.5, данської крони на 2.2, а бельгійського франка на 1.5%.

1984

28 лютого

Затвердження програми Esprit (European strategic program for research in information technology) на підтримку досліджень в галузі інформаційних технологій.

9 квітня

В рамках програми досліджень в галузі мирного застосування атомної енергії, фінансованої Євратомом, у містечку Калхем, поблизу Оксфорда, відкрито науково-дослідний інститут Joint European Torus (JET) та лабораторії.

24 травня

У зверненні до Європарламенту Франсуа Міттеран наголошує на необхідності розробки спільної обо-

* Прим. перекл.: Кейнз (Keynes) Джон Мейнард, барон Тайлтон (1883 – 1945) – британський економіст і політик.

ронної політики та коментує поширення протестів проти розміщення американських ракет Cruise та Pershing: “Пацифісти на Заході, проте ракети – на Сході”. Однак, через те, що Франція з 1966 року не входить до військових командних структур НАТО, на її території немає жодної з цих ракет.

Червень

На саміті у Фонтенбло Європейська Рада досягає згоди щодо розміру британського внеску у бюджет.

17-24 червня

Другі прямі вибори до Європейського Парламенту, який тепер складається з 434 депутатів. За декілька днів у Страсбурзі відбувається перше засідання нового складу Європарламенту. Його адміністративні структури базуються в Люксембурзі, комітети ж збираються у Брюсселі.

1985

1 січня

Європейська Комісія починає роботу в новому складі, який залишатиметься незмінним впродовж наступних п'яти років. Жака Делора, що пішов з посади міністра фінансів Франції, обрано Президентом, і буде переобрано на другий термін у 1990 році.

2-4 грудня

На засіданні в Люксембурзі Європейська Рада ухвалює Єдиний Європейський Акт і встановлює дату остаточного формування спільного ринку – 1 січня 1993 року.

1986

1 січня

Іспанія та Португалія вступають до ЄЕС. Загальне населення 12 держав-членів становить відтепер 321 мільйон.

17 лютого

Підписання Єдиного Європейського Акту (набере чинності 1 липня 1987 року). Він систематизує взаємне визнання професійних кваліфікацій, запроваджує відкриті тендери на виконання громадських робіт, вільний рух капіталу, констатує рух у напрямку гармонізації податку на додану вартість та акцизних зборів і зменшення державної допомоги окремим галузям промисловості. Він також збільшив повноваження Європейського Парламенту і розширив коло питань, щодо яких на засіданнях Ради Міністрів рішення ухвалюються кваліфікованою більшістю.

1987

14 квітня

Туреччина звертається з проханням про вступ до Співтовариства.

27 жовтня

На конференції у Гаазі Західноєвропейський Союз ухвалює спільну програму безпеки.

Міжбанківська Асоціація
при Президії, 1987

16645

1988

Лютий

У Брюсселі, на засіданні під головуванням канцлера Коля, Європейська Рада погоджується з необхідністю змін у спільній сільськогосподарській політиці, з необхідністю реформувати Структурні Фонди та формувати збалансований бюджет Співтовариства.

15 вересня

У своїй промові в м. Брюгге Маргарет Тетчер гостро критикує курс на федеральну та соціалістичну Європу, якого на її думку притримується Жак Делор, та наполягає на збереженні Європи суверенних національних держав та вільних ринкових економік. Натомість Президент Міттеран стверджує, що вільний рух капіталу неможливий без зміцнення Європейської валютної системи.

1989

7 лютого

Жак Делор подає свій звіт про економічний та валютний союз. В процесі створення єдиної валюти, яка має з'явитися 1 січня 1999 року, він виділяє три етапи: вдосконалення нині діючих механізмів співпраці щодо курсів обміну валют, створення об'єднання європейських банків та встановлення фіксованих обмінних курсів.

9 листопада

Несподівано керівництво Східної Німеччини відкриває своїм громадянам вільний прохід крізь Берлінський мур, споруджений 13 серпня 1961 року. Той факт, що радянська влада не заперечила подібні дії, означає кінець холодної війни в Європі, і призведе до возз'єднання Німеччини 3 жовтня 1990 року. Захід виграв холодну війну, але говорити щось подібне вважається поганим тоном. Одна з причин: Федеративна Республіка Німеччина мусить тепер використовувати свою економічну міць, яка послужила успіху Європейського Співтовариства, на відбудову економіки колишньої Німецької Демократичної Республіки.

12 грудня

На засіданні Європейської Ради у Страсбурзі, одинадцять з дванадцяти держав – членів Європейського Співтовариства (Велика Британія відмовилась брати участь) ухвалюють Соціальний розділ. Всі дванадцять членів погоджуються, що настав час для міжурядової конференції з питань економічного та валютного союзу, і її слід провести до кінця 1990 року.

1990

11 травня

Федеративна Республіка Німеччина та колишня Німецька Демократична Республіка підписують в Бонні договір про валютний союз.

- 19 червня** Франція, Німеччина та три країни Бенілюксу підписують Шенгенську конвенцію, яка скасовує паспортний контроль на їх внутрішніх кордонах. Згодом Італія, Іспанія та Португалія приєднуються до “Шенгенської групи”. Однак внаслідок затримок із забезпеченням необхідними комп’ютерними технологіями для відслідковування терористів та відомих злочинців, а у Франції – ще й через острах перед напливом нелегальних іммігрантів, деякі положення конвенції реалізуються повільно.
- 3 жовтня** Возз’єднання Німеччини.
- 5 жовтня** Сполучене Королівство приєднується до Європейського механізму обмінних курсів (ERM); англійський фунт встановлено на рівні 2,93 німецької марки.
- 1991**
- 11 грудня** Підписання Маастрихтської угоди про створення Європейського Союзу, в якій визначено три “стовпи”, що на них віднині триматиметься об’єднана Європа: Європейське Співтовариство, в тому вигляді, якого воно набуло в 1991 році; розвиток спільної зовнішньої політики та політики безпеки, з обов’язковим схваленням Радою Міністрів, якій, таким чином, тепер відводиться важливіша роль; співпраця у сфері правосуддя та внутрішніх справ — знову ж таки, Рада Міністрів координує дії щодо надання притулку, імміграції, міжнародної злочинності, умов в’їзду, торгівлі наркотиками та міжнародного тероризму.
- 1992**
- 2 червня** На референдумі в Данії не підтримано Маастрихтську угоду. Це додає сумнівів у реальності планів про економічний та валютний союз та посилює загальну невпевненість на валютних ринках.
- 16 вересня** Так звапа “чорна середа”, фунт падає до рівня 2,25 німецької марки і вимушено виходить з ERM. Такий курс виявляється набагато реальнішим, девальвація стимулює помітне зростання британських економічних показників. Зростає обсяг експорту, а на 1996 рік рівень безробіття падає до 7,6% від загальної кількості працюючого населення, порівняно з 12% у Франції та понад 13% в Німеччині. Однак на серпень 1997 року курс фунта до німецької марки вже становить 2,83.
- 20 вересня** На референдумі Франція “зі скрипом” схвалює Маастрихтську угоду. Змінюють свою думку данці і на другому референдумі 18 травня 1993 року також кажуть “так” Маастрихтській угоді.
- 31 грудня** Офіційно завершено програму створення спільного ринку.

1993

Серпень

Подальші зрушення на міжнародних валютних ринках призводять до розширення валютного коридору, всередині якого мають право коливатися курси національних валют: від вузького 2.25% в межах Європейського механізму обмінних курсів до середнього 6% або, за бажанням, до 15%.

1 листопада

Офіційно набирає чинності Маастрихтська угода – засновано Європейський Союз.

1994

1 січня

Створення європейської економічної зони шляхом тіснішої співпраці між країнами Європейського Союзу та ЄАВТ.

1995

1 січня

Австрія, Фінляндія та Швеція вступають до Європейського Союзу.

1 липня

Офіційно набирає чинності Шенгенська угода про скасування контролю на внутрішніх кордонах.

1996

3 вересня

На зустрічі в Бонні Жак Ширак та Франсуа Міттеран¹ наполягають на введенні з 1 січня 1999 року єдиної валюти, на протигагу тій шкоді, що її завдає французькій економіці політика “сильного франка” (утримання франка на рівні німецької марки).

Грудень

На засіданні у Мадриді Європейська Рада підтверджує свій намір і надалі спрямовувати свої дії на впровадження з 1 січня 1999 року єдиної європейської валюти.

1997

Травень-червень

З перемогою лейбористів на виборах у Великій Британії шанси на об'єднання Європи, здається, зростають. З іншого боку, перемога французьких соціалістів на парламентських виборах 25 травня та 1 червня може стати на перешкоді введенню єдиної валюти з 1 січня 1999 року. На Амстердамському саміті 15-17 червня, очевидно, знайдено компроміс між бажанням Франції спрямувати ресурси на боротьбу з безробіттям та прагненням Німеччини суворо дотримуватись валютних критеріїв, початково визначених в 1993 році Маастрихтською угодою.

* Прим. перекл.: очевидна помилка автора: Франсуа Міттеран помер 8 січня 1996 року.

1 Історія

ВУГІЛЛЯ, СТАЛЬ І СУВЕРЕНІТЕТ

Європейський Союз бере початок від Європейського об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС), заснованого 18 квітня 1951 року згідно з Паризькою угодою. Безпосередньою політичною метою ЄОВС було упередження майбутніх конфліктів між Францією та Німеччиною шляхом поєднання базових елементів їх економік – виробництва вугілля і сталі – в єдине ціле. В 1870 році ворожнеча між Францією та Німеччиною призвела до великої війни в Європі – єдиної, яка сталася між закінченням наполеонівських війн в 1815 році та початком першої світової війни 99 років потому. В 1914-1918 роках ця ворожнеча відіграла найважливішу роль у першій світовій війні і зробила свій внесок у розв'язування другої. Як найкращий спосіб уникнення четвертого конфлікту було вирішено зв'язати між собою економіки двох країн так міцно, щоб назавжди зробити фізично неможливим напад однієї країни на іншу. І сьогодні можливість нової війни між Францією та Німеччиною виглядає неймовірною, як і між будь-якими з п'ятнадцяти країн, які складають об'єднання, відоме зараз під назвою Європейський Союз¹ – отже початкова політична мета досягнута.

Пропозицію щодо заснування ЄОВС вперше висловив 9 травня 1950 року французький міністр закордонних справ Роберт Шуман; його гаряче підтримав кашлер Федеративної Республіки Німеччини Конрад Аденауер. Франція та Німеччина запропонували й іншим західноєвропейським країнам приєднатися до них; на запрошення пристали Бельгія, Італія, Люксембург та Нідерланди. Всі ці країни розглядали створення ЄОВС як можливість пов'язати свої економіки з економіками двох найбільших в Західній Європі держав і, крім того, як засіб відвернути ще одну війну. Сам Шуман народився в Люксембурзі в 1886 році у франкомовній сім'ї з Лотарингії – одній з двох провінцій, відібраних у Франції Німеччиною внаслідок поразки французів у війні 1870 року – і був вимушений служити в німецькій армії впродовж війни 1914-1918 років. Після 1918 року, коли Франція повернула собі Ельзас та Лотарингію, Шуман знов офіційно стає

громадянином Франції, та лишається глибоко переконаним у необхідності безповоротного франко-німецького примирення.

Дві країни конфліктували з шістнадцятого століття, коли суперництво між Франциском I, королем Франції, та Карлом V, королем Іспанії, імператором Священної Римської імперії, призвело до воєнних сутичок на півдні Франції та в Італії, а також до союзу між католицькою Францією і, на той час, войовничою ісламістською Туреччиною. У XVII столітті Франція навмисне затягує Тридцятирічну війну 1618-1648 років, щоб послабити Австрійську імперію, до складу якої на той час входила більшість території сучасної Німеччини, і війська Людовіка XIV спустошили німецькі князівства. На початку XIX століття Наполеон I розгромив і припизив Австрію та Пруссію, перш ніж сам зазнав поразки від об'єднаної армії, яка складалася з австрійських і пруських солдатів, а також британських і російських. Коли пізніше, у 1867 році, Пруссія виграла війну проти Австрії, для Бісмарка було цілком очевидним, що найкращим способом об'єднати Німеччину під головуванням Пруссії було розв'язування війни проти Франції. Що він і зробив 18 липня 1870 року, а вже в січні 1871 року, після поразки Франції, Пруссія підписала в Дзеркальній залі Версальського палацу угоду, що започаткувала Другий Райх – державний устрій, який протримався в Німеччині аж до поразки 1918 року, коли його замінила Веймарська республіка (1919-1933 рр.).

Німці мали як економічні, так і політичні підстави для того, щоб відібрати у 1870 році дві провінції – Ельзас і Лотарингію та зробити їх складовими частинами своєї по-новому об'єднаної країни. В Лотарингії містилися багаті поклади залізної руди, яка, разом з вугільними запасами Рурського басейну мала вивести німецьку сталеварну промисловість на перше місце в континентальній Європі, а згодом випередити в цій галузі й Сполучене Королівство. Однією з найголовніших цілей Франції у першій світовій війні 1914-1918 років було повернення провінцій, які французи завжди розглядали, як частину своєї національної території. Повернення відбулося в 1919 році у відповідності до Версальської угоди, та поразка Франції 1940 року призвела до включення Ельзасу й Лотарингії разом із частиною північної Франції до складу гітлерівського Третього Райху, так само, як свого часу вони входили до Другого Райху кайзера Вільгельма II в період між 1870 і 1919 роками. Німеччина зазнала поразки в 1945 році, і дві спірні провінції знов повернулися до складу Франції; та Роберт Шуман був не єдиний європейський політик, який усвідомлював, що ворожнечу між Францією та Німеччиною – першопричину першої світової війни – треба загасити назавжди.

Задум розпочати інтеграцію з двох базових галузей промисловості – вугілля й сталі – виник у Роберта Шумана під впливом ідей Жана Моне. Бізнесмен, економіст і політик Жан Моне після другої світової війни присвятив своє життя створенню того, що він, як і Черчілл, називав “Сполученими Штатами Європи”. В 50-х роках XX століття вугілля задовольняло 70 відсотків енергетичних потреб Західної Європи, і жодна країна не мог-

ла створити боєздатної армії без сталі. Відколи французькі й німецькі вугільні шахти і сталеливарні контролюватимуться міжнародною спільнотою, обидві країни вже фізично не зможуть воювати одна з одною – так вважав Жан Моне, і Роберт Шуман поділяв його думку. Однак британці, через причини, які обговорюватимуться нижче, не пристали на пропозицію увійти до числа країн – засновників організації, яка згодом, у 1991 році, започаткувала Європейський Союз.

ЄОВС, створення якого мало на меті довітривати політичні цілі, одразу ж продемонструвало і свою економічну ефективність. Воно відкрило Франції доступ до вугільних багатств Руру і поклато кінець двоїстий системи ціноутворення, коли пімецьке вугілля, призначене для сталеливарень Лотаринґи коштувало на 46% дорожче за те ж саме вугілля, спалене у Західній Німеччині.² Воно скасувало всі митні бар'єри на шляху торгівлі вугіллям і сталлю між шістьма країнами-учасницями внаслідок чого до 1958 року, тобто на завершення перехідного періоду, визначеного Паризькою угодою в квітні 1951 року, торговельний обіг сталі між шістьма країнами збільшився на 151%, вугілля – на 21%, а заліза – на 25%. З 70-х років проблема швидше полягає в подоланні наслідків занепаду цих двох традиційних галузей промисловості, і в розділі “Хронологія” є згадка про те, як її було розв'язано 1980 року. Але найважливішою в контексті загального руху до об'єднання Європи, який став визначальною рисою останніх п'ятдесяти років – була модель, запропонована ЄОВС, і спосіб якою не розв'язання, то хоча б уникнення проблем в рамках цієї організації.

Політично ЄОВС заклав підвалини Європейського Економічного співтовариства 1958 року, в якому окремі держави погодилися поступитися вищій владі, наднаціональному органу частиною повноважень в управлінні важливими галузями, які раніше розглядалися як складові їхньої національної економіки. Цей орган складався з дев'яти членів, термін повноважень яких тривав шість років. Вісім з дев'яти призначалися урядами шести країн-членів, ще одного вибирали вісім призначених. Цей орган мав повноваження регулювати ціни та рівень виробництва, а також створювати сприятливі умови, які дозволили, наприклад, бельгійській вугільній промисловості отримати субсидії від Німеччини та Голандії, а Італії відкрили доступ до вугільних шахт у французькій Північній Африці.

Створення ЄОВС призвело до інтеграції Саарського басейну в спільну європейську діяльність з виробництва вугілля й сталі, що дозволило позбутися ще одного джерела міжнародної напруги. За Версальською мирною угодою 1919 року Німеччину було проголошено винною у розв'язуванні першої світової війни, а одну з її головних промислових областей – Саар – було передано під контроль щойно створеної Ліги Націй, управління вугільною промисловістю області було покладено на Францію. Це викликало обурення німців, коли ж за результатами референдуму 1935 року Саарська область повернулася до Німеччини, Франція розглядала це як важливу політичну поразку. Аналогічне рішення, про встановлення в Саарській області міжнародного контролю було ухвалене 1945 року, після

другої світової війни, і знов, за результатами плебісциту, в січні 1957 року область повернулася до складу Німеччини. Та цього разу, позаяк виробництво вугілля і сталі на той час було вже загальноєвропейською справою і рішення щодо цих галузей ухвалювались не на рівні окремих держав (через їх цілком очевидні націоналістичні мотиви), Франція прореагувала значно спокійніше.

ПОЛІТИКА, НАЦІОНАЛІЗМ ТА ОБОРОНА

Низка подій, які відбулися в різних частинах Європи одразу після підписання Паризької угоди в квітні 1951 року, наводила на думку, що британці можливо й мали рацію, коли відхилили запрошення приєднатися до ЄОВС у складі держав-засновниць разом з Бельгією, Францією, Західною Німеччиною, Італією та Нідерландами. Вони зробили це з кількох причин, першу з яких пояснив Клемент Етлі, прем'єр-міністр-лейборист (1945-1951), коли сказав: “Ми не збираємося приєднуватися до групи держав, чотири з яких ми щойно врятували від двох інших”, і на той час, таке зауваження було цілком зрозумілим.

В 1940 році, лише за одинадцять років до створення ЄОВС, німці бомбардували Велику Британію і готувалися до вторгнення. Французька Третя Республіка (1871-1940) зазнала поразки і підписала перемир'я, яке призвело, за словами маршала Петена, офіційного глави уряду Віші, який замінив Третю Республіку, до політики співпраці з нацистською Німеччиною. Голландці намагалися, але невдало, зберігати нейтралітет; бельгійці не показали себе надійними союзниками; а італійці, під керівництвом Муссоліні, дочекалися розгрому французької та британської армій, щоб оголосити їм війну 10 червня 1940 року. Натомість Австралія, Капада й Нова Зеландія від самого початку і до кінця виступали в цій війні проти Німеччини. Так само й американці: відтоді, як японці 7 грудня 1941 року напали на Перл-Гарбор, а Гітлер, виконуючи свої зобов'язання перед спільниками по Осі, оголосив Сполученим Штатам війну, вони рішуче воювали проти Німеччини і віддали перевагу звільненню Західної Європи перед своїми цілком очевидними інтересами в Тихому океані.

Зауваження Етлі відповідає також тому баченню взаємин із Західною Європою та рештою світу, яке здавна склалося в британців. З шістнадцятого століття вони вважали себе морською державою, епізодичне втручання якої в справи континентальної Європи завжди спричиняло Британії більше клопоту, ніж було того варто. В одному з випусків – під назвою “Напис на стіні” – програми Бі-Бі-Сі “Yes, Minister”, яка виходила на телебаченні на початку 1980-х років, професійний держслужбовець сер Гемфрі Епледі пояснює своєму міністрові, Джимі Гекеру, що британський уряд має:

“Одну й ту саму мету зовнішньої політики щонайменше впродовж п’яти сотень років, а саме – створити роз’єднану Європу. З цією метою ми воювали разом з голландцями проти іспанців, з німцями – проти французів, з французами й італійцями – проти німців, і з французами – проти італійців та німців”.

І його міркування, хоча й видаються на перший погляд легковажними, базувалися на цілій низці реальних історичних подій. В 1585 році Англія втручається і підтримує повстання іспанських Нідерландів проти Філіпа II іспанського, а у війні за іспанське престолонаслідування (1702-1773) очолила альянс проти Франції, до якого увійшли Австрія та Нідерланди. Між 1793 та 1814 роками, у війнах проти Французької Республіки та імперії Наполеона I, Велика Британія об’єднувалась з Австрією та Пруссією, так само, як і з Росією заради того, щоб запобігти французькому домінуванню у Західній Європі. Між 1914 та 1918 роками, Велика Британія була союзницею Франції та Росії проти Німеччини; Італія входила до цього союзу під час першої світової війни, натомість увійшла до Осі під час другої. Впродовж холодної війни (1946-1989), коли Європі загрозувало російське панування, Британія була разом з Францією, Німеччиною та Італією проти Радянського Союзу.

Англіїці також асоціюються з так званою *Realpolitik*^{*}, коли баланс сил в Європі підтримувався шляхом надання потенційним ворогам можливості знищити одне одного, а моральність в стосунках з Європою тлумачилась дещо свосвідно. На їхню думку, кожен з режимів на континенті, проти якого виступали британські збройні сили, особливо вирізнявся або надзвичайно неправильним способом ведення власних справ, або ж своїм поганим ставленням до сусідів. Так, для англійців Іспанія Філіпа II являла собою прозелетиську католицьку державу, яка 1492 року вигнала своє власне єврейське населення і мала нахил до переслідування інакодумців всюди, де могла їх знайти. В тій версії історії, яку самі англійські історики називають вігівською теорією історії, Людовік XIV продемонстрував таку ж зневагу до прав меншин і до ідеї свободи віросповідань, коли 1685 року вирішив вигнати з Франції близько мільйона протестантів. Як і Філіп II, в очах англійців він виглядав людиною, яка прагне підкорити собі Західну Європу політично та ідеологічно; відповідно й диктатура Наполеона I 1799 року мала для англійців – і для інших, мабуть, так само – вигляд прагнення до тієї ж мети. Головним завданням німецької політики в першій світовій війні було зведення статусу Франції до рівня сателітної держави; в другій вони намагалися знищити якомога більше євреїв і нав’язати свою диктатуру всім іншим.³

Це правда, що в англійському погляді на власну історію спостерігається дещо більше, ніж трохи самовдоволеності. Він також демон-

^{*} Прим. перекл.: з нім «реальна політика» – з огляду на обставини й вигоди, а не на моральні принципи.

струє помітну тенденцію до замовчування того, як самі англійці переслідували інакочисельних, захопили Вельс, знищували ірландців і шотландців та запровадили офіційне штрафування римо-католиків, яке тривало аж до ухвалення Акту про свободу католиків у 1829 році. Та держави в своїй поведінці вельми часто керуються таким уявленням про себе, яке не спирається на факти об'єктивної реальності, а британські уряди в 1940-х і 1950-х роках у своєму ставленні до ЄОВС знаходились ще й під впливом численних суттєвіших політичних і економічних чинників.

З 1 січня 1948 року всі вугільні шахти у Великій Британії були націоналізовані, а в 1949 році партія лейбористів, яка з 1945 року мала в Палаті громад переважну, у понад сто голосів, більшість, націоналізувала також і сталеварну промисловість. ЄОВС базувалося на поєднанні приватної й державної власності. Вугільні шахти було націоналізовано у Франції, але не в Німеччині. Жодна з країн не мала державної форми власності у сталеварній промисловості, а швидкість, з якою німецька економіка вільного підприємництва відновлювалась з руїн після другої світової війни, наводила на висновки, що Федеративна Республіка навряд чи вибере соціалістичний шлях розвитку, який партія більшості у Великій Британії вважала необхідним для побудови здорової економіки.

Вищий орган влади ЄОВС складався з представників шести держав-членів. Їх рішення ставали предметом обговорення і контролю з боку Парламентської Асамблеї, члени якої обиралися поміж депутатів національних парламентів Бельгії, Західної Німеччини, Італії, Люксембургу, Нідерландів та Франції. Було також створено незалежний суд, який мусив інтерпретувати положення угоди, підписання якої в Парижі 18 квітня 1951 року об'єднало шість країн. Проте ні сам вищий орган влади ЄОВС, ні зародок того, що мало перетворитися пізніше на Європейський Парламент не розпоряджались ресурсами так, як це робить національний уряд, коли має справу з державною власністю в певній галузі промисловості. Вищий орган встановлював квоти, гарантував ціни та визначав правила для вільної й рівноправної конкуренції. Все інше мав регулювати ринок – ідея, абсолютно неприйнятна для філософії правлячої на той час у Великій Британії партії.

Небажання британців долучитися до процесу європейського об'єднання ще посилилось внаслідок низки подій, які розпочалися за межами Європи та відбилися на напруженні, яке вже існувало на той час між Радянським Союзом і його західними союзниками по боротьбі з фашистською Німеччиною. Ще до 1945 року, Радянський Союз показав, що він не дозволить утворення парламентських урядів західного зразка в таких країнах, як Польща, яку було звільнено від німецької окупації лише для того, щоб її окупувала Червона Армія. Радянський Союз створив сателітні уряди в Албанії, Болгарії та Угорщині, а 25 лютого 1948 року скинув напівзалежний уряд Чехословаччини, інсценізувавши державний заколот, про жорстокість якого можна зробити висновок хоча б із того факту, що прем'єр-міністра Яна Масарика викинули з вікна та вбили.

Внаслідок поразки 1945 року Німеччину було поділено на чотири зони, окуповані відповідно кожною з країн-переможниць: Великою Британією, Францією, Сполученими Штатами та СРСР. Радянський Союз у своїй зоні, яка в жовтні 1949 року офіційно перетворилася на Німецьку Демократичну Республіку, поведився так само, як і в інших країнах, окупованих ним в 1944-1945 роках: нав'язував однопартійну систему за тією ж моделлю, яка існувала в самій Росії від революції 1917 року. На погляд з Заходу те, що Вінстон Черчілл назвав у своїй промові в Фултоні (штат Міссурі) 5 березня 1946 року “Залізна завіса”, яка “опустилася через увесь континент від Щецина на Балтійському морі до Трієста на Адріатичному”, мало вигляд укриття, за яким низка режимів під керівництвом Радянського Союзу готували напад на Західну Європу.

Відповідно й раптовий напад, в суботу 24 червня 1950 року, добре озброєних сил з комуністичної півночі на Південну Корею за таких обставин був дуже схожий на одну з тих акцій, за допомогою яких Гітлер в 30-х роках успішно довів, що здатність парламентських демократій протистояти військовій агресії досить обмежена. Гітлер до того ж полюбляв проводити свої несподівані операції у вікенд, коли думки нормальних людей спрямовані на приємніші речі, а той факт, що лише через два дні після суботи 24 червня 1950 року мав розпочатися Вімблдонський тенісний турнір ще сильніше загострив відчуття несправедливості. Саме в суботу, 7 березня 1936 року Гітлер захопив демілітаризовану Рейнську область, а в суботу 13 березня 1938 року він своїми діями скасував ще одну статтю Версальської угоди, приєднавши Австрію шляхом так званого аншлюсу, або злиття.⁴ У вересні 1938 року погрозами він примушує британців і французів розірвати союз з Чехословаччиною і погодитися на приєднання Судет до Німеччини. Пізніше він порушує Мюнхенську угоду і захоплює те, що залишилось від Чехословаччини – 15 березня 1939 року – один-єдиний раз у середу.

В червні 1948 року Сполучене Королівство, США та Франція отримали схожий упереджувальний удар від сталінського Радянського Союзу, коли радянська адміністрація блокувала наземні й водні шляхи до Західного Берліну. Як і вся Німеччина, Берлін був розділений в 1945 році на чотири окупаційні зони, та незручність для західних союзників полягала в тому, що їхня частина Берліну була на 90 миль заглиблена всередину російської окупаційної зони. Спроба за допомогою наземної блокади примусити Францію, Велику Британію та Сполучені Штати відвести свої війська із Західного Берліну виявилася невдалою. З 24 квітня 1948 року і до 12 травня 1949 року американські, англійські та французькі літаки здійснили загалом понад 200 000 вильотів, які мали на меті забезпечити 2 500 000 мешканців Західного Берліну всім необхідним для виживання.

Значна кількість вугілля, яке також поставлялося повітряним шляхом, не лише дозволила берлінцям пережити надзвичайно холодну зиму, але й забезпечила вугіллям і коксом промисловість Західної

Німеччини, яка швидко відновлювалась – це лише один з прикладів того, як холодна війна сприяла відновленню економічного процвітання Західної Європи після 1945 року. Але блокада Берліна продемонструвала також існування Східного блоку, зовнішня політика якого була достатньо агресивною для того, щоб Захід відчув нагальну потребу в переозброєнні. Вторгнення до Південної Кореї 24 червня 1950 року стало в ряд із цілою низкою подій, які означали, що курс на об'єднання Європи, який розпочався підписанням у квітні 1951 року Паризької угоди, може бути успішним лише за умови одночасного втілення програми загального європейського переозброєння і супроводжуватиметься рухом до військового, так само як до економічного та політичного об'єднання.

Цю концепцію спільної європейської оборонної політики, замислену і сплановану самими європейцями, не вдалось однак втілити в життя. Військові заходи, задіяні з метою захистити Західну Європу від будь-якої агресії зі Сходу, були цілком виправдані і безумовно створювали щит, за яким могло б відбутися об'єднання Європи. Проте вони лишались цілком відокремленими від процесу європейської інтеграції, розпочатого 1951 року створенням ЄОВС. Ще 2 квітня 1949 року, більше ніж за два роки до підписання Паризької угоди про створення ЄОВС, Сполучені Штати вдалися до фундаментальних змін у своїй зовнішній політиці, заснувавши альянс, який в мирний час гарантував своє негайне втручання в разі необхідності щоб захистити іншу державу за межами Північної Америки. Дванадцятьма країнами, які 2 квітня 1949 року підписали в Парижі Північноатлантичну угоду про створення Організації Північно-Атлантичного Договору – НАТО (North American Treaty Organisation, NATO) були: Бельгія, Данія, Ісландія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Сполучене Королівство, Сполучені Штати та Франція. В 1952 році до них приєдналися Греція і Туреччина, в 1955 – Федеративна Республіка Німеччина і в 1982 – Іспанія.

Популярне на той час висловлювання, що НАТО було створено для того, щоб дружити з американцями, тримати росіян на відстані, стримувати німців та заспокоювати французів доволі точно відображувало його початкові цілі, а також виявилось непоганим передбаченням його довготривалих намірів. НАТО було потрібне для того, щоб створити таку захисну структуру, в межах якої західні європейці по-перше, могли зробити щось більше, ніж розраховувати на єдину силу, здатну протистояти військовій міці Радянського Союзу – на Сполучені Штати Америки; і по-друге, мали можливість брати участь у спільній із США оборонній програмі, що дозволило уникнути повного розмежування, невіддільного від будь-якої спроби створити єдину і суто європейську армію.

І справді, великим контрастом на тлі успіху НАТО виглядав провал спроби створити наприкінці серпня 1954 року Європейське Оборонне Співтовариство (ЄОС). У випадку НАТО, суверенні держави – Бельгія,

Данія, Ісландія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Сполучене Королівство, Сполучені Штати та Франція – підписали угоду про те, що напад на одну з них розглядатиметься як напад на всіх. Першим головнокомандувачем сил альянсу в Європі був генерал Айзенговер (Eisenhower) – символ послідовності в американській політиці. Перш ніж у 1952 році бути обраним Президентом Сполучених Штатів як кандидат від Республіканської партії, він, за Президента Рузвельта, демократа, був головнокомандувачем армій, які звільняли Європу в 1944-1945 роках. В 1949 році він служив Президенту Трумену, іншому демократу, який підтвердив свою рішучість протистояти комуністичній агресії коли в червні 1950 року без коливань віддав американським військам наказ захищати Південну Корею від озброєної за допомогою СРСР Півночі. Збройні сили дванадцяти держав – членів НАТО зберігали свою індивідуальність, хоча й служили під єдиним командуванням. Така організація дуже відрізнялася від схеми закладеної 27 травня 1952 року, коли шість урядів – Бельгії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Федеративної Республіки Німеччини та Франції – підписали угоду про створення ЄОС.

Згідно з цією угодою, солдати й офіцери збройних сил Франції, Італії, Нідерландів та Бельгії мусили служити разом з німецькими військовими у складі військових об'єднань, які швидше відображали прагнення до створення європейської армії, ніж армії, що складається з контингентів незалежних держав. Але на той час, коли угода врешті-решт постала на порядку денному французького парламенту в серпні 1954 року, Рене Плевен, який був при владі в травні 1952 року, вже пішов у відставку, а його наступник – П'єр Манде Франс аж ніяк не був прихильником договору. Пропозицію про створення ЄОС гаряче підтримували американці, натомість серед французів, незалежно від їх політичних поглядів, знайшлося дуже мало таких, хто не поставився б з великою підозрою до ідеї переозброєння Німеччини, війська якої окупували Францію менш як десять років тому.

31 серпня 1954 року ліві депутати-комуністи, вороже налаштовані щодо угоди, очевидно спрямованої проти Радянського Союзу, об'єдналися зі своїм правим крилом у Національній Асамблеї Франції та з депутатами-голлістами щоб запобігти ратифікації угоди, підписаної Плевеном. Угоду було відхилено більшістю у 319 голосів проти 264; і створити свої власні збройні сили на додаток до сил НАТО європейці змогли лише з підписанням 23 жовтня 1954 року Брюссельської угоди про заснування Західноєвропейського Союзу (Western European Union, WEU) після того, як британці, всупереч столітнім традиціям, погодились постійно утримувати дві бригади в континентальній Європі. Лише це розвіяло страхи французів щодо домінування німців в європейській армії; натомість британські коментатори, аби спростувати аргумент про послаблення франко-німецької ворожнечі внаслідок створення ЄОС, наголошували на холодній війні з Росією, яка, як тоді здавалося, що-

миті здатна перетворити лід у стосунках на вогонь справжньої війни, і виправдовували своє небажання побачити щось нове в процесі європейської інтеграції цитуючи строфу з “Полювання на Снарка” (*The Hunting of the Snark*) Льюїса Керролла:

“Дедалі все вужчав і вужчав прохід
І морок спустився студений.
Тоді через страх, а не потяг душі,
Дедалі тісніші ставали ряди.”^{*}

РИНКИ, ХОЛОДНА ВІЙНА ТА РОЗШИРЕННЯ

Однак в середині 1950-х років країни Західної Європи почали усвідомлювати, що вони цілком здатні впоратися і без участі британців. На конференції в Мессіні, яка відбулася в червні 1955 року – одразу після того, як Західна Німеччина відновила свій суверенітет і самоуправління і стала членом НАТО – було вирішено просуватися від ЄОВС до створення Європейського Економічного Співтовариства. Угоду про заснування Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС) та Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом) підписали 25 березня 1955 року в Римі; і головну мету більшої з цих двох організацій найкраще відображають три слова, з яких складається її назва. Європейське – отже спрямоване на поглиблення й розвиток досягнень ЄОВС, а також на економічне відокремлення від решти світу шляхом запровадження спільного зовнішнього тарифу.

За всі товари, будь-якого походження, сплачувалось однакове ввізне мито, з якої б країни вони не завозились і незалежно від того, в якій саме країні вони вперше перетинали кордон Співтовариства. В адміністративній мові, виробленій в Брюсселі, інші країни відомі під назвою “треті країни” (Third Countries); це прямий переклад французького “*pays tiers*” – термін, який дещо дивно звучить англійською. В англійській мові він має ще й той недолік, що асоціюється – і зовсім неправильно – з поняттям країн “третього світу” (Third World), тобто нерозвипених країн. Та мається на увазі зовсім інше. Третя країна – це країна, яка не є членом Європейського Союзу, отже до цієї категорії належать такі різні країни як Тибет і Уругвай, Японія та Уганда, а також і Сполучені Штати Америки і Китайська Народна Республіка; всі вони мають лише одну спільну рису – вони не європейські.

* Оригінальний англ. текст:

«The valley grew narrow, and narrower still,
And the evening grew darker and colder.
Till, merely from nervousness, not from good will,
They marched along, shoulder to shoulder.»

Концентруючись на промисловості та торгівлі, а не на політиці й військових справах, Співтовариство було переважно економічним. Проте на думку його творців, це швидше було Співтовариство, ніж звичайний спільний ринок. Хоча кожна держава зберігала свою індивідуальність і прагнула до гармонійної співпраці з партнерами, вона відчувала, що їх зв'язує дещо більше, ніж особиста фінансова й матеріальна зацікавленість. На додаток до мети запровадити тіснішу економічну співпрацю та підвищити темпи зростання рівня життя, стаття 2 Римської угоди говорить про налагодження тісніших взаємин між державами, поєднаними цією угодою.

Щодо Євратому, він мав ближчу мету: розробити засоби для зменшення залежності Західної Європи від імпорту нафти з Америки та Середнього Сходу. Вже восени 1956 року, Суецька криза (жовтень-листопад) жорстоко нагадала західноєвропейцям, як легко підірвати їх економіку, якщо раптово припинити постачання нафти з Середнього Сходу. Подробиці цієї кризи, наведені в розділі “Хронологія”, висвітлюють також проблеми, які можуть виникати у відносинах між Великою Британією, Францією та Сполученими Штатами Америки.

Хоча поняття “спільний ринок” і не згадується в офіційній назві Римської угоди, в статті 8 говориться про етапи створення “спільного ринку” впродовж дванадцятирічного перехідного періоду, а в статті 38 заявляється про “поширення спільного ринку на сільське господарство і торгівлю продуктами сільського господарства”. Одним з найважливіших способів досягнення визначених цілей названо запровадження спільної зовнішньоторговельної політики, а також спільної сільськогосподарської політики і політики в галузі риболовлі. В статті 3 Римської угоди йдеться також про необхідність координувати економічні політики, гармонізувати соціальні політики, розробити єдину транспортну політику і створити соціальний фонд, який матиме на меті поліпшення умов праці на всій території Співтовариства.

Між липнем та листопадом 1957 року парламенти Бельгії, Франції, Федеративної Республіки Німеччини, Італії, Люксембургу та Нідерландів ратифікували Римську угоду, і вона набула чинності 1 січня 1958 року. Цілком можливо, що її довгостроковою метою було політичне об'єднання Європи, і коментатори з Великої Британії, які ставляться з підозрою до континентальних європейців загалом і до німців, зокрема, часто цитували зауваження доктора Вальтера Гальштайна, першого Президента Європейської Комісії, висловлене ним у 1961 році: “Ми аж ніяк не в бізнесі. Ми в політиці”. Проте Європейське Співтовариство, зокрема в перші роки свого існування, наслідуючи приклад Паризької угоди 1951 року про створення ЄОВС, ніколи не робило спроб здійснити таке об'єднання притьмом. Однією з перших його цілей було скасування митних бар'єрів та системи квот між шістьма країнами-членами. На це було покладено дванадцять років поетапного наближення до цілі. На практиці процес пішов так добре, що останні митні збори між шістьма державами-

членами було скасовано 1 липня 1968 року – на півтора роки раніше від запланованого.

Вільний обіг промислових товарів через торговельні компанії реалізовано в 1968 році, із випередженням на вісімнадцять місяців стосовно кінцевого терміну, зафіксованого в 1957 році Римською угодою; і успіх Європейського Співтовариства в цій та інших галузях мав неабиякий вплив як на самих його членів, так і на держави, які подібно до Сполученого Королівства утрималися від приєднання.

Спочатку небажання Сполученого Королівства бачити щось серйозне в русі до об'єднання Європи набуло форми створеної 4 січня 1960 року конкурентної організації, названої Європейська Асоціація Вільної Торгівлі (ЄАВТ), до якої, крім Великої Британії увійшли Австрія, Данія, Норвегія, Португалія та Швейцарія. Вона відрізнялася від ЄЕС тим, що була лише зоною вільної торгівлі без усякої організаційної структури, яка стала визначальною рисою ЄЕС; кожна країна ЄАВТ самостійно визначала розмір мита на товари, які ввозились з-за кордону Асоціації. Іще помітніша її відмінність від ЄЕС полягала в тому, що її повноваження не поширювались на сільське господарство.

Насправді створення ЄАВТ не мало якихось вагомих наслідків, якщо не вважати за такі інспірацію розмов про безлад в Європі. Темпи росту її дуже різних учасників програвали у порівнянні з шістьма країнами Римської угоди, зокрема ще й через те, що між країнами ЄАВТ було замало спільних кордонів, які б сприяли двосторонній торгівлі, як це було у випадку Франції й Італії або Німеччини й Нідерландів. Сподівання Британії на те, що темпи росту Сполученого Королівства прискоряться за рахунок збільшення об'ємів торгівлі з країнами Британської Співдружності не виправдалися; частково через те, що такі країни як Австралія дедалі більше орієнтувалися на Сполучені Штати або на нові економіки Тихоокеанського басейну; та ще більше тому, що темпи росту країн Британської Співдружності були не надто високими у порівнянні з міжнародними стандартами. Найбільш наочною ознакою провалу ЄАВТ стало оголошення 10 серпня 1961 року про наміри британського й данського урядів звернутися з заявою про вступ до ЄЕС.

Це звернення спричинило першу серйозну кризу в розвитку ЄЕС, коли генерал де Голль на прес-конференції 14 січня 1963 року проголосив, що Велика Британія – “країна морського й острівного призначення” – не готова до членства в ЄЕС, і Франція накладає вето на пропозицію про включення Британії. Ця заява не стала такою вже несподіванкою. Переговори про вступ Великої Британії до ЄЕС виявилися досить важкими головним чином через принципову відмінність між традиційною британською звичкою до дешевих імпортних продуктів харчування і політикою Європейського Економічного Співтовариства, яке утримувало ціни на харчові продукти на такому високому рівні, щоб європейські фермери могли існувати безпосередньо на доходи від продажу своєї продукції. Докладніше ця відмінність обговорюється в главі 4, де йдеться також і про природу супер-

ечки, яка 1965 року знов протиставила Францію та її партнерів. Йшлося тоді про відносини між Співтовариством та державами-членами, конфлікт виник між тими, хто як Франція прагнув до “Європи Вітчизни” (“l'Europe des Patries”) і тими, чиє бачення Європи уособлювало Співтовариство, яке поступово мало перейти до найвищого рівня політичної уніфікації.

У випадку французького вето на вступ Великої Британії, то було не лише традиційне суперництво, обтяжене гіркими спогадами про другу світову війну, між двома раніше могутніми країнами, які наразі втрачають лідерські позиції. Сюди додалися ще й побоювання щодо дедалі зростаючої ролі Америки в світовій політиці, і неправильне розуміння військової та політичної ситуації, в якій доведеться розвиватися ЄЕС. Бо так, як це бачили американці, і їх погляд значної мірою поділяли британці, лише сила й рішучість Америки могли запобігти пануванню Радянського Союзу над усією Європою.

Відтоді, як 4 жовтня 1957 року Радянський Союз успішно вивів на орбіту перший штучний супутник Землі, новий радянський лідер Микита Хрущов вдався до вельми агресивної зовнішньої політики, яка часто жала. Зокрема, починаючи з 28 листопада 1958 року Радянський Союз неодноразово намагався наслідувати політику, яка призвела в 1948 та 1949 роках до блокади Західного Берліну, прорвану повітряним шляхом. І хоч цього разу така спроба набула безневинної форми пропозиції про підписання мирної угоди з Німецькою Демократичною Республікою – режимом, ширше відомим під назвою Східна Німеччина – мало хто зберігав ілюзії щодо того, про що насправді йдеться. Жодна з країн – членів НАТО, включно й Федеративна Республіка Німеччина (з 1955 року), не визнала легітимність уряду Німецької Демократичної Республіки, яку вони продовжували розглядати як радянську окупаційну зону; позаяк шість держав – членів ЄЕС – були також і членами НАТО, отже йдеться і про них. Разом із Сполученими Штатами вони наполягали на тому, що Радянський Союз несе відповідальність за наземний доступ до Західного Берліну, де право на вибір способу життя 2500000 його мешканцям гарантувала присутність 10000 американських, французьких та британських військовослужбовців.

1939 року Вінстон Черчілл на завершення свого висловлювання про Росію, як про загадку загорнуту в таємницю всередині головоломки, зауважив, що “можливо, існує ключ”, і у випадку берлінської кризи наприкінці 1950-х та на початку 1960-х років відшукати цей ключ було далі неважко. Загроза підписання мирної угоди з Німецькою Демократичною Республікою насправді не була такою безневинною, якою видавалась, і не бракувало нагод, коли пан Хрущов не вагався з поясненнями, що саме вона означає. Запуск супутника, проголосив він, означає що Росія тепер щонайменше зрівнялася з Америкою, або й перевершила її у війні сучасних технологій. Отже, для Сполучених Штатів ставало досить небезпечним наполягати на правах доступу до Західного Берліну, бо будь-яка спроба автоколони дістатися міста, у разі відмови надати документи на перевірку представникам східнонімецької влади, неминуче наражалася на

опір. А Радянський Союз, цілком очевидно, був готовий забезпечити підтримку свого союзника, на чий шойно здобутий суверенітет так відверто замахувались.

Найкраще було б, наполягав пан Хрущов, визнати, що Німецька Демократична Республіка віднині є цілком суверенною державою; з цього логічно витікало, що поділ Німеччини остаточно закріплюється, і Західна Німеччина мусить розпрощатися з надіями на возз'єднання. Насправді, і в цьому без сумніву полягала мета СРСР, коли він наполягав на перетворенні Західного Берліну на "вільне місто", де не квартирували б жодні іноземні війська, було б набагато краще, щоб і Німеччина, за прикладом Берліну стала нейтральною країною між соціалізмом і капіталізмом, який, і це часто повторював пан Хрущов, був неминуче приречений історією.

Коли б Захід відступився від Берліну, навряд чи б ЄЕС міг розвиватися так, як він розвивався. Від самого початку, з 1951 року динамічно зростаюча економіка Західної Німеччини була для ЄОВС джерелом прискорення, і будь-яке відчуження від цього джерела швидше за все мало б для нього фатальні наслідки. Але важко повірити в те, що Німеччина, якби вона погодилась на той нейтралітет, якого домагався Радянський Союз і порвала зв'язки із Сполученими Штатами та іншими партнерами, могла б залишатися членом Співтовариства. Так Австрія, нейтральна від 1955 року держава, змогла стати членом Співтовариства лише після закінчення у 1989-1991 роках холодної війни. Визначальною умовою членства держави в ЄЕС завжди була парламентська демократія західного зразка, що було б неможливо у випадку нейтралізованої Західної Німеччини, захистити яку Сполучені Штати виявились вочевидь нездатними. Правда, що вона не була б більше, за визначенням Радянського Союзу, *реваншистською* державою, яка прагне до перегляду результатів другої світової війни. Натомість, як цілком зрозуміло, вона потрапила б у політичну орбіту Радянського Союзу.

Між радянською нотою від 28 листопада 1958 року, яка вимагала від Сполучених Штатів, Франції та Сполученого Королівства вивести свої війська із Західного Берліну, та кубинською ракетною кризою наприкінці жовтня 1962 року, головною темою міжнародної політики було майбутнє Західного Берліну. 13 серпня 1961 року, з початком будівництва стіни, яка мала відділити Східний Берлін від Західного, напруженість в Європі було надзвичайно високою, та вона досягла свого піку на іншому кінці світу під час кубинської ракетної кризи 22-28 жовтня 1962 року.

Широкий загальний дізнався про це 22 жовтня, коли Президент Кеннеді оголосив, що існують вагомі докази того, що Радянський Союз нагло порушив свою обіцянку не розміщувати ядерну зброю на Кубі і завозить на острів ядерні ракети середньої дальності. Після того, як Сполучені Штати продемонстрували свій рішучий намір зашкодити завершенню цього процесу і запровадили морську блокаду Куби, Радянський Союз 26 жовтня врешті-решт погодився забрати свої ракети, і напруженість між двома наддержавами ослабла всюди. Особливо це відчувалося в Західній Європі, де вже не

йшлося про те, щоб покласти край військовій присутності Франції, Великої Британії та Сполучених Штатів у Західному Берліні. Шлях було відкрито не лише до офіційної угоди 1971 року, яка надала постійного статусу цій присутності, але також і до того драматичного тижня на початку листопада 1989 року, коли Берлінська стіна впала остаточно.

Однак то були взаємопов'язані речі, бо легко уявити собі, що могло б трапитись, якби американські дозорні літаки не помітили ракети на Кубі, або якби Президент Кеннеді не зреагував так дієво на їх присутність. Зате-лефонувавши Президенту Кеннеді, пан Хрущов ввічливо запитав би, чи захищатиме той Західний Берлін і тепер, коли Вашингтон і Нью-Йорк знаходяться в радіусі дії радянських ракет на Кубі, і коли може статися одне з двох: або ж Сполучені Штати погодяться не втручатися в справу Західного Берліна з усіма наслідками, які матиме таке рішення для Західної Європи та ЄЕС; або ж Радянський Союз може вдатися до нової блокади Берліна, чим підштовхне Сполучені Штати до неадекватних дій у відповідь, і спровокує ядерну війну через помилку в розрахунках.

Не всі, звичайно ж, саме так пов'язували суперечку про статус Західного Берліна і кубинську ракетну кризу, зокрема, вето де Голля на вступ Великої Британії до ЄЕС в січні 1963 року свідчить про те, що він оцінював ситуацію інакше. Для де Голля, і він ясно дав це зрозуміти виведенням французьких військ із структури об'єднаного командування НАТО, а також іншими діями, описаними в "Хронології", безпека для Європи полягала не в амбіціях Радянського Союзу, а в прагненні американців до проведення в Європі такої ж політики торговельного та культурного імперіалізму, наслідки якої він уже мав нагоду спостерігати в Центральній та Південній Америці.

Це аж ніяк не означало, що де Голль схилився до компромісу в питанні про Берлін. На відміну від пана Макмілана, візит якого до Москви у лютому 1959 року дуже нагадував прелюд до повторення мюнхенської історії вересня 1938 року, коли Невіл Чемберлен погодився на порушення територіальної цілісності Чехословаччини, де Голль продемонстрував рішучу відмову пристати на будь-який компроміс. Це дало йому нагоду показати Конраду Аденауеру, хто був йому найнадійнішим другом за будь-яких важких обставин, і закласти підґрунтя для кардинальної зміни у французькій зовнішній політиці, яка втілилася в угоді про співробітництво між Францією та Німеччиною, підписаній де Голлем та Аденауером 22 січня 1963 року. Та вступ Великої Британії до Європейського Співтовариства де Голль ототожнював із своєрідним "троянським конем". Дозволь лише британцям вступити до ЄЕС, і панування "англо-саксів", як називав їх де Голль, не уникнути; своє ставлення він недвозначно висловив на пресконференції 14 січня 1963 року, коли сказав, що згуртованість членів ЄЕС триватиме недовго після того, як Велика Британія приєднається до них. Натомість, за висловом де Голль, це буде ніщо інше, як "велетенське атлантичне об'єднання, залежне від Америки, яке не забариться увібрати в себе Європейське Співтовариство". А це, додав він, зовсім не те, що

Франція хотіла створити: “суто європейську конструкцію” в прямому розумінні, тобто таку, до якої Сполучені Штати не були б допущені.⁵

Де Голль міг магі й більш особисті підстави для вето. Він ніколи не любив англійців, вважав що вони постійно принижували його впродовж другої світової війни, коли він вимушений був влаштувати свою штаб-квартиру в Лондоні. До того ж, він не хотів, що цілком зрозуміло, зменшувати вплив Франції в Європі, дозволивши іншій країні, близькій за розмірами до Франції, вступити до Співтовариства; а спогади про поведінку німців у 1939-1945 роках були ще досить сильними для того, щоб Франція була на той час єдиною великою державою в ЄЕС, яка могла виявляти політичні ініціативи. Ті ж самі підстави, які спонукали його до вето в 1963 році, коли заяву на вступ Великої Британії подавав уряд консерваторів, були, на його думку, ще досить актуальними і в листопаді 1967 року, коли з проханням про вступ звернувся вже лейбористський уряд Гаролда Вілсона. І лише після відставки де Голля в 1969 році та приходу до влади Жоржа Помпіду, переговори врешті-решт зсунулися з мертвої точки і завершилися вступом Великої Британії до ЄЕС 1 січня 1973 року.

Та ще перед тим нова криза протиставила Францію та п'ятьох її партнерів по Римській угоді 1957 року. Жодна з країн-членів: ні Західна Німеччина, ні Італія, ні Люксембург, ні Бельгія, ні Нідерланди не підтримали вето де Голля на британську заяву про вступ, так само позиція Франції залишилась без підтримки і під час кризи, яку спричинила в червні 1965 року пропозиція першого Президента Європейської Комісії Вальтера Гальштайна створити більш незалежний бюджет Співтовариства. Наповнювати цей бюджет передбачалося із фонду, який формувався б з надходжень від оподаткування товарів, що завозилися в Співтовариство з третіх країн. Розпоряджатися фондом мали центральні керівні органи Співтовариства, що ставало важливим кроком до створення в Співтоваристві центральної влади, незалежної від окремих держав-членів.

Французи заперечували проти того, що вважали замахом на незалежність, яку традиційно зберігали національні уряди; і продемонстрували свою незгоду вдавшись до так званої “політики порожніх крісел”. Це означало, що вони бойкотували засідання всіх комітетів та інших органів ЄЕС, внаслідок чого впродовж семи місяців діяльність Співтовариства було заблоковано. Проблему змогли розв'язати лише в січні 1966 року, але спосіб її розв'язання, як з'ясувалось пізніше, виявився небездоганним. Так званий “Люксембурзький компроміс” дозволив державам-членам накладати вето на будь-яку пропозицію, яка суперечить їх “національним інтересам”; і в тому розумінні, що цей компроміс означав перемогу французької концепції “Європи Вітчизни” над більш федералістськими поглядами бельгійців та німців, можна сказати, що де Голль переміг, так само, як він переміг 1963 року із вето на вступ Великої Британії, і як переможе знов 1967 року.

Усунення де Голля від політичного життя у квітні 1969 року призвело до змін у французькій політиці. Ці зміни започаткували те, що можна вва-

жати третім етапом процесу, який розпочався 1951 року заснуванням ЄОВС і призвів до Маастрихтської угоди і створення Європейського Союзу в 1991 році. З 1951 по 1957 роки шість держав, які підписали 1951 року Паризьку угоду, вчилися співпрацювати у сфері економіки, а підписання Римської угоди 1957 року продемонструвало як успішно вони це робили. Ретроспективно той факт, що спроба створити Європейське Оборонне Співтовариство зазнала невдачі наразі видається щасливим випадком. Завдяки цій невдачі, європейці усвідомили, як важливо утримувати передові позиції на економічному фронті, а також отримали підстави для висновку, що традиційні альянси на кшталт НАТО надають кращі можливості захистити себе, ніж армія, яка складається з різних національних підрозділів. Втім, процес розширення, розпочатий 1973 року, приніс водночас і нові можливості, і нові проблеми.

Коли 1 січня 1973 року Сполучене Королівство, Данія та Ірландія стали членами Співтовариства, їм був наданий п'ятирічний перехідний період щоб інтегрувати свої економіки до економік країн Європейського Співтовариства. Однак через те, що міжнародна ситуація у 1970-і та 1980-і роки значно різнилася від того періоду, коли перші шість країн-членів починали процес європейської інтеграції, перше розширення затьмарили наслідки подій за межами Європи.

Двадцять два роки між заснування у 1951 році ЄОВС та вступом Великої Британії, Данії та Ірландії в 1973 році також відзначилися певними моментами міжнародного напруження. Однак такі кризи, як корейська війна 1950-1953 років, придушення радянськими військами угорського руху за незалежність у жовтні 1956 року та аналогічні чехословацькі події 1968 року своєрідно сприяли руху до економічного процвітання, що дозволило пізніше французькому економісту Жану Фурастьє назвати цей період – після закінчення другої світової війни в 1945 році – “*les trentes glorieuses*”: славетні тридцять років. Те ж саме можна сказати й про берлінські кризи 1958-1959 та 1961 років, і про кубинську ракетну кризу жовтня 1962 року, і мабуть не можна вважати цілком випадковим те, що загальний підйом, який характеризує 1960-і роки, стався саме після щасливого завершення найнебезпечнішої кризи періоду холодної війни.

Холодна війна також зробила свій економічний внесок в успіх руху до об'єднаної Європи, який розпочався в квітні 1951 року підписанням Паризької угоди про заснування ЄОВС. Через необхідність весь час озброюватись, холодна війна вимагала від Сполучених Штатів та її союзників по НАТО постійно вкладати гроші в економіку, і зробила таким чином саме те, що рекомендував Кейнс як спосіб припинити економічний спад 1930-х. На його думку, капіталістична економіка має постійну тенденцію створювати дефіцит попиту. Єдиний спосіб вирішити цю проблему для урядів полягає в тому, щоб компенсувати дефіцит шляхом вливання грошей в економіку. Саме в цьому й полягала програма переозброєння періоду холодної війни, що призвело до парадоксального результату зміцнення

капіталістичної економіки, яку марксистська теорія, офіційно визнана Радянським Союзом, оголосила приреченою на загибель. Якщо б Радянський Союз проводив менш агресивну зовнішню політику, це можливо й призвело б до загибелі капіталістичного світу внаслідок внутрішніх протиріч. Натомість послідовність політики Радянського Союзу – від нав'язування своєї версії соціалізму країнам, окупованим Червоною армією після 1945 року, до численних замахів на незалежність Західного Берліну – зробила неоціненний внесок в перемогу Заходу в холодній війні.

Кризи 1970-х та 80-х мали іншу природу ніж кризи 50-х і 60-х років. На відміну від контрольованих витрат на озброєння в період з 1945 по 1970 роки, вони спричинили такий нестримний ріст інфляції, який, здавалось, ніс капіталізму не менш смертельну загрозу, ніж велика депресія внаслідок падіння Вол Стріт в 1929 році. Отже, вони становили для процесу європейської інтеграції значно більшу загрозу, ніж ті, що створювала коли-небудь холодна війна, особливо відтоді, як Співтовариство відчуло, що кризи торкнулися власне його.

Перша з цих криз почалася 15 серпня 1971 року, коли президент Ніксон призупинив вільний обмін доларів. Це означало кінець системи, коли всі країни могли купувати стільки доларів, скільки хотіли і утримувати частину своїх вкладів у валюті, еквівалентну вартість якої гарантував уряд Сполучених Штатів. Це призвело до зникнення фіксованих обмінних курсів і до нестабільності, яка торкнулася обмінних курсів всіх світових валют. Це ще більше загострило проблеми, які вже виникали на той час в ході реалізації спільної сільськогосподарської політики (Common Agricultural Policy, CAP), вперше вони постали в явному вигляді 10 серпня 1969 року, коли французький уряд несподівано девальвував франк на 6,6%, а італійський уряд допустив еквівалентне падіння ліри.

Схожа криза сталася в травні 1971 року, коли німецька марка й голландський гульден стрімко зросли в ціні порівняно з іншими європейськими валютами, і спричинили подібні ж наслідки при обміні. Так само, як і девальвація, проведена романськими й середземноморськими членами Співтовариства, зростання купівельної спроможності гульдена й німецької марки означало, що французька й італійська сільськогосподарська продукція раптом стала набагато дешевшою за межами Франції й Італії, за вирощену в Німеччині або Нідерландах. Щоб утримати рівну конкурентоспроможність на ринку сільськогосподарської продукції було запроваджено складну систему компенсацій, на той час вона здавалася майже поверненням до стягнення мита Французії й Італії, щоб підтягти ціни на свою сільськогосподарську продукцію до рівня північноєвропейських германських країн, валюта яких не впала в ціні, мали сплачувати експортне мито, тобто Німеччина й Нідерланди практично нав'язували те, що насправді було митом на імпорт італійської та французької продукції.

Проте, на тривалу перспективу, монетарна нестабільність, яку вже ніяк не можна було зарадити, бо вона стала невід'ємною властивістю Співтовариства через постійний випереджувальний розвиток німецької та

голландської економік і ще загострилася внаслідок рішення президента Ніксона про введення мита на імпорту до США, обернулася на краше для прихильників європейської економічної інтеграції. Вона спонукала країни Європейського Співтовариства до створення такої системи, в межах якої їхні валюти коливалися б відносно одна одної лише в певних межах, що надалі сприяло руху до економічного та монетарного союзу і запровадженню єдиної європейської валюти.

Кінець міжнародної фінансової системи, що базувалася на стабільному доларі, став також і завершенням періоду безперервного економічного зростання, який тривав із 1945 року. Він не лише спричинив інфляцію, яка стала в 70-х роках ХХ століття однією з найбільших загроз світовому добробуту. Він спонукав також виникнення такої, швидше руйнівної точки зору, що економічне процвітання, якого досягли шість країн – членів Економічного Співтовариства в 50-60 роки, було неминучим, незалежно від того, створили б вони митний союз чи ні. Приплив, що піднімає всі човни, міг з таким самим успіхом завдячувати загальносвітовому підйому, який дозволив навіть британській економіці час від часу демонструвати ознаки задовільної роботи. На той час це справді було так, бо як показує П'єр Жербер у своїй книзі "La Construction de l'Europe"⁶, зростання між 1958 і 1970 роками торгівлі всередині ЄЕС, завдяки фактору шістки, а також зростання на понад 70% торгівлі між ЄЕС та рештою світу, цілком може бути порівняно зі зростанням в будь-якій частині світу, зокрема у Північній Америці та країнах Тихоокеанського басейну.

Була ще й інша подія, в світлі якої вступ до Європейського Співтовариства Сполученого Королівства в січні 1973 року видавався спочатку "поцілунком смерті" для його членів, попередженням про те, що економічному добробуту, яким відзначилися перші п'ятнадцять років існування Співтовариства, прийшов кінець. Це було ухвалене восени 1973 року рішення Організації країн – експортерів нафти (Organisation of Petroleum Exporting Countries, ОПЕК) про підвищення ціни на нафту в чотири рази. Подібне рішення в 1950 році мало б наслідком лише незручності для автомобілістів, натомість в 1973 році воно завдало економіці майже нищівного удару. В 1950 році 75% енергетичних потреб Західної Європи задовольнялися за допомогою вугілля, та 1973 року його частка впала до 20%. Всі економіки індустріального світу однаково потрапили у жорстку залежність від дешевої нафти, бо проводили політику скорочення вугільних шахт, а також, з огляду на екологічні наслідки, утримувалися від розвитку атомної енергетики. Незважаючи на існування Євратому, успіх спільної сільськогосподарської політики не супроводжувався розвитком спільної політики в галузі енергетики. Коли в середині 1970-х було відкрито поклади нафти в Північному морі, варті того, щоб їх розробляти, з огляду на підвищення світових цін на енергію, Сполучене Королівство ясно дало зрозуміти, що вони призначені для національного, а не загального, в Співтоваристві, вжитку.

Нафтова криза висвітлила також і відсутність спільної зовнішньої політики. Федеративна Республіка Німеччина, як і Голландія, схильні були вбачати в раптовому підвищенні ціни на нафту нову зброю, якою арабські країни скористалися заради досягнення постійної мети своєї зовнішньої політики, а саме: знищення Ізраїлю і повторення ефекту гітлерівського голокосту шляхом витіснення всіх євреїв у Середземне море. Зазнавши військових поразок у 1948 та 1967 роках, непевні в кінцевих результатах нової війни, розпочатої 6 жовтня 1973 року напередодні свята Йом-Кіпур, мусульманські держави, які протистояли Ізраїлю, вдалися до економічної війни. Вона почалася загрозою повного припинення продажу нафти всім країнам, які підтримували Ізраїль або продавали йому зброю. Далі, перш ніж оголосити загальне підвищення ціни, вони запровадили вибірковий режим підвищених цін, спрямований проти проізраїльськи налаштованих держав. Франція, яка з 1967 року не підтримувала Ізраїль, і потреби в імпортній нафті якої складали 98%, стала на бік арабів. Це, однак не дозволило французам купувати нафту дешевше, і продемонструвало нездатність Європейського Співтовариства виробити спільну зовнішню та економічну політику щоб подолати найбільшу з 1945 року економічну кризу, яка вразила Європу.

Та Співтовариство не розпалося. Насправді, воно продовжувало приєднувати інші країни, і вступ 1981 року Греції, а 1986 року – Іспанії та Португалії додали йому середземноморського “аромату”, який виправив нерівновагу, створену включенням до Співтовариства у 1973 році Данії, Ірландії та Сполученого Королівства. Після першого розширення Європейське Співтовариство набуло вигляд об’єднання, де домінували північноєвропейські країни, культура яких була або, головним чином, протестантська, як в Голландії, або ж офіційно світська, як у Франції, або ж являла собою суміш протестантства і католицизму, як в Німеччині. Вступ Іспанії та Португалії підтримав романські й католицькі традиції, які від самого початку представляла Італія, а також і Франція, яка все ж час від часу визнавала себе за “la fille aînée de l’Église” (старшу дочку Церкви), і чий релігійний аспект знаходив відгук в серцях таких французів як Роберт Шуман та його німецький колега-католик Конрад Аденауер.

Розширенню 1986 року не бракувало своїх проблем, хоча й не такого масштабу, як ті, що спіткали Співтовариство 1973 року, одразу після вступу Сполученого Королівства. Франція, зокрема, не надто раділа прийому таких країн, здатних виробляти фрукти й овочі, де вони вирівняли на місяць раніше на півдні Піренеїв, і які, таким чином, створювали серйозну конкуренцію фермерам півдня Франції. Британці, з свого боку, не виявляли ентузіазму з приводу відкриття вод Співтовариства для іспанського риболовецького флоту. Станом на 1985 рік, за рік до вступу Іспанії в Співтовариство, тоннаж цього флоту дорівнював 70% тоннажності флотів усіх дев’яти країн-членів разом; і суперечки між Сполученим Королівством та Іспанією щодо квот на вилов риби, як буде показано в главі 4, відтоді стали головним джерелом незгод у Співтоваристві.

Не більше тішила Сполучене Королівство і перспектива спостерігати, як його внески в спільний бюджет Співтовариства спрямовуються на те, щоб надати можливість іспанській та португальській економікам розвинутиися і досягти такого рівня, коли вони, як французька й західнонімецька, почнуть серйозно й успішно конкурувати з британською промисловістю. Під час переговорів, які призвели до вступу Сполученого Королівства 1 січня 1973 року до Співтовариства, британці наполягали на створенні фонду регіонального розвитку і для досягнення цієї мети вдавалися до жорсткого пресингу. Позаяк Британія за продуктивністю сільського господарства вже перевершила на той час будь-яку з країн-членів, крім Голландії, зрозуміло було, що вона не отримає багато коштів з фонду управління та забезпечення в сільському господарстві, цілі та діяльність якого обговорюватимуться в главі 4.

Цей фонд був призначений для того, щоб допомогти порівняно мало-ефективним і переобтяженим працівниками сільськогосподарським системам Франції та Італії вирівняти і встановлювати нижчі ціни на свою продукцію. Отже, від самого початку було зрозуміло, що Сполучене Королівство втрачатиме від системи, за якою 90% податків, зібраних на сільськогосподарській продукції в рамках єдиного зовнішнього тарифу, держави-члени віддавали до фонду “власних ресурсів” Співтовариства, яким розпоряджалась Комісія в Брюсселі, а собі залишали лише 10%. А з огляду на те, що британці сподівалися відшкодувати свої збитки в рамках САР через гранти з фонду регіонального розвитку, який мав надавати допомогу відсталим регіонам, таким, як Північний Схід, Ліверпуль і Північна Ірландія, вони мали ще одну підставу не дуже радіти з приводу появи претендентів на кошти створеного в 1975 році Фонду регіонального розвитку в особі таких бідніших країн, як Іспанія або Португалія.

Та врешті-решт Іспанію і Португалію, які мали значні проблеми у розвитку сучасної економіки та демократичних політичних структур, таки прийняли, хоча й з затримкою, яку не можна пояснити тими ж факторами, що стали на перешкоді Великій Британії у 1963 та 1967 роках, а саме: традиційним суперництвом, особистою ворожістю та хибним розумінням тих дуже різних цілей, які мали собі на меті Радянський Союз та Сполучені Штати Америки. Іспанія зверталася з проханням про вступ ще 1962 року, але їй було відмовлено на тій підставі, що встановлений генералом Франко після його перемоги в громадянській війні 1936-1939 років режим був антидемократичним і не виявляв ознак на зміну.

Після смерті Франко 1975 року, Іспанія, разом з Португалією, знов подала заяву в 1979 році. Семирічне очікування становить повчальний контраст із швидкістю, з якою Австрія, Фінляндія та Швеція були прийняті в 1990-х роках. Всі ці три країни мали високорозвинені економіки, що збільшило купівельну спроможність мешканців на той час вже Європейського Союзу, а також значні досягнення в галузі прав людини. На противагу їм, Іспанія та Португалія, були бідними країнами, де брак міцних демократичних традицій став наслідком ізоляції, в якій вони пере-

бували з вісімнадцятого століття, від того інтелектуального та культурного розвитку, що призвів до модернізації Західної Європи.

Жодної з двох пірнейських країн не торкнулася ні Реформація шістнадцятого століття, ні Просвітництво вісімнадцятого, а їх відокремлення від політичних змін, принесених епохою Розуму стало головним фактором надзвичайної незахищеності цих країн перед правовим тоталітаризмом в період 1919-1939 років.⁷ Процес європейської інтеграції, започаткований 1950 року декларацією Шумана, виявився надзвичайно близьким до традицій Просвітництва вісімнадцятого століття з його переконаннями щодо значення прикладної науки, з його інтелектуальною толерантністю та відданістю соціальній теорії державного управління, наочний приклад якої продемонструвала англійська революція 1688 року. Доки смерть Франко не поклала кінець диктатурі, нав'язаній ним Іспанії після перемоги в громадянській війні 1939 року, а події 1975 року в Португалії не призвели до усунення авторитарного режиму Олівейри Салазара, який пацував в країні з 1932 року, доти жодна з двох країн не відповідала політичному критерію членства в ЄС.

Історія вступу Іспанії та Португалії надає можливість відповісти тим, хто вважає, що Співтовариство не має права називатися Європейським доки до його складу не входять такі безперечно європейські держави, як Угорщина, Польща, Румунія, Чеська Республіка та Словацька Республіка. До кінця 1980-х років, доки росіяни не вивели свою окупаційну армію і не надали можливість кожній з сателітних країн йти своїм шляхом, доти це були диктатури однієї партії, які так само не терпіли незгодних, як і франкістська Іспанія, Португалія Салазара або ж Греція полковників, якою вона була аж до їх усунення від влади у 1974 році. Відколи країни Східної Європи стають більш демократичними, вони також набувають право на вступ, незважаючи на те, що ці країни, так само, як Греція і Португалія, принесуть Співтовариству порівняно мало користі з позиції економічного зростання.

Французи та німці, а іноді, навіть і англійці, все ж вважають, що гроші, витрачені на такі країни, як Іспанія, Португалія та Греція – добре витрачені гроші. Так само вони можуть поставитись і до Чеської Республіки, і до Угорщини. Щодалі демократії Західної Європи зможуть поширити свій вплив, так само, як і свою економічну систему, то безпечніше вони почуватимуться; і тепер, коли росіяни вирішили вивести свої війська і надати можливість країнам Східної Європи розвивати свої власні політичні й економічні системи, цілком може статися, що колишні сателіти Радянського Союзу досягнуть, якщо не повного членства у Співтоваристві, то щонайменше – тіснішого співробітництва.

І це цілковито відповідатиме первісним політичним цілям батьків-засновників ЄОВС. Їх початковий, політичний намір полягав у тому, щоб уникнути нової війни між Францією та Німеччиною. В 1990-х роках одна з головних політичних цілей Європейського Співтовариства – забезпечити в державах Східної Європи розвиток життєздатної форми парламентської

демократії, котра назавжди замінить комуністичний тоталітаризм, якого вони щойно позбулися.

Додатковою політичною метою, яка спонукала до створення в 1958 році Європейського Співтовариства, була побудова такої процвітаючої й об'єднаної Європи, яка могла б самостійно, без американської допомоги, протистояти – як на той час це виглядало – вкрай агресивній зовнішній політиці Радянського Союзу. Отже, з цієї позиції, дозволити колишнім сателітам СРСР приєднатися, стало б для Співтовариства особистим внеском в остаточну перемогу в холодній війні. Російський марксизм, який зазнав поразки в Польщі, Чеській Республіці, Словацькій Республіці та Угорщині, вимушений дозволити цим країнам слідом за Східною Німеччиною приєднатися до Європи, до якої вони традиційно належали; Росія й сама схоже збирається йти тим самим шляхом.

2 Організація та органи влади

ІНІЦІАТИВИ, РІШЕННЯ ТА ГОЛОСУВАННЯ

Комісія

Існувало кілька причин, з яких Сполучене Королівство 1951 року відмовилось приєднатися до Європейського об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС), а також відхилило пропозицію стати одним із засновників Європейського Співтовариства 1958 року. Однією з них, вже згаданою в главі 1, стало небажання лейбористського уряду, обраного у 1945 році, пов'язувати себе з організацією, яка базувалася на суто капіталістичному принципі приватної власності, як засобі виробництва, розподілу й обміну. Іншою причиною – вона обговорюється в главі 4 – було усвідомлення несумісності традиційного способу організації британського сільського господарства з цілями спільної сільськогосподарської політики (САР), проголошеними в Римській угоді 1957 року.

Третьою причиною, пов'язаною з ворожим ставленням до континентальної Європи, яке надихає рухи на кшталт Партії референдуму сера Джеймса Голдсмита, а також книги на зразок “Гнилого серця Європи” (“The Rotten Heart of Europe”, 1995) Бернарда Конолі¹, був страх втратити національну незалежність. Він ґрунтувався на уявленні про те, що будь-яка форма об'єднаної Європи, створена внаслідок започаткованого Паризькою угодою процесу, призведе до влади чиновників, яких призначають, а не обирають. Це Клемент Етлі ввів в ужиток аргумент, який відтоді залишається головним у Сполученому Королівстві в критиці кожної нової форми, що набуває європейська інтеграція. Коли в Палаті громад в 1950 році обговорювався план Шумана, Етлі сказав:

“Ми, із свого боку, не готові визнати принцип, за яким найбільш важливі економічні сили цієї країни мають бути передані в управління вельми недемократичній і нікому не підзвітній владі.”²

Виправданий чи ні, цей страх відображав побоювання перед незвичною формою створених 1957 року за Римською угодою інституцій, які значно відрізнялися від заведених в усіх інших міжнародних організаціях. На відміну від Організації Об'єднаних Націй (ООН) або такого військово-го союзу, як Організація Північно-Атлантичного Договору (НАТО), Європейський Союз є органом, якому держави-члени поступаються частиною своїх споконвічних суверенних прав. Цей принцип діяв уже в 1951 році під час створення ЄОВС, якому шість держав-членів передали повне право вирішувати, як саме розвиватимуться дві ключові галузі їх промисловості; і ще більшої вагомості він набув із створенням Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС) 1958 року.

Шість його членів, ті ж самі країни, що підписали 1951 року Паризьку угоду, погодилися поступитися власним правом стягувати мито на ввезені до них товари, так само, як і привілеєм надавати підтримку тим чи іншим галузям своєї промисловості в їх конкуренції з відповідними галузями інших держав Співтовариства. Вони також передали право обмежувати доступ на ринок праці для своїх власних громадян. До того ж погодились працювати в межах певних інституцій, де рішення ухвалюються колективно, але є обов'язковими до виконання, незалежно від того, які заперечення висловлювались тією чи іншою країною на стадії обговорення.

Європейська Асоціація Вільної Торгівлі (ЄАВТ) була значною мірою витвором Сполученого Королівства. Її повноваження не поширювались на сільське господарство, а слабка адміністративна структура передбачала незначні втрати суверенітету. На противагу їй, інституції Європейського Співтовариства чітко визначали, яким чином членство в ньому обмежує контроль держави-члена над її власною економікою. В ООН ні Рада Безпеки, ні Генеральна Асамблея не мають права на ініціативу. Вони мусять чекати, поки це зробить якась окрема держава.

Кожен з п'яти постійних членів Ради Безпеки зберігає за собою право блокувати будь-який захід шляхом вето. Якщо держава-член не погоджується з політикою, ухваленою більшістю інших країн, вона просто відмовляється її проводити. Незважаючи на те, що Ірак порушив закон, коли 1990 року вдерся на територію Кувейту, ООН не могла нічого вдіяти. Важко передбачити, що сталося б, якби розпочалася війна між Радянським Союзом та однією з держав – членів НАТО, але в мирний час ці держави зберігають за собою право на відносну свободу в політичних діях. Коли Франція в 1966 році вирішила вивести свої війська з-під контролю військового командування НАТО, жодних сумнівів не виникло в її праві, як цілковито суверенної держави, вчинити саме так.

Кожна з шістнадцяти держав – членів НАТО – має свого представника в її постійнодіючій Раді. Ці представники, однак, повинні діяти в рамках інструкцій, отриманих від своїх урядів. Не існує процедури, за якою Організація могла б прийняти рішення самостійно. Вона вимушена чекати, поки всі держави, згідно з підписаною ними 1949 року угодою, вирішать, шляхом взаємних консультацій, що слід робити. В Європейському Союзі

навпаки, пропозицію вжити тих чи інших заходів висловлює Комісія, орган, який існує незалежно від окремих держав, і який – єдиний серед усіх інших інституцій Європейського Союзу – має право самостійно виявляти ініціативу і запроваджувати закони від імені всього Союзу. Хоча держави-члени також можуть надавати пропозиції Раді Міністрів, вони роблять це лише від власного імені, що цілком може розглядатися, як просування власних інтересів, а не інтересів Співтовариства.

З 1958 по 1973 рік Комісія складалася з дев'яти членів: двоє від Франції, двоє від Італії, двоє від Західної Німеччини, один від Люксембургу, один від Нідерландів і один від Бельгії. Після вступу Великої Британії, Ірландії та Данії в 1973 році, Греції в 1981, Іспанії та Португалії в 1986 і Фінляндії, Австрії та Швеції в 1994 році, її склад збільшився до двадцяти членів. Італія, Іспанія, Німеччина, Сполучене Королівство та Франція мають в Комісії по два члени, а Австрія, Бельгія, Греція, Данія, Ірландія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Фінляндія та Швеція – по одному.

Члени Комісії призначаються на п'ять років з правом подовження терміну повноважень. Зміна, запроваджена в 1991 році Маастрихтською угодою, проголошує, що термін повноважень Комісії збігається з періодом, на який обрано черговий склад Європейського Парламенту. Особи кандидатів у члени Комісії пропонує держава, громадянами якої вони є, але ці кандидатури мусять бути прийнятними для всіх держав-членів. Раз призначений член Комісії може призначатися знов необмежено: доти, доки його кандидатура лишатиметься прийнятною для всіх держав-членів. Окремий член Комісії може бути звільнений лише рішенням Суду Співтовариств на пропозицію Ради Міністрів. Наразі такого ще не траплялося.

Комісія в повному складі набуває повноважень після затвердження в Європейському Парламенті. Вона також може бути відправлена у відставку, якщо Парламент висловить їй вотум недовіри, хоча такого теж досі не траплялося*. Президент Комісії призначається також після консультацій з Парламентом. Це призначення, як і призначення всієї Комісії, відбувається шляхом одноставного голосування держав-членів. Президентом Комісії, який найдовше обіймав цю посаду – з 1985 року по 1994 рік – був Жак Делор.

Відколи призначення набуває чинності, члени Комісії більше не представляють держави, громадянами яких вони є. Вони не повинні приймати настанов від своїх національних урядів, натомість мусять діяти у відповідності до інтересів Співтовариства в цілому. В той час, як дипломати – представники окремих країн у Генеральній Асамблеї ООН або в Раді

* Прим. перекл.: 15 березня 1999 року члени Європейської Комісії на чолі з Президентом колективно пішли у відставку. Це сталося, однак, не внаслідок парламентського вотуму недовіри, а як результат звіту комітету незалежних експертів, де були висловлені звинувачення в шахрайстві, поганому управлінні та кумівстві в Комісії.

Безпеки мусять виконувати настанови своїх урядів, члени Європейської Комісії можуть навіть, в тому разі, якщо вони відчують, що це на користь інтересам Співтовариства, діяти всупереч відомим їм бажанням власного уряду.

Так само, як і інші чиновники в державах, де обирають законодавчі асамблеї і дотримуються правових норм, Комісія не є органом, який приймає рішення. Її пропозиції мають бути затверджені Радою Міністрів – органом, функції та повноваження якого обговорюються далі, на сторінці 50. Хоча за діяльністю Комісії наглядають Європейський Парламент і Суд Аудиторів, чії повноваження й завдання обговорюються на стор. 61, Європейська Комісія все ж не є об'єктом такого контролю, якому підлягає кабінет або Рада міністрів за традиційної демократичної системи врядування.

За такої системи, члени уряду несуть персональну відповідальність чи перед главою держави, як це передбачено конституцією П'ятої Французької Республіки або конституцією Сполучених Штатів Америки, чи перед депутатською асамблеєю, як в британській системі, де члени уряду відповідають перед Палатою громад. Для членів Комісії не існує й механізмів відставки, подібних до тих, які за парламентської демократії дозволяють Парламенту звільнити окремого міністра, в той час як кабінет в цілому продовжує роботу. Комісія – це єдиний орган, що здійснює колективне керівництво. Він може бути звільнений лише у повному складі і лише за рішенням Європейського Парламенту, ухваленим більшістю в дві третини голосів.

Рекомендації Комісії, перш ніж набути чинності, мають бути затверджені Радою Міністрів і розглянуті Європейським Парламентом; саме на цьому етапі й враховуються національні інтереси, а також інтереси окремих груп і прошарків населення. Але право Комісії, і лише Комісії, на законодавчі ініціативи від імені Європейського Союзу допомагає пояснити, як сталося, що організація, яка починалася з ЄЕС, так неухильно прямувала до визначеної мети – економічної й політичної інтеграції. Це як двигун в машині, що тягне її вперед, які б зауваження й незгоди не виникали періодично в пасажирів стосовно швидкості й напрямку; і в цьому сенсі Комісію можна вважати унаочненням певних переваг, так само, як і недоліків бюрократичного стилю управління у порівнянні з парламентською демократією.

Демократично обраний уряд має, за визначенням, обмежений термін повноважень. Якщо він програє наступні вибори, його плани заміщуються на плани опозиції. Натомість чиновники завжди тут, і їх плани набувають від цієї сталості тієї рушійної сили, якої позбавлений уряд, бо мусять пояснювати і виправдовувати свої дії не лише перед опозицією, а й перед своїми прихильниками в парламенті. Бюрократія має вдосталь часу на реалізацію своїх задумів і не мусить нікого залучати до обговорення своїх планів. Вона може проводити свої наради в секреті, якщо ж ні – лишається вільною у виборі, з ким радитись і чию думку враховувати. Комісія, звичайно ж радиться, бо інакше вона зіткнулася б з надто великою кількістю

проблем. Однак вона зберігає за собою неопціненне право вибирати де саме, на якій ділянці вживатиметься той чи інший захід.

Уряд, підзвітний депутатській асамблеї, працює в умовах щоденного контролю, і своїми діями мусить задовольняти своїх прихильників і водночас, реагувати на критику з боку преси, парламенту та опозиції. Крім того, він має витратити певний час і докласти певних зусиль для того, щоб не програти наступні вибори. Бюрократія також дбає про свою корпоративну репутацію. Її члени можуть рекламувати себе, та їм не властива нерозбірливість в засобах заради посади, яку іноді виявляють члени кабінетів.

Бюрократія, залучаючи експертів, має у своєму розпорядженні величезний об'єм знань і технічних засобів. У випадку Європейської Комісії, це надає їй можливість управляти бюджетом, призначеним на здійснення спільної сільськогосподарської політики (САР), бюджетами Європейського фонду регіонального розвитку, Соціального фонду, а також Фонду зовнішньої допомоги та управління. Комісія наймає найбільшу кількість службовців – 15000 з 24500 безпосередньо зайнятих в різних адміністративних установах Європейського Союзу; з цих п'ятнадцяти – 3000 перекладачів. Саме ці постійні службовці, мабуть ще більше, ніж члени Комісії, мають можливість забезпечувати безперервність її політики; підтвердженням цього факту можна вважати деталі передчасної, у 63 роки, відставки Девіда Вільямсона з посади Генерального секретаря Європейської Комісії 12 лютого 1997 року.

На той час Девід Вільямсон перебував на цій посаді вже протягом десяти років, і міг би, якби захотів, лишатися до 65 років. Але термін, впродовж якого він мав змогу впливати на розвиток і формування політики значно перевищував такий навіть для найуспішнішого вищого державного службовця у Великій Британії, не кажучи вже про переважну більшість політиків, які приходять до влади шляхом виборів. Маргарет Тетчер лишалася при владі лише десять років; а те, що Франсуа Міттеран протримався на посту Президента Франції впродовж чотирнадцяти років відображає один з аспектів Конституції П'ятої Республіки, який сам Міттеран засудив як цілковито недемократичний, перш ніж був обраний Президентом в 1981 році.

Як і всі інші бюрократичні організації, Європейська Комісія розробляє методи подолання перешкод, розуміє діяльність інших бюрократичних систем і може навіть співпрацювати з ними. Вона приймає в своє коло лише тих людей, про яких вона знає, що порозуміється з ними, таких, які швидко усвідомлять, що незважаючи на сторонні коментарі, Комісія краще знає, що треба робити. І нерідко вона таки має рацію; і організації, які формуються шляхом добору й найму нових членів часто живуть значно довше, ніж ті, де влада успадковується або її здобувають через демократичні вибори. Британська монархія пишається тим, що може прослідкувати свої корені аж до данського короля Егберта (829-830 р.р.) – глибше за будь-який з нині правлячих домів. Проте в порівнянні з інституцією Папства, яка офіційно вважає своїм засновником апостола

Петра і відраховує свою історію від 33 року до н. е., британська монархія – доволі молода організація

Уявлення про Комісію, як про двигун або рушійну силу Європейського Союзу дуже співзвучне висловлюванню, що з'явилося 1995 року в одній з офіційних публікацій Європейської Комісії – “Спільний ринок” – де говориться, що спільний ринок “як і інші аспекти Європейського Союзу відколи він припиняє рух уперед, то починає відступати назад”³ Євроскептики з підозрою ставляться до прагнення Союзу весь час поглиблювати й поширювати свою владу, і звертають увагу на небезпеку, яку історик Пол Кеннеді (Paul Kennedy) в книзі “Підйом та падіння великих держав” (*The Rise and Fall of the Great Powers*, 1987) визначив як “імперське перенатяжіння” (“imperial overstretch”) Рано чи пізно, говорять євроскептики, бюрократія з надто великими амбіціями зруйнує сама себе, бо не зможе вчасно зупинитися – точнісінько, як це сталося з великими імперіями минулого. Отже, їх швидше розчарує, ніж потішить наведений в іншій офіційній публікації – “Інституції Європейського Співтовариства” факт, що впродовж 1994 року Комісія передала до Ради Міністрів 558 пропозицій разом з 272 іншими документами

Штаб-квартира Європейської Комісії знаходиться в будинку Берлеймонт (Berlaymont) в Брюсселі. Було багато коментарів з приводу витрат часу на переїзди та переправлення документів внаслідок того, що головні установи Союзу розташовані в різних місцях. Комісія – в Брюсселі, Європейський Парламент – в Стразбурзі, а Секретаріат, так само, як Суд Європейських Співтовариств, Суд Аудиторів та Європейський Інвестиційний Банк (див стор 62) – в Люксембурзі. Звинувачення в тому, що Комісія – “позбавлена індивідуальності бюрократія”, не зовсім точні, бо імена членів Комісії друкуються і добре відомі. Так само, до речі, як і їх зарплатня. В січні 1997 року, в першому числі газети “News”, випущеної Партією референдуму, особливо наголошувався той факт, що кожен з членів Комісії отримує на рік 147 000 англійських фунтів зарплатні, 20 000 фунтів компенсації за житло, 20 000 фунтів на харчування і 5000 фунтів на відпочинок.

Рада Європейського Союзу або Рада Міністрів

Брошура “Служити Європі”^{*} (*Serving the European Union*) описує законотвірчий процес таким чином: Комісія пропонує, Рада затверджує, Парламент радить, а Суд ЄС тлумачить. Лише Комісія має право законодавчої ініціативи від імені Європейського Союзу. Свої пропозиції вона передає на затвердження до Ради Міністрів – головного директивного органу Союзу, та до Європейського Парламенту, який до цього часу відіграє швидше консультативну, ніж законодавчу роль.

^{*} Прим. перекл. таку назву брошура отримала в перекладі, див. Служити Європі, 2000, «КІС», Київ

Рада – це міжурядова установа, де кожна з п'ятнадцяти держав Європейського Союзу представлена міністром національного уряду. Хоча загалом ідеться про міністра закордонних справ, практично особа міністра, який бере участь в засіданні й голосує залежить від предмету обговорення. Коли обговорюється питання спільної сільськогосподарської політики, збираються міністри сільського господарства, коли ідеться про транспорт – міністри транспорту.

За звичайних обставин, голосування відбувається за системою вагомості голосів, згідно з якою Італія, Німеччина, Сполучене Королівство та Франція мають по 10 голосів, Іспанія – 8, Бельгія, Греція, Нідерланди та Португалія – по 5, Австрія та Швеція – по 4, Данія, Ірландія та Фінляндія – по 3, і Люксембурґ – 2 голоси. За умови, що жодна з держав не скористається своїм правом вето, наданим їй згідно з “Люксембурзьким компромісом” (див главу 1, стор. 36) – а це трапляється дуже рідко і ще утруднилося внаслідок відповідних положень Маастрихтської угоди – пропозиція Комісії вважається затвердженою, коли вона набирає так звану “кваліфіковану більшість” у 62 голоси з 87 наявних. Пропозиція, висунута окремою державою, так само потребує для затвердження 62 голоси за підтримки щонайменше десяти держав-членів в тому разі, якщо вона має стати Директивою (значення цього терміну див. на стор. 58). Практично система вагомості голосів слугує для того, щоб захистити менші держави, такі як Бельгія чи Ірландія, які прагнуть до повної європейської інтеграції, від будь-яких замахів на домінування в Співтоваристві з боку великих держав.

Хоча рішення стосовно відносин Європейського Союзу з рештою світу приймає Рада, в переговорах з іншими країнами та економічними об'єднаннями в рамках Генеральної угоди про тарифи й торгівлю (General Agreement on Tariffs and Trade, GATT) – тепер Світової Організації Торгівлі (World Trade Organisation, WTO) інтереси п'ятнадцяти держав-членів представляє Комісія. Свою незгоду щодо пропозицій Комісії або коректив, внесених Європейським Парламентом, Рада мусить підтвердити одностайно. Посаду Президента в Раді Міністрів, а також автоматично і в усіх підлеглих йому комітетах, держави члени обіймають впродовж шести місяців по черзі за алфавітом у відповідності до назви держави, як вона звучить її рідною мовою. Якщо і коли Європейський Союз досягне згоди у запровадженні спільної зовнішньої політики, вирішено, що саме Рада Міністрів буде визначати її зміст.

Позаяк головним обов'язком міністрів, з яких складається Рада, лишається їх робота в національних урядах, обговорення проблем на постійних засадах здійснює група професійних дипломатів – по одному від кожної країни – які мають статус послів, відома під назвою Комітет постійних представників (Committee of Permanent Representatives, COREPER*) Комітет працює в Брюсселі у постійній взаємодії з Комісією. Його призначення полягає в тому, щоб забезпечити рівновагу між поглядами окремих держав-членів та баченням інтересів Співтовариства,

* Прим. перекл. аббревіатуру COREPER утворено від назви комітету французькою *Comite des Representants Permanents*.

він також надає можливість вирішувати чимало проблем без винесення на Раду Міністрів. Така практика дозволила Клаусу-Дітеру Борхардту написати в книзі “The ABC of Community Law” (European Documentation, 1993), що якщо COREPER:

“досягає повної згоди щодо запропонованого розділу законодавства, цей останній класифікують в порядку денному Ради як питання класу “А”, а це означає, що Раді лишається лише формально затвердити рішення без подальшого обговорення.”⁴

Присутність в Брюсселі постійних членів COREPER – ще один аспект Європейського Союзу, який дає підставу для звипувачень в головуванні чиновників, діяльність яких може й відкрита широкому загалу, та все ж їх не обирають демократичним шляхом. Тим більше, що члени Комітету легко можуть, якщо скористатися виразом Вайтхолу⁷, *to “go native”* (перейняти звичай тубільців), як це трапляється з послами, а отже Брюссель, Страсбург або Люксембург матимуть на них значно більший вплив, ніж погляди пересічних виборців у Бельгії, Франції, Італії або ж Сполученому Королівстві.

Інший спосіб висловити цю ж думку – говорити про “дефіцит демократії” і наполягати на тому, щоб щонайменше деякі обговорення в Раді Міністрів були відкриті для широкого загалу. Наразі, як зауважують Тімоті Бенбридж та Ентоні Тіздейл в своєму неоціненному путівнику по Європейському Союзу, це “єдина законодавча влада в демократичному світі, яка приймає свої рішення за умов майже повної секретності”⁵. Йдеться про те, що якби більше питань обговорювались публічно, громадяни Європейського Союзу мали б менше підстав думати, що рішення, які стосуються їх повсякденного життя і впливають на їх економічне майбутнє, ухвалюються закритим колом, на яке вони не лише не мають жодного впливу, але й спосіб роботи якого від них приховують.

Ні Раду Міністрів, ні Європейську Раду (див. стор. 61) не слід плутати з Радою Європи. Останню було створено в 1949 році з метою сприяти європейському співробітництву зокрема, в галузі прав людини. До неї входять тридцять чотири країни^{**}, включно Кіпр, Ісландія, Ліхтенштейн, Мальта, Норвегія, Швейцарія, Туреччина на додаток до всіх країн, які спочатку входили до ЄЕС, або стали членами вже Європейського Союзу. Проте між Радою Європи та Європейською Радою Міністрів немає зв’язку, вони мають зовсім різні завдання.

Європейський Парламент

У Франції та в Сполучених Штатах так само, як і в Сполученому Королівстві концепція парламентської демократії міцно пов’язана з роллю парламенту, як розпорядника державною скарбницею. З часів англійської

* Прим. перекл.: вулиця в Лондоні, де розташовані урядові установи; перен. британський уряд.

** Прим. перекл.: наразі до Ради Європи входять 43 країни.

революції сімнадцятого століття сформувалася думка, що громадяни демократичної держави сплачують прямі або непрямі податки на законних підставах лише в тому разі, коли з їх податків формується бюджет, затверджений парламентською асамблеєю, яку вони мають право обирати. Цілком може статися, що при владі перебуває та партія, за яку певні платники податків не голосували. Проте домовленість залишається в силі: вони мали право брати участь в дебатах під час передвиборчої кампанії, яка закінчилася перемогою їх опонентів. Отже вони мають дотримуватись правил гри і сплачувати податки, так само, як робили б їх опоненти – і вони можуть на це розраховувати – якби результати виборів виявились іншими.

Сам механізм, за допомогою якого парламент надає або не надає уряду гроші і таким чином контролює виконавчу владу, варіюється від країни до країни. В Сполучених Штатах Америки він не такий, як в Сполученому Королівстві, а у Франції ще інший. В Сполучених Штатах бюджет остаточно затверджується лише після цілої низки переговорів між Президентом та Конгресом; і американців часто дивує порівняна легкість та швидкість, з якою британському уряду вдається затвердити свій бюджет більшістю в Палаті громад. Та принцип залишається незмінним в обох країнах: бюджет набуває законної сили лише після схвалення обраними представниками платників податків, на яких цей бюджет безпосередньо впливатиме. І феномен французької політики, відомий під назвою “la cohabitation” (співіснування) також відбиває ідею, що єдиний законний спосіб стягування грошей для уряду – це спосіб, затверджений парламентом. Коли в березні 1986 року Президент Франсуа Міттеран опинився наодинці з переважно правою Національною Асамблеєю, він не мав іншого вибору, як призначити прем’єр-міністром представника правих партій, здатного отримати схвалення свого бюджету. За парламентської демократії жодний уряд не протримається більше одного дня без законно затвердженого бюджету.

Саме у протиставленні до цієї традиції повноваження та функції Європейського Парламенту надають йому вигляд мало пристосованого для врівноваження “дефіциту демократії” інструменту. Бюджет Співтовариства формується з одного боку з внесків держав-членів, а з іншого боку – з його так званих “власних ресурсів”. Згідно з Люксембурзькою угодою від 22 квітня 1970 року останні складаються з мита на сільськогосподарські та промислові продукти, що їх завозять до країн Союзу, а також з 1,4% податку на додану вартість (ПДВ), стягнутого кожною окремою державою. Не існує механізмів, за допомогою яких Європейський Парламент міг би хоч якось контролювати цей процес; а право на законодавчу ініціативу, яким користується Комісія поширюється також і на бюджет. Ставка мита на імпортні товари є наслідком тривалого процесу спільних узгоджень між Комісією та Радою, а ставка ПДВ є складовою частиною національного бюджету кожної країни. Ось чому Європейський Парламент не може контролювати Комісію та Раду – інституції, які можна вважати виконавчою владою Європейського Союзу –

в той самий спосіб, як це робить британський парламент або Конгрес Сполучених Штатів, а саме – шляхом відмови у грошовому забезпеченні.

Таким чином, вплив Європейського Парламенту на бюджет Союзу обмежується плануванням витрат, і навіть тут його повноваження скорочені настільки, що цьому немає аналогів серед традиційних парламентських демократій. Зокрема, щоденними витратами на спільну сільськогосподарську політику, які становлять половину всього бюджету, розпоряджається Комісія під контролем Ради Міністрів.⁶ 1980 року однією з перших дій першого Європейського Парламенту, обраного прямим загальним голосуванням, стала реалізація права на відхилення бюджету, те ж саме повторилося і 1984 року. Та якщо національні уряди, які зазнали поразки із затвердженням бюджету, йдуть у відставку, натомість Комісія й Рада лишаються при владі навіть коли бюджет не схвалений, і Співтовариство також продовжує функціонувати за місячним бюджетом, розрахованим на основі минулого року.

У Вестмінстері* кожен міністр відповідає перед Палатою громад, і якщо його міністерство припускається серйозних помилок, від нього очікують – щонайменше, теоретично – що він піде у відставку. Хоча мається на увазі, що члени Комісії мусять бути присутніми на парламентських дебатах, це трапляється не завжди. Їх можна, правда, запросити відповісти на запитання стосовно галузі їх особистих повноважень, але вони не підзвітні Європейському Парламенту так, як у Вестмінстері міністр підзвітний Палаті громад. Той факт, що вони призначені на п'ять років, надає їм право лишатися на посаді, що б не трапилось в тій галузі, за яку вони відповідають; а члени Ради Міністрів, хоча вони, загалом, і належать до числа політиків, обраних демократичним шляхом, і підзвітні своїм національним парламентам, не несуть подібної ж відповідальності перед Європейським Парламентом.

Право Європейського Парламенту на законодавчу ініціативу також надто обмежене у порівнянні з національними парламентами держав-членів. Хоч він і отримав це право, коли рекомендації звіту Пат'яна про прямі вибори були врешті-решт ухвалені 1975 року, та на ділі це означає лише право звертатися до Комісії з пропозицією виробити законодавчу пропозицію. Остаточний текст пропозиції та вибір часу її подання до Ради Міністрів лишаються прерогативою Комісії, яка може змінити її або й відхилити в будь-який момент. Наразі не існує положень апаралогічних тим, що у Вестмінстері або у французькій *Chambre des Deputés* надають можливість окремим депутатам виносити на розгляд власний законопроект. Спробу членів Європейського Парламенту (MEPs) з-поміж британських консерваторів ініціювати 1976 року відставку Комісії в цілому на підставі її неспроможності розв'язати проблему надвиробництва молочних продуктів, відхилили переважною більшістю голосів.

* Прим. перекл.: район Лондона; перен.: британський парламент.

Інші спроби надати Європейському Парламенту можливість здійснювати те, що вважається природною функцією парламенту, а саме – контроль і нагляд за виконавчою владою, так само досі закінчувались невдачами. В 1973 році, невдовзі після вступу Великої Британії, було внесено зміну, яка зобов'язала членів Комісії з'являтися на засідання Парламенту і відповідати на запитання. Ця вимога, однак, не розвинулася в еквівалент Question Time (час запитань) для прем'єр-міністра у Вестмінстері. Запитання слід подавати заздалегідь у письмовому вигляді, а засідання, де на них даються відповіді відбуваються ввечері і відзначаються низьким відвідуванням. Депутати не мають права торкатися питань, які отримали схвалення Ради Міністрів на підставі угод між державами-членами.

Такі сесії відзначаються переважною активністю британських MEPs, а отже мають той недолік, що колеги з латинських та германських країн, де парламентська процедура, на відміну від Вестмінстера, не базується на традиції суперництва, ставляться до них з певною підозрою. І справді, можна стверджувати, що критика на адресу Європейського Парламенту є частково наслідком невиправданих сподівань британців на те, що він має слугувати ареною боротьби між урядом та опозицією, якої практично немає в Європейському Союзі. Більшість законодавчих актів, які розглядаються в Парламенті, мають формально-юридичний характер, і зауваження, які виникають щодо них (часом безпідставні) відповідають партійним уподобанням. Як впливає з існування таких установ, як Соціально-економічний комітет, різновид демократії, запровадженої в Брюсселі, це консультативна й колективна, а не суперницька демократія.

Одна з причин, через які де Голль двічі накладав вето на пропозицію про вступ британців, була та, що одразу потому нові члени заходилися б міняти правила клубу, до якого їх прийняли. Поширені у Великій Британії сподівання на те, що Європейський Парламент може і буде виконувати таку ж роль в урядуванні, як і Палата громад, доводять, що побоювання де Голля виявились не цілковито безпідставними. Можна також стверджувати, що критика на адресу Європейського Парламенту, яка є спільною рисою всіх британських євроскептиків, викликана не лише неправильним розумінням його ролі, але й певною ідеалізацією того, що наразі відбувається у Вестмінстері.

Як зауважив лорд Гейлшем певний час тому, британський парламент у Вестмінстері перетворився на щось на кшталт диктатури, яку обирають. Справді, в нинішній Палаті громад існує напрочуд мало стримуючих факторів, які б обмежували можливість прем'єр-міністра разом з більшістю у понад п'ятдесят місць в Палаті та кваліфікованою командою урядових партійних парламентських організаторів внести зміни до закону. Вона або він можливо наражаються на ризик пережити кілька неприємних моментів впродовж часу запитань (Question Time), натомість реальний ризик втратити владу для них дуже невеликий.

Єдиний Європейський Акт 1986 року шляхом посилення повноважень Європейського Парламенту як стосовно Комісії, так і Ради Міністрів, спробував зменшити підстави до звинувачень в тому, що Парламент – це швидше говорильня. Цей Акт надав Парламенту право на два читання пропозиції, висунутої Комісією і в цілому узгодженої з Радою. Він також запровадив процедуру, за якою пропозиції щодо певних галузей, перш ніж набути статусу законів, потребують для ухвалення абсолютної більшості голосів (щонайменше 313 “за”). До таких пропозицій належать угоди між Європейським Союзом і “третіми країнами”, вступ нових членів, громадянство та право на постійне проживання, зміни до САР і використання регіональних фондів.

1986 року Парламент отримав також право запроваджувати так звану “процедуру спільного рішення”, за якою Парламент, якщо він початково не схвалив пропозицію Комісії, співпрацює з Радою з метою досягнення компромісу. Узгоджувальний комітет, що складається з рівної кількості представників Парламенту, Ради та Комісії, розглядає пропозицію з метою внесення змін, які задовольнили б усіх. В тому разі, коли згоди не досягнуто, Парламент може відхилити пропозицію остаточно, а Комісія вже далі вирішує або не повертатися зовсім до цього питання, або ж переглянути його принципові засади.

В цьому розумінні, як в жодному іншому, можна сказати, що Європейський Парламент має останнє слово, а Маастрихтська угода 1991 року збільшила його владу в іншій сфері, коли зробила угоду Парламенту необхідною умовою призначення нового Президента Комісії. В 1994 році, коли Джон Мейджор заблокував призначення Жана-Люка Деаене, це мало не спричинило кризу, бо альтернативну кандидатуру Жака Сантера затвердили лише 260 голосами проти 218. В інших сферах, однак, Маастрихтська угода небагато додала до повноважень Європейського Парламенту. Коли до єдиного “стовпа” соціальних та економічних справ, на якому базувався колишній ЄЕС, вона додала ще два: зовнішню політику з політикою безпеки та законодавство і внутрішні справи, жодної спроби не було зроблено, щоб надати Європейському Парламенту реальну можливість впливати на розвиток цих галузей. Він може обговорювати пропозиції щодо цих напрямків політики, проте не має щодо них ні права вносити зміни, ні права накладати вето.

До 1979 року Європейський Парламент складався з депутатів, обраних до національних парламентів у їх власних країнах, які засідали в ньому за сумісництвом. Починаючи з 1979 року 626 його постійних членів обираються прямим голосуванням на п'ятирічний термін, який збігається з періодом повноважень Європейської Комісії. Після свого об'єднання в жовтні 1991 року Німеччина має в Парламенті 99 членів замість початкових 87. Франція воліла б не збільшувати кількість депутатів від Німеччини і погодилась не чинити опір лише за умови, що Європейський Парламент, як і раніше, засідатиме в Страсбурзі.

Франція має 87 членів, так само, як Італія та Сполучене Королівство. Іспанія – 64, Нідерланди – 31, Бельгія, Греція та Португалія – по 25, Швеція – 22, Австрія – 21, Данія і Фінляндія – по 16, Ірландія – 15 і Люксембург – 6. За винятком Сполученого Королівства, відданого традиційній системі “first past the post” (“перший за стовпом”), вибори до Європейського Парламенту в усіх чотирнадцяти інших державах проводяться за пропорційною системою.

Зараз найбільшою з парламентських груп є партія Європейських соціалістів, яка налічує 198 членів з усіх 567** депутатів, наступна за нею – Європейська народна партія з 157 членів, до якої входять британська Консервативна партія, Ольстерські юніоністи та Французьке об'єднання за демократію; далі йде група Європейських ліберал-демократів та реформістів з 52 членів, потім Союз європейських лівих з 31 члена, Зелені ліві з 26 членів та різні інші менші партії.

Хоча різноманітність цих груп справляє сильне враження – всього існує десять багатонаціональних партій, об'єднаних за політичними поглядами, а не за національним походженням – той факт, що загальний електорат в нинішньому Європейському Союзі становить понад 250 мільйонів чоловік означає, що членів Європейського Парламенту обрано від виборчих округів, які налічують майже півмільйона потенційних виборців. Гленіс Кінок (Glenys Kinnock), наприклад, обраний до Парламенту в 1993 році, представляє виборчий округ Південний Східний Вельс (South Wales East) з електоратом у 454704 виборців. Середній розмір виборчого округу британського парламенту становить 75000 виборців.

ЗАСОБИ УПРАВЛІННЯ, СТРИМУЮЧІ ФАКТОРИ ТА РІВНОВАГА

Суд Європейських Співтовариств

Одна з головних функцій Суду Європейських Співтовариств, заснованою за Римською угодою 1958 року, полягає в тому, щоб визначати чи правильно тлумачаться численні угоди. З 1967 року виконавчі органи влади ЄОВС (1951 рік створення), Європейського Співтовариства (1958 рік створення) та Євратому стали спільними для всіх трьох Співтовариств, а Суд Європейських Співтовариств отримав юрисдикцію над ними всіма.

Точно так, як рішення Верховного Суду в Сполучених Штатах старшують в конституційних питаннях над рішеннями судів окремих штатів, також і рішення Суду Європейських Співтовариств є обов'язковими до виконання державами-членами. З огляду на це, його роль набуває особливого значення, коли виникає необхідність створити прецедент у тлумаченні законодавства Співтовариства, тобто зробити те, що Клаус-Дітер

* Прим. перекл.: виборча система, за якої перемагає той, хто отримує більше голосів, але не обов'язково абсолютну більшість.

** Прим. перекл.: таку кількість депутатів Європарламент нараховував 1994 року. Наведені чисельності парламентських груп також зазнали певних змін з часу написання книги.

Борхардт називає телеологічною технікою, а саме: пояснити, що законотворець, автор закону, мав на увазі.⁷

Саме через це з особливою ворожнечею ставляться до Суду Європейського Союзу євроскептики, які вважають, що для Великої Британії членство в Європейському Союзі – це тягар на шиї держави, яка й сама чудово може забезпечити виконання законів, без допомоги іноземців, які однаково запозичили ідеї своїх законів у англослов'янських народів. Ці євроскептики стверджують, що “телеологічна техніка” – ніщо інше, як давно існуюча в британських судах практика створення прецедентного права шляхом доступного тлумачення парламентських актів, одже вони не бачать необхідності в існуванні офіційного органу лише для того, щоб надавати додаткові права британським підданам, чії свободи вже й так цілком гарантовано законодавством Співтовариства.

Можливим варіантом відповіді на цю критику може бути нагадування про те, що встановлення принципу вільного руху робітників, про який детальніше йдеться в главі 3, остаточно відбулося лише завдяки низці рішень, в яких Суд Європейських Співтовариств вимагав від держав визнати, що певні їх митні правила й процедури насправді були дискримінаційними щодо громадян інших держав. Всі держави – члени Європейського Союзу мали прецеденти, коли проти них в європейському Суді велися судові справи; і всі вони іноді відчувають або відчували роздратування від того, що в разі конфлікту, європейський закон старшус над національним.

Суд Європейських Співтовариств (The Court of Justice of the European Communities або European Court of Justice) засідає в Люксембурзі. Це не одне й те саме, що Європейський Суд з Прав Людини, який засідає в Стразбурзі, і був заснований 1950 року внаслідок підписання Європейської Конвенції Прав Людини. Останній пов'язаний з Радою Європи, див. стор. 128, і його завдання полягає в захисті громадян від усіх аспектів зловживання державною владою. Так само, як і Суд Європейських Співтовариств, Європейський Суд з Прав Людини часто критикують в британській пресі. Проте в обох випадках британський уряд добровільно визнав їх владу: шляхом підписання, у випадку Суду Європейських Співтовариств, Римської угоди в 1972 році і пізніше всіх наступних угод; і Європейської конвенції з прав людини в 1950 році, у випадку Європейського Суду з Прав Людини.

Правила, які виробляються в Комісії, схвалюються Радою Міністрів та Європейським Парламентом і є предметом тлумачення Суду ЄС, розподіляються за такими категоріями:

- **Постанови**, які безпосередньо застосовуються в усіх державах-членах.
- **Директиви**, які зобов'язують держави-члени забезпечити застосування законів і вжиті інших необхідних заходів, щоб гарантувати виконання завдань, визначених в директиві.
- **Рішення**, які обов'язкові для тих, кому вони адресовані: державам-членам, комерційним підприємствам або ж окремим особам.

Рекомендації та думки, які не мають примусової сили, натомість показують в якому напрямку дме вітер в Брюсселі, Стразбурзі та Люксембурзі.

Суд ЄС – єдиний орган, уповноважений тлумачити базові угоди Європейського Союзу, а також законодавчі акти, розроблені в Комісії та ухвалені Радою Міністрів і Європейським Парламентом. Він засідає в Люксембурзі. Подавати до нього справу на розгляд може Рада, Комісія або будь-яка інша установа Союзу, а також компанії, громадяни і держави Європейського Союзу. Його рішення обов'язкові до виконання в усіх державах-членах, а Маастрихтська угода 1991 року надала йому додаткове право – стягувати штрафи як з держав-членів, так і з компаній і громадян. В 1994 році одну групу компаній було оштрафовано на 248 мільйонів єкю (ECUs – European Currency Units, приблизно 300 мільйонів англійських фунтів) за порушення статей 85 та 86 про вільну й справедливую конкуренцію.

Суд складається з п'ятнадцяти суддів, які призначаються за згодою всіх п'ятнадцяти держав-членів на шестирічний термін з правом поновлення повноважень. Призначені на посаду судді вже не можуть бути звільнені, так само, як і вісім генеральних адвокатів. Така дійова особа (генеральний адвокат), як зауважує Деніс Свон (Michael Swann) в своїй “Економіці спільного ринку”, “чужа англійському судочинству”⁸, але добре знайома більшості континентальних систем. Її функції подібні до функцій *amicus curiae*, або друзів суду; вони пояснюють суддям, що, на їх думку, було б найкраще зробити в інтересах Союзу. Судді не мусять дотримуватись їх порад, проте доволі часто роблять це. До Суду також звертаються за так званим досудовим рішенням; французькою це “un jugement préjudiciel”, англійською цей вираз зазвичай відповідає терміну “preliminary hearing”. Йдеться про те, що сказав би закон, якби певні дії були вчинені за певних обставин – що аж ніяк не можливо в рамках англійського загального права, яке не розглядає гіпотетичних випадків.

В главі 7 своєї книги “Європейський Союз: створення спільного ринку” лорд Кокфілд стверджує, що Європейське Співтовариство, в тому вигляді, який воно мало в період з 1984 по 1989 рік – коли він був одним з двох членів Комісії від Сполученого Королівства, це

“здебільшого французьке творіння: його філософські підвалини – французькі; і до сьогоднішнього дня робоча мова Співтовариства – французька. Отже й не дивно, що його інституційна побудова мусить відображати французьку політичну філософію і, зокрема, теорію Монтеск'є про розмежування влад”.

В цьому ж контексті лорд Кокфілд продовжує:

“Комісія є виконавчим знаряддям Співтовариства, парламент та Рада Міністрів виконують законодавчу функцію; а Суд ЄС в Люксембурзі – судова влада.”⁹

Це добра відповідь на аргумент, що Союз антидемократичний головним чином через те, що він не наслідує Вестмінстер з його системою, коли

уряд може бути скинутий шляхом голосування в Палаті громад. Організаційно спосіб, в який уряди у Франції та Сполучених Штатах Америки несуть відповідальність перед депутатською законодавчою асамблеєю цілком може відрізнитися від існуючих в Сполученому Королівстві традицій. Принцип, однак, лишається незмінним, і в обох країнах зберігається рівновага гілок влади за моделлю Монтеск'є, коли виконавча влада цілковито відділена від законодавчої, і обидві – й законодавча й виконавча гілки управління підлягають контролю з боку незалежної судової влади.

Концепція верховенства права також є складовою частиною демократичної традиції і визначальною ознакою, за якою те, що називають відкритим суспільством відрізняють від його тоталітарних суперників та ворогів. В гітлерівській Німеччині, як і в колишньому Радянському Союзі, а також і в сучасних державах як Іран, Ірак або Китайська Народна Республіка, наймовірною є сама думка про те, що пересічна людина, або навіть приватна чи державна організація може через суд захистити себе від зловживання владою з боку держави. В Європейському Союзі дії будь-якої особи і будь-якої організації, включно й самої Європейської Комісії, можуть стати предметом розгляду в Суді ЄС. В главі 3 наведено низку прикладів, де показано як це практично здійснюється.

Як з правової, так і з культурної позиції, встановлення верховенства права всюди в Союзі є важливою частиною європейської культурної та політичної спадщини. Вперше ідея закону, якому мусять підкорятися всі – не лише приватні громадяни, а й сама держава – виникла в Римській республіці. Саме цей фундаментальний принцип верховенства права передбачає існування інституції, яка остаточно визначає, в чому ж полягає закон; тому важко уявити собі роботу Європейського Союзу за відсутності влади, здатної прийняти рішення в разі протиріччя між правовими системами двох або більше держав-членів.

Суд Першої Інстанції

Головна функція цього Суду полягає в розгляді на подання Європейської Комісії справ, які підпадають під дію статей 85 і 86 про правила вільної та справедливої конкуренції, про необхідність уникати як створення монополій, так і можливих викривлень закону окремими державами-членами. Щодо рішень Суду Першої Інстанції можуть подаватися апеляції до Суду ЄС, однак лише стосовно тлумачення закону. Так само, як у випадку рішень Верховного Суду Сполучених Штатів Америки, з яким іноді порівнюють Суд Європейського Союзу, рішення цього останнього перегляду не підлягають. Єдине, що можна зробити, це спробувати змінити відповідний закон Союзу і наглядати за тим, щоб він застосовувався в майбутніх справах.

Європейський Суд Аудиторів

Цей орган було засновано в 1977 році за зразком французької *Cour des Comptes*⁷. Так само, як і *Cour des Comptes*, він мусить наглядати за тим, щоб гроші платників податків витрачалися саме так, як спланували установи, що затверджують бюджет. Він має доступ до всіх рахунків, пов'язаних з витратами, затвердженими в рамках бюджету Союзу, і може здійснювати вибіркові перевірки будь-коли. Як і *Cour des Comptes*, Суд Аудиторів друкує річний звіт, де наводить дані перевірок та свої рекомендації. Європейський Парламент бере до уваги цей звіт, коли вирішує чи можна вважати, що Європейська Комісія формально виконала бюджет Союзу.

Однак на відміну від *Cour des Comptes*, який має право вимагати від офіційної особи, винної в порушеннях, відшкодування будь-якої суми грошей, за яку ця особа несе законну відповідальність, повноваження Європейського Суду Аудиторів більш обмежені. Все, що він може зробити – це констатувати факт порушення. Він поки що не має й іншого права, яке члени *Cour des Comptes* із задоволенням реалізують, а саме: підкреслюють, наскільки дешевше коштувала б певна операція, якби її виконання було покладено саме на них.

ДОПОМІЖНІ ЗАСОБИ, КОНСУЛЬТАЦІЇ ТА ЧИСЕЛЬНОСТІ

Європейська Рада

Інституцію, відому під назвою Європейська Рада, можна розглядати як ознаку того, що тепер, коли Співтовариство перетворилося на Європейський Союз, розв'язання всіх проблем не забезпечується повною мірою в рамках Комісії та Ради Міністрів і потребує додаткових заходів. Європейська Рада збирає разом глав урядів держав-членів. Вперше вона збралася в Парижі в лютому 1961 року. В грудні 1974 року Валері Жискар д'Естен (Valéry Giscard d'Estaing), який на той час другий рік перебував на посаді Президента П'ятої Французької Республіки, запропонував врегулювати цей захід і зустрічатися надалі тричі на рік. Додаткові зустрічі можуть проводитись в разі необхідності розглянути якесь дуже важливе питання. Таке сталося в квітні 1990 року, коли вперше обговорювалось воз'єднання Німеччини, і вдруге – в жовтні того ж року – через надзвичайну ситуацію, яка виникла внаслідок нападу Саддама Гусейна на Кувейт.¹⁰

Проте інші проблеми, які довелося вирішувати – то були внутрішні проблеми Співтовариства або Союзу. До них належать: рішення про створення 1978 року Європейської валютної системи (European Monetary System, EMS), остаточне врегулювання 1984 року проблеми британських

⁷ Прим. перекл. рахункова палата.

внесків та підписання Маастрихтської угоди в грудні 1991 року; і необхідність продовжувати такі зустрічі вселяє думку, що ідея де Голля про “Європу Вітчизн” виявилась напрочуд довговічною. Такі зустрічі навіюють ще одне припущення: що вони були б непотрібні, якби Комісія та Рада Міністрів як слід виконували б свої обов’язки. Адже всі міністри є членами демократично обраних урядів, а отже мають делеговані повноваження голосувати у відповідності до поглядів уряду, який вони представляють. І справді, британські міністри закордонних справ мусять після повернення у Вестмінстер звітувати перед своїми колегами як саме вони голосували; і важко зрозуміти, яким чином прем’єр-міністри можуть ще повноважливіше, ніж міністри закордонних справ, представляти погляди уряду та вирішувати, чи зможуть вони переконати Палату громад підтримати ті чи інші напрямки політики.

Соціально-економічний комітет та Комітет регіонів; Європейський Інвестиційний Банк та Європейський валютний інститут

Соціально-економічний комітет складається з 222 членів і засідає в Брюсселі. Він представляє інтереси різних груп, таких як фермери, малий та середній бізнес, об’єднання споживачів, сімейні асоціації та екологічні рухи; і Комісія, Рада та Парламент мають консультиватися з Комітетом перш ніж ухвалити рішення, які зачіпають сфери інтересів представлених в ньому груп. Він не має, однак, права формально протидіяти ухваленню законів або ж пропонувати закони, як не має такого права й Комітет регіонів, інший консультативний орган, який також засідає в Брюсселі.

Комітет регіонів складається з 220 членів, половина з яких представляють великі регіони, а друга половина – місцеві органи влади. Його було засновано у відповідності до Маастрихтської угоди 1991 року для того, щоб розширити процес консультацій про вплив законодавчих актів Європейського Союзу на різні регіони п’ятнадцяти держав-членів, який значно відрізняється від їх впливу на держави в цілому. Комітет приділяє особливу увагу таким питанням, як освіта і професійна підготовка, соціальна політика, культурна і регіональна політика та прикордонні зв’язки. Проте окремого бюджету в нього немає. Європейським фондом регіонального розвитку, який акумулює близько 30% бюджету Союзу, керує Комісія.

Європейський Інвестиційний Банк був створений в Люксембурзі 1958 року для фінансування найважливіших проєктів, спрямованих на покращення збалансованості економічного розвитку в, на той час, Європейському Співтоваристві. Його річний бюджет дорівнює приблизно 20 000 мільйонів єкю (близько 26 000 мільйонів англійських фунтів), сума, яка спонукала написати про нього в офіційній брошурі “Інституції Європейського Співтовариства”, як про “найбільшу фінансову інституцію в світі”.

Він має “AAA” рейтинг (найвищий з можливих), і надає кредити на реалізацію проєктів як в середині Союзу, так і за його межами.

Європейський валютний інститут* був заснований згідно з Маастрихтською угодою для того, щоб контролювати підготовку до введення єдиної європейської валюти, запланованого на 1 січня 1999 року. Його штаб-квартира знаходиться у Франкфурті, а керівний орган об'єднує керівників п'ятнадцяти центральних банків держав-членів Європейського Союзу. Рада Банку щомісячно збирається для того, щоб оцінити хід підготовки до введення єдиної європейської валюти.

Чисельності

Брошура "Serving the European Union A citizen's Guide to the Institutions of the European Union", видана 1996 року в Люксембурзі видавництвом "Office for Official Publications of the European Communities" починається з зауваження, що вісім інституцій, про які йдеться в брошурі, налічують лише 24 500 службовців – це менше половини адміністративного штату міста Стокгольм.

Той факт, що 15 000 з цих службовців працює в Комісії, говорить про важливість цієї установи. Так само й те, що з цих п'ятнадцяти тисяч 3000 – перекладачі, відображає проблеми, на які неминуче наражається організація, яка наразі має одинадцять офіційних мов (англійська, голландська, грецька, данська, іспанська, італійська, німецька, португальська, фінська, французька та шведська). Інші 8 000 службовців, приблизно п'ята частина з яких знову ж таки, перекладачі, розподілені між Радою Міністрів, Судом ЄС, Європейським Парламентом, Європейським Інвестиційним Банком, Соціально-економічним комітетом, Судом Аудиторів, Комітетом регіонів, Європейським валютним інститутом та Європейським агентством ліків.

У порівнянні з 116 139 держслужбовців, які працювали 1996 року в міністерстві оборони Великої Британії, 63 960 осіб персоналу податкової адміністрації та 89 960 штатних одиниць міністерства соціальної безпеки,¹¹ кількість 24 500 виглядає на перший погляд доволі скромно як для організації, яка відіграє важливу роль в житті близько 370 мільйонів людей. Однак, помилковим було б думати, що це число – 24 500 – вірогідний показник того об'єму адміністративної роботи, яку генерує Європейський Союз. Вагома частина законодавчих актів, затверджених в Європейському Союзі, втілюється місцевими державними службовцями, які працюють у своїх власних країнах.

* Прим. перекил 1998 року функції Європейського валютного інституту перебрав на себе створений на його основі Європейський Центральний Банк.

3 Базові принципи

ЗБОРИ, ТАРИФИ ТА ПОДАТКИ

Якщо вірити британським газетам, більшість мешканців Сполученого Королівства вбачають лише одну, швидше негативну підставу для членства в ЄС – звільнення від сплати спільного зовнішнього тарифу за продаж своїх товарів на континенті. Саме наявність такого тарифу відрізняє митний союз від зони вільної торгівлі, а те, що британці віддають перевагу останньому, вони ясно дали зрозуміти спробою створити 1960 року Європейську Асоціацію Вільної Торгівлі (ЄАВТ) на противагу Європейському Економічному Співтовариству.

В зоні вільної торгівлі кожна країна зі своїми партнерами взаємно скасовують митні збори, проте вона зберігає право самостійно встановлювати митні тарифи на товари, які надходять з інших країн. В митному союзі, який є вищою, ніж зона вільної торгівлі, формою економічної інтеграції, країни також скасовують мито між собою, а ще узгоджують однакову ставку митного збору, відомого під назвою спільний зовнішній тариф, на всі товари, які надходять з-за кордону союзу, незалежно від їх походження. З цього погляду митний союз, як говорить Деніс Свон у своїй “Економіці спільного ринку”, є “зоною вільної торгівлі всередині блоку і дискримінацією по відношенню до зовнішнього світу”¹.

Це уявлення співзвучне заяві Гаролда Макмілана, зробленій 1957 року, де він обґрунтовував відмову Великої Британії приєднатися до СЕС; Макмілан змалював його, як “високотарифне, обмежене внутрішнім баченням, самодостатнє угруповання в Європі”². Спільний ринок іде ще далі: до притаманних митному союзу вільного руху товарів та спільного зовнішнього тарифу додається вільний рух робітників та капіталу, а також свобода надання послуг.

Для Франції та Італії зміни в національній економічній політиці, які потягло за собою підписання Римської угоди 1957 року (набула чинності 1 січня 1958 року), були значно вагомішими ніж для країн Бенілюксу – Бельгії, Нідерландів та Люксембургу – або для Західної Німеччини. Ці держави вже проводили політику сприяння вільній торгівлі. Натомість, обидві романські країни дотримувались політики захисту свого сільського господарства та промисловості шляхом підвищення митних бар'єрів настільки, щоб ціна на імпорتنі товари досягала рівня цін на французькі та італійські товари на внутрішньому ринку. Якщо з підписанням Римської угоди вони все ще зберігали елементи захисту від решти світу через спільний зовнішній тариф, цей останній, однак, позбавив їх захисту як одне від одного, так і від динамічнішої економіки Західної Європи, зокрема, Західної Німеччини.

Наполягаючи на скасуванні квот і митних тарифів, Римська угода прагнула запровадити те, що відоме під назвою чотирьох фундаментальних свобод Європейського Співтовариства. Перша з цих свобод, досягти якої вдалося шляхом скасування захисних тарифів, що практично відділяли європейські країни одна від одної – це вільний рух товарів. Друга – вільний рух капіталу, третя – вільний рух робочої сили, і четверта – свобода надавати послуги в усьому Співтоваристві на рівних з національними компаніями умовах. Друга з цих чотирьох свобод, вільний рух капіталу, не зазнала такого повсюдного поширення, як це сталося із вільним рухом товарів; а вільний рух робочої сили повною мірою було запроваджено лише після досягнення згоди про взаємне визнання професійних кваліфікацій, та ухвалення 21 грудня 1988 року директиви про систему взаємного визнання дипломів про вищу освіту³.

Незважаючи на прогрес в усуненні митних зборів, остаточно скасованих між шістьма першими членами ЄЕС 1 липня 1968 року – із випередженням графіка на вісімнадцять місяців, всі форми прикордонного контролю товарів всередині Європейського Союзу врешті припинили своє існування лише 1 січня 1993 року. Проте, хоча до цього дня ще діяли певні форми технічного контролю, з 1968 року, з товарів, куплених в магазинах країн – членів на той час Європейського Співтовариства, не стягувалось мито, якщо їх було виготовлено в одній з цих країн. Якщо ж товари надходили з-поза меж Співтовариства, за них треба було сплатити лише спільний зовнішній тариф – мито на імпорتنий товар, яке лишалося однаковим, незалежно від того, через яку саме країну товар вперше потрапив до Співтовариства. Із запровадженням з 1 січня 1993 року спільного ринку, приватні особи могли тепер також купувати товари, призначені для особистого вжитку, в будь-якій країні Європейського Союзу і везти їх додому, без сплати жодного мита.

Певні обмеження все ж залишаються. Більшість з них пояснюється тим, що країни – члени Європейського Союзу зберігають власні акцизні збори і

продовжують застосовувати різні ставки ПДВ – форми непрямого оподаткування, базовий принцип роботи якого в дуже спрощеній формі можна проілюструвати прикладом з автомобілістом, який відремонтував свій автомобіль. В тому разі, якщо ставка ПДВ дорівнює 17% – наразі найпоширеніша ставка – за умови, що вартість ремонту складає 100 англійських фунтів, автомобіліст мусить заплатити 117 фунтів. Вважається – правильно чи неправильно, залежить від майстерні, що ремонт додав 100 фунтів до вартості автомобіля, отже сума ПДВ дорівнює 17 фунтів. Той самий принцип застосовується до розрахунку суми ПДВ на промислові товари та надання послуг, і ця система нині майже витіснила різні форми непрямого оподаткування, які існували до 1958 року.

Істотним елементом у побудові економічного та монетарного союзу, проголошеного однією з цілей Маастрихтської угоди 1991 року, є створення єдиної політики оподаткування; і запровадження 1970 року системи ПДВ в дванадцяти країнах ЄЕС стало важливим кроком у цьому напрямку. На виконавчому рівні, якщо не на політичному, це мало пройти досить легко – запровадити однакову ставку оподаткування на всі операції в усіх дванадцяти державах-членах; і деякі економісти стверджують, що коли слова Маастрихтської угоди “економічний та монетарний союз” означають саме те, що проголошують, подібна система може і повинна поширитися також і на пряме оподаткування.

Це, однак, дуже важке питання. Зараз, наприклад, Сполучене Королівство відрізняється від інших держав-членів, бо в країні не стягують податок на такі товари, як дитяче взуття, харчові продукти, книги та газети. Є як раціональні, так і емоційні підстави заперечувати проти введення у Великій Британії таких же податків, як і в інших країнах Європейського Союзу, де ставка ПДВ на ці товари коливається від 5% до 33%. Натомість, не виникло б заперечень проти запровадження однакового ПДВ на автомобілі та мотоцикли. Нині він міняється від країни до країни, і кожен, хто купує автомобіль в одній європейській країні для того, щоб користуватися ним в іншій, мусить в цій останній сплачувати ПДВ, реєструючи автомобіль.

Це не застосовується до інших товарів, таких як пральні машини або холодильники, отже кожен мешканець однієї з п'ятнадцяти держав Європейського Союзу може купувати їх в одній країні, а експлуатувати в іншій, сплативши ПДВ лише там, де здійснив покупку. Щодо цих та багатьох інших товарів узгоджено також технічні стандарти і норми безпеки, яких слід дотримуватись у виробництві. Забезпечувати відповідність загальноприйнятим європейським нормам мусить країна-виробник. І хоча згоди було досягнуто щодо радіоприймачів та електроміксерів, не варто очікувати, що єдині стандарти для автомобілів пощастить запровадити раніше, ніж після 1998 року.

Існують також розбіжності в акцизних зборах, особливо між Сполученим Королівством та Францією. В “Путівнику європейського споживача по спільному ринку” (*European Consumer Guide to the Single Market*, друге видання, Office for Official Publications of the European Communities, 1995)

британських мандрівників інформують, що обмеження становлять 800 сигарет, 90 літрів вина, 110 літрів пива та 10 літрів міцних алкогольних напоїв⁴. Ці товари мають бути придбані в звичайному магазині або супермаркеті в одній з держав – членів Європейського Союзу, а не в магазинах мережі duty-free в портах та аеропортах. Вони також мають призначатися лише для особистого вжитку, і не можуть бути продані ще комусь. Якщо ви маєте при собі більше обумовленої кількості, митник може попросити вас дати пояснення, бо придбання такої величезної кількості для особистого вжитку може означати дещо більше, ніж звичайну пристрасть до алкоголю. Якщо вам пощастить переконати його, що придбати 200 пляшок шампанського – цілком нормальний вчинок для людини, яка збирається святкувати весілля дочки або ж сорокову річницю подружнього життя, все добре. Якщо ж ні, вас можуть запідозрити в спробі обдурити акцизного інспектора, і тоді доведеться заплатити таку ж ціну, яку ви сплатили б в магазині Сполученого Королівства, де акцизний збір стягується у відповідності до британського законодавства.

Є й інші обмеження. Мандрівникам, які прямують до Фінляндії або Швеції, включно й громадянам цих країн, заборонено ввозити понад 1 літр міцних алкогольних напоїв, 5 літрів вина та 15 літрів пива. Подібні ж обмеження запроваджені в Ірландії та Данії, але причини тут інші, ніж ті, що спонукають британського митника ставити свої запитання. Данія, Фінляндія, Ірландія та Швеція – країни, де надзвичайно чутливо ставляться до проблем, пов'язаних з надмірним вживанням алкоголю. Ніякі обмеження суверенітету, що випливають з угод про заснування Європейського Союзу, не позбавляють держави-члени права, згідно з статтею 36 Римської угоди, вдаватися до будь-яких заходів, які вони вважають за потрібне вжити для захисту здоров'я своїх громадян.

Це право цілковито відповідає меті Єдиного Європейського Акту 1987 року: поглибити процес економічної інтеграції через скасування досі чинної системи перевірки товарів на кордоні між двома державами на відповідність певним технічним стандартам і нормам безпеки. В майбутньому кожна держава-член буде зобов'язана гарантувати, що всі товари, вироблені на її території і призначені на експорт, відповідають стандартам, узгодженим для цілого Європейського Союзу: це дозволить уникнути подальших перевірок на кордоні з іншими державами-членами.

Вирішальний крок на шляху до вільного обігу товарів був зроблений 1979 року завдяки справі про діжонський касис* (Cassis de Dijon). Дискусії довкола цієї справи мали наслідком рішення, що ілюструє роль Суду ЄС як органу, уповноваженого тлумачити зміст Римської угоди в суперечливих питаннях. Німецькі органи влади заперечували проти продажу чорносморородинового лікеру на тій підставі, що він не містить 25% алкоголю,

* Прим. перекл.: cassis (фр. чорна смородина) – традиційний французький чорносмородинний лікер.

як того вимагає німецьке законодавство для всіх лікерів, офіційно призначених для продажу в Німеччині. Суд вирішив, що будь-який продукт, законно вироблений в одній з країн-членів може на законних підставах завоюватися до іншої і продаватися там під офіційною назвою, яку він має в своїй країні.

Неважко зрозуміти, чому запровадження вільного руху капіталу тривало довше, ніж встановлення вільного руху товарів. Коли економіка певної країни слабка, бо вона імпортує більше товарів та послуг, ніж інші країни готові купувати в неї, застосування валютних обмежень є одним із засобів, за допомогою яких уряд може запобігти надто широкому продажу національної валюти за кордон. Саме тому деякі економісти стверджують, що вільного руху капіталу можна повною мірою досягти лише тоді, коли буде введено єдину європейську валюту. Це справедливо зокрема у випадку, коли банківський відсоток при конвертації однієї валюти в іншу зазвичай такий високий, що навряд чи приватній особі може бути вигіднішим – через низькі відсоткові ставки – брати позику в іншій країні, ніж у своїй власній. І це ще одна підстава стверджувати, що спільна валюта – головна умова, за якої вільний рух капіталу матиме практичний сенс для пересічних громадян Європейського Союзу.

1988 року директива, ухвалена Радою Міністрів, запровадила вільний рух капіталу, і поклала, таким чином, кінець ситуації, що склалася в багатьох європейських країнах, зокрема, після війни, коли як приватні особи, так і організації мусили просити в свого уряду дозволу на те, щоб вивести свої гроші за кордон, а держави могли вживати проти цього запобіжних заходів. На початку 1980-х років, коли у Франції політика новообраного соціалістичного уряду призвела до падіння вартості франка і до невпевненості серед людей в його подальшій стабільності, Франція обмежила кількість франків, яку її громадянам, від'їжджаючим на відпочинок за кордон, дозволено було брати з собою. Пізніше вона домогалася права на певні порушення щодо директиви 1988 року, і остаточно скасувала контроль за валютним обміном лише 1991 року.

Після вільного руху товарів та вільного обігу капіталу настає час вільного руху людей, особливо, якщо вони їдуть працювати. Всі країни, в Європі й деінде, завжди вимагали від людини, яка прямує до них з іншою, ніж відпочинок метою, отримувати спеціальний дозвіл в тому разі, якщо людина бажає залишитися в країні на тривалий період, і передусім – якщо вона має намір заробляти гроші. Навіть зараз деякі країни за межами Європи вимагають від будь-кого, хто прямує до них, незалежно від мети подорожі, отримати візу – Росія, наприклад, так само, як і більшість країн Середнього Сходу – і кожна країна суворо обмежує на своїй території права іноземців на працю. Римська угода вирішила скасувати ці обмеження для громадян Європейського Співтовариства шляхом встановлення вільного руху робочої сили. Якщо італієць бажає їхати працювати до Німеччини і може знайти німецького роботодавця, готового найняти його, їм обом не треба брати на це дозвіл в німецького уряду.

В таких країнах, де подібно до Франції, людина мусить бути в будь-який момент готова підтвердити свою особу, від цих людей звичайно можуть вимагати отримати право на проживання на додаток до паспорта з іншого посвідчення особи, привезеного з рідної країни. Однак держава куди людина приїхала працювати, не може відмовити їй в такому дозвілі, хіба коли доведе, що йдеться про відомого злочинця; так само, як може держава не дозволити роботодавцю найняти за власним бажанням робітника з будь-якої країни Європейського Співтовариства на постійну або тимчасову роботу. Принцип вільного руху робочої сили означає, і держава – член Співтовариства може захистити своїх громадян від конкуренції на ринку робочої сили з боку мешканців інших країн ЄС не більше ніж вона може захистити своїх фермерів або промисловців від конкуренції з боку імпортованих сільськогосподарських та промислових товарів, завезених з інших держав-членів.

Всі уряди несуть відповідальність за захист своїх громадян в імовірних протизаконних діях з боку людей, котрі претендують на компетентність в тій галузі, з якою насправді мало або зовсім незнайомі. Перше ніж працювати архітектором, лікарем, дантистом або юристом, вони мусять довести офіційному органу, що мають відповідну кваліфікацію підтверджену в їхній рідній країні. В минулому іноземець з іншої європейської країни, який бажав практикувати як лікар або юрист, мусив скласти ті ж самі іспити, що й громадянин цієї країни. За межами Європейського Співтовариства це досить часто практикується й досі, британський лікар в Сполучених Штатах часто мусить підтвердити свою кваліфікацію в тому штаті, де він бажає працювати. В Європейському Співтоваристві процедура спростилася завдяки взаємному визнанню професійних кваліфікацій. Голландський архітектор або іспанський фармацевт, які бажують поїхати практикувати в Італію або Німеччину, можуть зробити це без додаткових іспитів.

Починалося з того, що Соціально-економічний комітет – одна з установ, що займаються поточними справами в Європейському Співтоваристві, мусив розглянути навчальні предмети та іспити. Далі він мав вирішити, що, наприклад, іспити, які складає майбутній архітектор в Італії суттєво не відрізняються від таких не лише в Голландії, а й в усіх інших державах – членах Співтовариства, і проголосити, що італійські архітектори можуть працювати всюди в Європі, де зможуть знайти роботу. Це не завжди було легко. Знадобилось сімнадцять років для досягнення згоди стосовно архітекторів і шістьнадцять років для узгодження взаємного визнання кваліфікацій, що дають право фармацевту, який отримав диплом в одній з країн ЄС, відкривати практику в іншій⁵. Дійсно, складно було досягти такого стану справ, коли кваліфікація, підтверджена в одній з п'ятнадцяти країн Європейського Союзу, офіційно визнається в будь-якій з інших чотирнадцяти.

Процес, насправді, дуже затягся; тому ще й досі кількість європейців, які їдуть працювати до іншої країни, менша від кількості американців з Ілінойса, які влаштовуються в Техасі. Небагато європейців володіють іноземною мовою на такому рівні, щоб працювати не в рідній країні в таких складних галузях як бухгалтерія або медицина; є також професії, в яких за традицією, не обов'язково за законом, в певній державі можуть працювати лише її громадяни.

П'ятнадцять країн Європейського Союзу зберігають за собою такі функції як управління і оборона, збирання власних податків та підтримка громадського порядку. Починаючи з дев'ятого століття, державні службовці, такі як поліцейські або військові збройних сил, традиційно були громадянами тієї країни, якій вони служили. Це не завжди було так, і до кінця вісімнадцятого століття досить поширеним явищем для французьких королів, як і для багатьох німецьких князів, було комплектування армії за рахунок іноземних найманців. Та уявлення про національну незалежність, яке розвинулося в дев'ятнадцятому столітті, як правило, приводило до висновку, що управляти власною країною треба за допомогою власних громадян; а в деяких європейських країнах це уявлення поширилось і на інші професії.

Так у Франції, Італії та Іспанії, а також в Португалії та Греції всі вчителі в державних навчальних закладах на будь-якому рівні є державними службовцями. В Сполученому Королівстві було інакше. До створення нової Фінансової Ради, вчителів шкіл та коледжів наймали і платили їм зарплату органи місцевої влади; а університети завжди були незалежними установами, які набирали штат самостійно без жодних зв'язків з центральним урядом. Це створило ще одну відмінність між Сполученим Королівством та його континентальними партнерами, і дає іноді підстави для образ. В той час, як французи й італійці, якщо вони мають відповідну кваліфікацію, можуть працювати в британських школах та університетах точнісінько на тих самих умовах, що й їх британські колеги, для британських вчителів, які їдуть до Франції, Іспанії або Італії це не так. Позаяк вони не є громадянами цих країн, мати такі ж умови праці, як їх італійські або французькі колеги вони можуть лише в тому разі, якщо отримають громадянство країни, де збираються працювати, а отже й матимуть можливість складати кваліфікаційні іспити, доступ до участі в яких обмежений лише громадянами цієї країни.

Ситуація, однак, змінюється і, подібно до випадку з діжонським касісом, ілюструє на практиці роботу Суду ЄС – однієї з інституцій, заснованих згідно з Римською угодою 1958 року і спочатку відомої під назвою Суд Європейських Співтовариств. Якось 1974 року голландський адвокат на ім'я Рейнерс вирішив захистити своє право практикувати в Бельгії. Він мав для цього відповідну кваліфікацію, бо склав усі відповідні іспити. Але на перешкоді стало бельгійське законодавство, котре дозволяло здійснювати юридичну практику в Бельгії лише бельгійським громадянам. Доктор Рейнерс звернувся до Суду Європейських Співтовариств, який підтвердив не

лише його право на адвокатську практику в Бельгії, а й загальний принцип згідно з яким закони Співтовариства старшують над національним правом особливо в тому, що стосується інтерпретації положень Римської угоди. Підписавши Римську угоду 1958 року і визнавши юрисдикцію Суду ЄС, бельгійський уряд сам поставив себе в таку ситуацію, коли мусив підкоритися⁶. 1988 року низка подібних рішень Суду ще більше розширила право громадян однієї європейської країни працювати будь-де в Співтоваристві, де вони можуть знайти роботу: державних службовців поділили на таких, які відповідають за реалізацію політики держави, тобто займаються “захистом державних інтересів”, і таких, чиї обов’язки пов’язані з торгівлею, промисловістю або освітою.

Як наслідок, вчителям, щоб працювати на постійних засадах в іншій країні Європейського Співтовариства, не обов’язково тепер ставати громадянами цієї країни. У Франції, зокрема, доступ до участі в конкурсно-му іспиті відомому під назвою *Agregation*, так само як і до участі в трохи легшому *Certificat d’Aptitude a l’Enseignement Secondaire* (CAPES) був дозволений лише французьким громадянам. Нині ці іспити можуть складати також і громадяни інших країн Європейського Співтовариства, якщо їх національне кваліфікаційне посвідчення доводить, що вони досягли приблизно того ж рівня, який вимагається від французів для участі в таких іспитах. Якщо кандидат-нефранцуз успішно складає іспит, він або вона має право працювати вчителем у французьких школах на тих же умовах, що й громадяни Франції⁷.

Фундаментальний принцип Європейського Співтовариства про верховенство законодавства Співтовариства над національним правом був, таким чином, поширений щонайменше, теоретично, з приватного сектора на державний – подія, надзвичайно важлива для таких країн як Франція, де держслужбовці, як і сама держава традиційно мають владу і привілеї зазвичай не властиві англомовним країнам. В разі конфлікту, національний уряд мусить поступитися; обмеження традиційної концепції національного суверенітету, зафіксоване Римською угодою особливо наче в таких випадках, як із статусом шкільних вчителів, може бути надзвичайно корисним для пересічних громадян. Призначення Суду ЄС полягає в тому, щоб захищати за необхідності всіх громадян Співтовариства від їх власного уряду, або від адміністративної діяльності інших країн. Бо якби німецькі вчителі, які працювали у Франції і виявили, що умови їх праці гірші, ніж у їх французьких колег, бо вони не можуть претендувати на постійні посади на рівних з тими умовах, не протестували б проти того, що вони вважали недотриманням принципу вільного руху робочої сили, то малоймовірно що французькі освітні органи влади самі змінили б свої правила.

Четверта фундаментальна свобода після вільного руху товарів, капіталу та робочої сили, якої прагне Римська угода – це вільне надання послуг. Через те, що обслуговування є пині найбільшою сферою зайнятості в п'ятнадцяти країнах Європейського Союзу – вона створює понад 60% усіх робочих місць, на противагу 35% у виробництві – ця четверта свобода з багатьох позицій є найважливішою. Лише 5,5% населення в наші дні, проти 20% 1958 року, працює в сільському господарстві; а вільне надання послуг має вагомі наслідки також і для споживача. Якщо, наприклад, німецька страхова компанія має можливість пропонувати свої послуги у Франції, Іспанії або Данії на точно тих самих умовах, що й місцеві компанії, а французькі, данські або іспанські компанії можуть робити те саме в Німеччині, Великій Британії або Греції, ціна страхових полісів знижується. Німецькі та британські страхові компанії традиційно сильніші за інші, і одна з передумов вільного ринку – як товарів, так і послуг – дозволяє припустити, що конкуренція призведе або до усунення з ринку слабкіших компаній, нездатних конкурувати, або примусить їх знизити ціни настільки, щоб зробити їх конкурентоспроможними.

Немає звісно нічого нового в тому, що страхові компанії, як банки або біржі, мають свої філії за кордоном. Та в минулому для того, щоб створити їх, вони мусли вести переговори з урядом і отримувати дозвіл. Всередині Європейського Союзу вони мають право робити це зараз на законних підставах. Хоча й тут можуть виникнути проблеми подібні до тих, які досі ще трапляються навіть у Сполучених Штатах. З 1 липня 1994 року автомобілісти, які користуються можливістю застрахувати свій автомобіль в іншій країні Європейського Союзу, повинні бути дуже уважними до того факту, що сума відшкодування не обов'язково дорівнює тій, до якої вони звикли в своїй країні. Їм слід також зважати на те, що в різних державах-членах встановлено неоднаковий податок на страхування автомобілів. В Данії, наприклад, ставка оподаткування більша від такої у Сполученому Королівстві на 50%, а у Франції – на 33%. страхова компанія в одній країні Європейського Союзу не може, однак, вимагати від автомобіліста додаткової платні щоб гарантувати, що відшкодування з боку третьої сторони буде однаковим в усіх п'ятнадцяти державах-членах.

Дві найважливіші статті Римської угоди – це статті 85 і 86. В них окремо обумовлена заборона будь-якій компанії або групі компаній монополізувати сектор ринку в такий спосіб, який усуває конкуренцію; і Комісія – найпердовіша і найвпливовіша з інституцій, створених за Римською угодою, надзвичайно рішуче зверталася до Суду Співтовариства з позовами на компанії, організації і навіть держави, винні в печесній конкуренції. 1989 року, наприклад, брюссельський аеропорт вирішив надати бельгійській національній авіакомпанії Sabena 18% знижки за послуги аеропорту. Приватна авіакомпанія British Midlands оскаржила це рішення, аргументуючи тим, що воно надає компанії Sabena несправедливу перевагу. Суд вирішив на користь British Midlands і проти, по суті, рішення бельгійського уряду.

Тієї ж лінії він дотримувався і 1995 року, коли судноплавна компанія Irish Continental виграла позов проти торгової палати міста Морле, яка зробила спробу закрити доступ в порт Роскоф, в Бретані, всім, крім компанії Brittany Ferries⁸. Тут знов найважливішим було право споживача вибирати найдешевший з запропонованих видів транспорту і робити це за умов вільної та справедливої конкуренції, як сформульовано в Римській угоді, англійською ж ця концепція частіше називається level playing field (рівне ігрове поле). Припущення полягає в тому, що рівне ігрове поле не лише справедливіше по відношенню до компаній та організацій, які конкурують в наданні послуг. Це також вигідніше для споживача. Йдеться про те, що вільна й справедлива конкуренція неминуче призведе до підвищення якості та зниження цін; і можливо навіть, що повне застосування статей 85 та 86, які забороняють картелі, монополії та домовленості про встановлення фіксованих цін, призведе нарешті до того, що і в Європі, як в Сполучених Штатах, ціни на авіаперельоти так само не утримуватимуться за домовленістю. Натомість, зараз ситуація така, що нерідко дістатися літаком з Парижа до Рима дорожче, ніж з Лондона до Нью-Йорка. Згідно з липневим рішенням Ради 1992 року політика “відкрите небо” в Європі мала набути чинності 1 січня 1997 року, але була відкладена до 1 квітня. Французьке радіо дало про це повний звіт в ранкових новинах, мабуть, через те, що всі французькі авіалінії оголосили страйк того дня. Подію дуже коротко висвітлила служба новин BBC, а британська преса взагалі нічого не написала. Хоча ще надто рано говорити про зниження тарифів, французьке радіо детально розповіло як British Airways зменшує видатки, щоб підвищити свою конкурентоспроможність. Зокрема, авіакомпанія платить бортпровідникам лише за час, фактично проведений в повітрі, а не за години, які вони, можливо, змушені були провести в іншому аеропорту в очікуванні свого наступного рейсу.

Якщо рішення про заборону картелів та встановлення фіксованих цін, яке до цього часу було такою визначальною ознакою поведінки європейських авіаліній, буде остаточно втілено, воно стане ще однією наочною ілюстрацією такої риси Європейського Союзу, яка, на перший погляд, видається дещо парадоксальною. З одного боку, Європейське об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС) ніколи не ставило під сумнів приватну власність в цих галузях промисловості в країнах, які підписали 1951 року Паризьку угоду. Отже, від самого початку було зрозуміло, що Європейський Союз, на який врешті-решт перетворився ЄОВС, є цілком капіталістичною організацією. Однак, в класичній марксистській теорії капіталістична держава відіграє лише мінімальну і загалом негативну по відношенню до робітників роль і є тим, що Ленін називав просто “адміністративним комітетом для ведення справ буржуазії”; натомість, наднаціональні органи, засновані Римською угодою, були призначені відігравати зовсім іншу роль. Суд, Комісія та Рада Міністрів являють собою зараз міжнародний

орган влади з дуже широкими повноваженнями, який проводить часом таку агресивно інтервенціоністську політику, про яку будь-яка організація, що має на меті захист споживача проти виробника, може лише мріяти.

ПОРІВНЯННЯ ТА ПРОТИСТАВЛЕННЯ

19 вересня 1946 року Вінстон Черчілл виголосив в Цюриху промову, в якій говорив про необхідність створити щось, як він висловився, "типу Сполучених Штатів Європи". Навіть з огляду на те, що цей намір поділяли не всі, і що сам Черчілл бачив участь Британії в такій організації лише як асоційованого члена, порівняння зі Сполученими Штатами Америки пропонує корисну точку відліку для визначення того, чим Європейський Союз є і, що не менш важливо, чим він не є.

Отже, як і в Європейському Союзі, в Сполучених Штатах Америки немає митних бар'єрів, які б відділяли різні штати один від одного, і не обмежене право громадян мандрувати і працювати там, де вони бажають. Сполучені Штати мають єдину валюту, долар, вартість якого однакова в усіх п'ятдесяти штатах. Якщо єдину європейську валюту буде запроваджено, як заплановано, 1 січня 1999 року, подібність між Європейським Союзом та Сполученими Штатами Америки в цьому аспекті стане ще помітнішою.

Аналогія однак не може бути проведена надто далеко. В Сполучених Штатах Федеральний резервний банк визначає відсоткові ставки для всієї країни, а федеральний уряд встановлює рівень податку на прибуток та корпоративного податку, які всі громадяни й організації мусять сплачувати. В Європейському Союзі це поки що не так, хоча все може змінитися, якщо і коли буде введено єдину європейську валюту. На відміну від Європейського Союзу, Сполучені Штати мають єдиний уряд з президентом, який є главою держави та головнокомандувачем збройних сил, з єдиною зовнішньою політикою та уніфікованою системою федеральних законів, які ухвалює Конгрес і тлумачить Верховний Суд.

В Європі це не так. І Європейському Союзу, як і Європейському Співтовариству, яке йому передувало, бракує також багатьох інших традиційних ознак національної держави. Він не має ні армії для захисту своїх громадян проти зовнішньої агресії, ні поліції, щоб захищати їх від порушень громадського порядку всередині. Він ще не має спільної зовнішньої політики і в нього, за визначенням, немає єдиної мови. Неподалік Флоренції у м. Фієсоле існує Європейський університет (European University Institute), але він приймає лише аспірантів. Є також дев'ять Європейських шкіл: по одній в Бергені, Калгамі, Варезе, Люксембурзі та Карлсруе і по дві в Мюнхені та Брюсселі, де навчаються 15 000 дочок та синів службовців Європейського Союзу. Програми, названі поетичними, хоч і незрозумілими абрєвіатурами, такими як ERASMUS та SOCRAT, також надають можливість студентам всередині Європейського Союзу проходити навчальні курси в різних університетах, однак мандрівний сту-

дент не став наразі такою ж звичною постаттю як він – але не вона – був, як кажуть, за середньовіччя.

Європейський Союз не стягує ні податок на прибуток з громадян, ні корпоративний податок з організацій, він не відповідає за містобудування, за утримання доріг або безпеку узбережжя. Він дедалі більше намагається долучатися до охорони довкілля і встановлює стандарти водопостачання. Однак ці служби лишаються у підпорядкуванні національних урядів, як і охорона здоров'я громадян. Хоча громадяни з однієї європейської країни мають право на медичні та інші послуги в будь-якій іншій державі-члені, вони отримують їх на тих самих засадах, що й громадяни відповідної країни. Британським туристам, які перш ніж вирушити до Італії, Бельгії або Франції заповнили страховий поліс E111, будуть надані медичні послуги у відповідності до наявної в цій країні системи охорони здоров'я, а не за тими принципами, за якими функціонує National Health Service (британське міністерство охорони здоров'я, *перекл.*). Так само як освіта і соціальне забезпечення, охорона здоров'я лишається у національному, а не союзному підпорядкуванні.

В Європейського Союзу немає уряду в тому розумінні як у Сполучених Штатів. Все, що він має – це структуру інституцій. Спосіб функціонування цих інституцій викладений у главі 2, а на сторінці 57 дається порівняння ролі Верховного Суду в Сполучених Штатах та Суду Європейського Союзу. Більшість законних повноважень Союзу так чи інакше пов'язані з економікою, а його власний бюджет дуже маленький у порівнянні навіть з найменшим з бюджетів п'ятнадцяти країн, які його складають – він не перевищує 1,5% їх загального валового національного продукту (ВНП). В той час як Сполучене Королівство витрачає близько 4500 англійських фунтів на рік на кожного свого громадянина, витрати Європейського Союзу на кожного громадянина його п'ятнадцяти держав не перевищують 130 англійських фунтів.

Тим не менш, порівняння із Сполученими Штатами з позиції економіки є так само корисним, як і з позиції політики. Якщо говорити про економіку, вважається, що великі ринки ефективніші від малих. Вони мають більше покупців і можуть, таким чином, заощаджувати завдяки обігу. Що більше виробляється однотипних товарів, то дешевшими вони мають бути. Відколи виготовлено форму, надрукувати 20 000 примірників книги коштує не набагато дорожче ніж 10 000 примірників, і це однаково правильно і для автомобілів, пральних машин, телевізорів, калькуляторів, різних сортів вугілля та сталі. Дослідження та розробку нових технологій, замість того, щоб дублювати їх в багатьох різних країнах, можна централізувати і розподілити. Одне з поширених пояснень процвітання Сполучених Штатів або Японії – розмір внутрішнього ринку, який мають у своєму розпорядженні виробники в цих країнах. Саме це дозволяє виробляти товари дешевше для споживача: частково це економія завдяки великому обігу на великому ринку – 258 мільйонів у Сполучених Штатах і 125 мільйонів в

Японії, і частково через те, що витрати на дослідження та розвиток технологій сконцентровані в одній країні.

Так у Сполучених Штатах 2,8% валового внутрішнього продукту (ВВП) спрямовують на дослідження та розвиток технологій, в Японії це 3%. Натомість, загальна для всіх п'ятнадцяти країн Європейського Союзу, ця частка складала 1995 року лише 2%. Однією з довгострокових цілей спільного ринку, заснованого Єдиним Європейським Актом 1986 року, який запрацював з 1 січня 1993 року, було створення єдиної економічної зони, здатної змагатися на рівних з Японією та Сполученими Штатами. Загальне населення п'ятнадцяти країн, які наразі входять до складу Європейського Союзу, дорівнює майже 370 мільйонів чоловік. Воно являє собою найбільшу в світі групу потенційних покупців, і однією з багатьох можливостей, створених завдяки його потенціалу, є зростання витрат на дослідження та нові технології з їх нинішнього досить скромного рівня до розмірів, які перевершать і Сполучені Штати, і Японію.

Великі ринки ефективніші ще й через те, що товари циркулюють тут без митних бар'єрів. В Європі 1940-х років товари, вироблені в одній європейській країні, звичайно не можна було продати за її межами без митного контролю та сплати мита, встановленого кожною країною-імпортером. Одним з перших досягнень шести країн, які підписали 25 березня 1957 року Римську угоду, було успішне скасування до 1 липня 1968 року всіх митних бар'єрів між собою. Це показує, яким розумним було рішення на початку 1950-х розпочати створення об'єднаної Європи у порівняно невеликих масштабах. Замість того, щоб стартувати масштабно й амбітно, і намагатися одним рішенням злити економічні та політичні системи різних європейських країн в єдиний ринок, політики з Франції та Федеративної Республіки Німеччини почали з двох взаємодоповнюючих галузей промисловості, центри виробництва яких були близькими географічно, і кожна з яких відігравала приблизно однакову роль в економіці відповідної країни.

Саме внаслідок процесу, започаткованого створенням 1951 року ЄОВС, митні пости між п'ятнадцятьма країнами Європейського Союзу (Австрія, Бельгія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Сполучене Королівство, Фінляндія, Франція та Швеція) були фактично скасовані. Товари рухаються з Ірландії до Німеччини, з Італії до Данії або з Португалії до Фінляндії і на перешкоді їм стає не більше формальностей, ніж в Сполучених Штатах за переїзду з Техасу до Північної Дакоти, або з Каліфорнії до Массачусетса – тобто, по суті, жодних формальностей.

Інша подібність до Сполучених Штатів Америки полягає у можливості скасування всіх форм паспортного контролю на кордонах між п'ятнадцятьма державами – членами Європейського Союзу. Це було б також втіленням мрії, висловленої 1945 року Ерні Бевіном, міністром закордонних справ лейбористського уряду Етлі: він сказав, що мета його зовнішньої політики – зробити так, аби кожен, хто побажає, міг приїхати

на вокзал Вікторія (Victoria Station), купити квиток будь-куди і прямо туди вирушити. Поки що, в широкому розумінні, в Європейському Союзі неможливо, бо прикордонні пости ще лишаються, а мандрівників можна зупинити для перевірки документів. Проте, довгі черги на прикордонних постах між Францією та Іспанією або Італією залишились в минулому. Якщо автомобіліст на шляху з Німеччини до Франції ще не має такої свободи від будь-якого контролю, якою насолоджується подорожній на шляху від Орегону до Каліфорнії, день, коли він матиме її видається їм таким уже й далеким.

Саме така повна свобода пересування й була однією з цілей угоди підписаної 25 березня 1995 року Францією, Німеччиною, Люксембургом та Нідерландами в невеличкому містечку Шенген в Люксембурзі. Пізніше того ж року Італія, Іспанія і Португалія також приєдналися до спільної політики відмови від візового режиму. Одна очевидна вада цього аспекту Шенгенської угоди полягає в тому, що вона вимагає від усіх держав-членів Європейського Співтовариства проведення однакової політики щодо до інших країн, з якими кожна з них мала досі доволі різні візові та імміграційні стосунки.

Що початково означала Шенгенська угода, це те, що будь-яка людина яка в'їжджає до Європи з "третьої країни" – такої як Австралія, Алжир, Бразилія, Бірма, Канада, Заїр або Південна Африка – проходить в'їзні формальності лише один раз. Якщо її особу вже перевірили в будь-якому порту чи аеропорту, де вона перетнула кордон Європейського Союзу – в Гамбурзі, Парижі або Лісабоні – і впустили до Німеччини, Франції або Португалії, її не перевірятимуть більше на шляху до Італії, Іспанії або Греції.

Такі туристи не зможуть без спеціального дозволу працювати в одній з країн Європейського Союзу. Бо вони не є громадянами держави-члена, а отже, на них не поширюється дія статей 3, 8 та 48 Римської угоди, де йдеться про вільний рух робочої сили. Та їх право вільно пересуватися Європою замислювалось подібно до вільного обігу сільськогосподарських або промислових товарів, які після сплати спільного зовнішнього тарифу без перешкод циркулюють всередині Співтовариства. Отже, повне застосування положень Шенгенської угоди мало зробити Європейський Союз – і багато хто вважав це перевагою – ще більш подібним до Сполучених Штатів, де кожен, хто має візу і легально виїхав до країни, може вільно мандрувати в будь-якому з п'ятдесяти штатів без додаткових перевірок.

Практичне заперечення проти повного застосування Шенгенської угоди надійшло однак від поліціантів Європейського Союзу. Прикордонні пости дуже корисні в боротьбі зі злочинністю. Багато країн на Європейському континенті досі не подолали сказ. Сьогодні, коли завдяки тунелю під Ла-Маншем дістатися з Франції до Великої Британії так легко, видається розумним продовжувати перевіряти здоров'я тварин, яких завозять до Сполученого Королівства. В Нідерландах ліберальніше ставляться до наркотиків, ніж у Франції або Бельгії. Через це Франція, спираючись на

відповідну запобіжну статтю Шенгенської угоди, вимушена була нещодавно повернутися до вибіркового перевірок туристів, які в'їжджають до країни. Перевірки торкаються всіх: як громадян Європейського Союзу, так і мешканців третіх країн, особливо, якщо вони прямують з півночі або з північного сходу. Комп'ютерні технології, які дозволяють поліціям різних країн обмінюватись інформацією, ще не досягли такого рівня, коли б дані, несподівано виявлені німецькою поліцією, можна було б розіслати до всіх "вхідних дверей" Європейського Союзу так швидко, щоб перешкодити підозрілій особі в'їхати, скажімо, до Португалії, і гарантувати таким чином, теоретично задеклароване Шенгенською угодою право прямувати далі, аж до Фінляндії, без жодних додаткових перевірок особи або намірів.

Втім Данія і Сполучене Королівство від самого початку оголосили, що не мають наміру приєднатися до Шенгенської угоди. Вони наполягали на своєму праві, як суверенних держав, здійснювати контроль за тими, хто перетинає їхні кордони. За винятком воєнного часу, громадяни Сполученого Королівства ніколи не мали посвідчень особи. Навіть виготовлені у 1939-1945 роках посвідчення не мали фотографії, яка є обов'язковим елементом посвідчення для громадян Франції, Іспанії, Італії або Німеччини, бо на вимогу поліції вони мають бути готові підтвердити свою особу.

Відсутність посвідчень особи частково є результатом підозрілого ставлення до влади держави, яка з сімнадцятого століття була визначальною рисою британського життя, а частково ілюструє практичну перевагу острівного становища. Через те, що імміграційним установам завжди легко було перевірити, хто збирається в'їхати до країни, існувало менше підстав для того, щоб надавати поліції право зупиняти людей на вулиці з вимогою засвідчити свою особу. Дослідження громадської думки стосовно Європейського Союзу виявляють, що британці найскептичніше оцінюють його переваги, і найбільш підозріло ставляться до тих його аспектів, що не пов'язані з чисто економічними перевагами, заради яких Союз, власне, й було створено. Для євроскептиків Шенгенська угода має дві вади: вона надто полегшує в'їзд до Сполученого Королівства і сприяє введенню абсолютно чужих британцям інституцій, таких, зокрема, як посвідчення особи.

НАЦІЇ, СТАВЛЕННЯ ТА ПЕРЕСТОРОГИ

Тривале й загальнопоширене у Великій Британії вживання терміну "спільний ринок" для визначення того, що з 1 листопада 1993 року офіційно відоме як Європейський Союз, підкреслює тенденцію, яка склалася по цей бік протоки, зважати єдино лише на економічні переваги та недоліки британського членства. Такий підхід контрастує зі ставленням іспанців і португальців, котрі розглядають членство в Європейському Союзі як спосіб інтегруватися до Європи і остаточно спростувати старе глузування, що Африка починається з Піренеїв. В Іспанії існує сильна регіональна традиція, прикладом якої слугує потужний рух за незалежність Каталонії, та життєздатність каталонської мови. Тому можливість за допомогою політики під назвою

“Європа регіонів” зменшити те, що часто сприймається як надмірна централізація державної влади, викликає тут енергійну підтримку.

Дещо менше ентузіазму в Греції, де певні елементи всередині Соціалістичної партії, подібно до британської Лейбористської партії до кінця 1980-х, зберігають певну ворожість до капіталістичної, на їх погляд, Європи. Однак той факт, що Греція – найбідніша з п’ятнадцяти нинішніх членів ЄС держава, сприяє глибокому усвідомленню переваг, які надає Регіональний фонд. Пам’ять про те, як воєнний уряд полковників унеможливив членство Греції в період між *coup d'état* (державним заколотом, *перекл.*) 21 квітня 1967 року та його поваленням 7 липня 1974 року, налаштовує на участь в організації, членами якої можуть бути лише парламентські демократії, де поважають права людини. До цього додається ще й побоювання, що в разі виходу Греції з Союзу, її місце може посісти Туреччина – країна, яку Греція найменше хотіла б бачити серед членів.

Є, крім того, у ставленні інших держав-членів до Греції щось подібне до того усвідомлення історичного боргу, яке дозволяє також пояснити меншу ворожість по відношенню до Сполученого Королівства, ніж можна було б очікувати. Спочатку це був не лише непоступливий, а ще й відверто егоїстичний кандидат; але й після вступу Велика Британія лишалась, як Стефен Джордж (Stephen George) назвав 1990 року свою книгу “Незручним партнером” (*An Awkward Partner*)⁹ і схоже було, що таким і залишиться. Але через те, що єдино поведінка Великої Британії між 1940 та 1945 роками дозволила вижити демократичній Європі, залишки симпатії до цієї країни ще остаточно не зникли. Подібно ж і Греція, коли 1981 року вона стала десятим членом ЄЕС, ця подія мала, крім політичного, ще й символічне значення. Бо саме Атени V століття вперше явили світу традиції інтелектуальної толерантності, наукової допитливості, філософського світогляду та політичної демократії, які є визначальними рисами європейської цивілізації.

Нічого подібного до стриманості, яка відчувалася в Греції та Великій Британії, не існувало в Німеччині, де європейську інтеграцію завжди розглядали, як повернення до сім’ї цивілізованих націй, яку Третій Райх так трагічно покинув між 1933 та 1945 роками. Для німців членство в Європейському Співтоваристві було також можливістю пов’язати свою долю із Західною Європою і в такий спосіб запобігти спробам шукати союзників на Сході. Бо ця тенденція проявилась уже в пакті, підписаному 1922 року в Рапалло, за яким Німеччина, першою з європейських держав, налагодила комерційні та дипломатичні стосунки з режимом, встановленим в Росії революцією 1917 року. А пізніше вона призвела до ще фатальніших наслідків, коли в серпні 1939 року пакт про ненапад, укладений між Третім Райхом та Радянським Союзом сприяв розв’язуванню другої світової війни. В Італії європейську політичну інтеграцію розглядали також, як можливість забути про той період, який розпочався 1922 року, ко-

ли Італія Муссоліні стала першою країною, де встановилася фашистська диктатура. Розумінню переваг від членства в Європейському Співтоваристві сприяло ще й усвідомлення недосконалості політичного життя в самій Італії, так само, як і відсутність глибокого національного самоусвідомлення: адже країна змогла об'єднатися лише 1859 року.

Для французів, особливо після того, як вони залишили Алжир 1962 року, рух до єдиної Європи був способом знов утвердитись в ролі влади, вплив якої поширюється за межі її національних кордонів. Справді, подекують сам де Голль сказав 1962 року, що Європа була “можливістю для Франції знов стати тим, чим вона не була вже після Ватерлоо: першою в світі¹⁰”; і вчинки, нав'язані цим прагненням, не завжди робили з Франції найзручнішого з партнерів. Ще до того, як популярність де Голля відчутно впала завдяки двом його вето на вступ Великої Британії, а також внаслідок “політики порожніх крісел” 1965 року, 1962 року був розроблений план Фуше. Згідно з цим планом, об'єднувальну роль Комісії мав замінити комітет, який засідав би в Парижі і досягав би згоди шляхом переговорів між державними службовцями – представниками національних урядів. Навіть переваги, які отримала Франція від спільної сільськогосподарської політики (САР), не зашкодили зростанню руху євроскептиків, пов'язаного, як і в Сполученому Королівстві, з правими і крайніми лівими політичними партіями; це призвело до того, що на референдумі у вересні 1992 року Маастрихтську угоду було схвалено лише дуже незначною більшістю.

Голландці та бельгійці разом з мешканцями Люксембургу завжди вважали себе авангардом європейського інтеграційного руху. В січні 1948 року вони підписали угоду, яка запровадила вільний рух товарів, послуг, капіталу та робочої сили між трьома країнами; і через назву – країни Бенілюксу (Бельгія, Нідерланди, Люксембург) продемонстрували готовність до подальшого об'єднання. Бернард Конолі в своїй книзі “Гниле серце Європи” (1995) тлумачить ставлення Ірландії до Європейського Союзу в характерній для нього недобррозичливій манері:

“Для ірландських політиків вплив на розподіл грошей із Структурних фондів означав можливість утримувати руків'я важелів впливу, контроль та владу в місцевому ірландському політичному світі”;

і зображує цих політиків, як таких, що відчувають, як їхні кар'єри “залежать від європейського “пирога”¹¹. Інші спостерігачі з більшою готовністю розуміють, чому країна, яка стільки страждала від рук англійців, з таким ентузіазмом хапається за можливість відстояти свої права шляхом налагодження зв'язків з континентальною Європою: вільною від будь-якого упередження щодо політичних традицій католицької церкви, і яка надає так багато можливостей для економічного зростання. Мабуть найбільше дивує те, що у випадку Ірландії реалізація спільної

сільськогосподарської політики не мала наслідком такий самий відтік населення з сільських районів, як це сталося у Франції, Італії та в деяких районах Сполученого Королівства. Справді, через підтримку характерних для Ірландії м'ясо-молочних господарств, САР подарувала нове життя численним сільським місцевостям, приреченим на занепад.

Британці – не єдині члени Європейського Союзу, які вважають що їх особистий політичний імідж мало виграє від зближення з Європою. Так само, як данці, шведи та фіни вважають, що належать до іншої культурної та лінгвістичної традиції – традиції скандинавських країн, британці глибоко переконані в тому, що їх зв'язки з англомовним світом Північної Америки та Австралії відрізняє їх від інших країн Західної Європи. Щоправда, фіни мають політичну мотивацію до членства в Європейському Союзі, подібну до німецької. Обидві країни зберігають пам'ять про те, як неприємно було знаходитись у найближчому сусідстві з Радянським Союзом. Однак, так само, як і Велика Британія, жодна зі скандинавських країн не має досвіду доморослого тоталітарного або диктаторського руху схожого на той, що переміг в Німеччині з Гітлером, в Іспанії з Франко, в Греції з полковниками, в Португалії з Салазаром, в Італії з Муссоліні, або ж з такою тривожною легкістю затвердився у Франції, коли поразка 1940 року призвела країну до визнання авторитарного й антисемітського режиму Віші маршала Петена.

4 Суперечки

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО, НАДЛИШКИ ТА ПРОТЕКЦІОНІЗМ

Спільна сільськогосподарська політика (САР) – це той аспект Співтовариства, який пояснює часте вживання щодо останнього терміну “спільний ринок”. Спільний ринок сільськогосподарської продукції полягає в тому, що фрукти, овочі, м’ясо, молоко, масло, сир, зернові та вино вільно циркулюють між європейськими країнами без жодних митних зборів. Французький фермер, який вирощує персики або помідори, не може сподіватися на те, що завдяки митних тарифам, які підвищують ціну імпортованої продукції, він зможе продати свій товар у Франції дешевше, ніж іспанський або італійський експортер. Щоб успішно конкурувати, вони мусять продавати якісніші продукти за нижчими цінами, і САР ніколи не означала уніфікованих цін для споживача в усіх країнах-членах. Це фермерам гарантовано однакову мінімальну ціну за їхню продукцію незалежно від розміру господарства і від того, в якій країні вони живуть.

За умови відповідності певним гігієнічним стандартам та нормам безпеки, до товарів у вільному обігу в усіх п’ятнадцяти країнах Європейського Союзу належать як персики, свинина, свійська птиця, так і калькулятори, автомобілі та годинники. Натомість при ввезенні з-за меж Співтовариства як сільгосппродукції, так і промислових товарів, таких як японські телевізори, американські автомобілі або шведські меблі, необхідно сплачувати спільний зовнішній тариф. Цей тариф не залежить від того, через Амстердам, Лондон, Неаполь або Атени завозиться товар, і з якої країни він потрапляє – Чилі чи Китаю, Уругваю або Аргентини. Тариф залежить лише від природи товару, а не від країни походження та пункту перетину кордону.

Суть спільного зовнішнього тарифу полягає в створенні як економічної, так і політичної ідентичності, бо він визначає економічні взаємини кожної держави-члена з рештою світу цілком однаково. За відсутності спільної зовнішньої політики, яка досі перебуває в зародковому стані, він поклав початок Європі, єдиній у своїх відносинах з усіма, мовою Брюсселю,

“третіми країнами”. Остання категорія визначається просто: до неї належать всі країни, які не є членами Європейського Союзу.

Митні бар'єри виконують дві головні функції: є джерелом прибутку для держави, яка вимагає від імпортерів, перш, ніж продавати товари на внутрішньому ринку, сплатити за них мито; а крім того, захищають внутрішнього виробника від конкуренції з-за кордону. В жодній з п'ятнадцяти держав Європейського Союзу національний прибуток ніколи значною мірою не залежав від митних стягнень. Головна функція спільного зовнішнього тарифу, який стягується з усіх товарів, що перетинають кордон Європейського Співтовариства, захисна. І це особливо стосується сільськогосподарської продукції.

Через кліматичні та інші особливості ще й досі вирощувати пшеницю в Італії або Англії дорожче, ніж в Канаді або в Сполучених Штатах; займатися вівчарством у Франції дорожче, ніж в Австралії; а виготовити масло в Голландії дорожче, ніж завезти його з Нової Зеландії. Отже, єдиний спосіб утримати економічну життєздатність важливих галузей європейського сільського господарства полягає в стягуванні мита з іноземних товарів, що не дає їм змоги продаватися дешевше і стати привабливішими для споживачів, ніж продукти, вирощені в межах Співтовариства. Для того, щоб виконати проголошену в статті 39 Римської угоди мету і “забезпечити високий рівень життя сільським виробникам”, захист має найбільше значення.

В другому акті “Макбет” вартовий поміж мешканців пекла називає фермера, який “повісився, передбачаючи рясний врожай”. Сільськогосподарська система, достатньо ефективна для того, щоб виростити необхідну кількість продуктів харчування в бідний рік, неминуче виробляє надлишок продукції коли погода надто сприятлива. В цьому разі фермер, який не може повернути вкладені гроші, бо конкуренція призводить до падіння цін, наражається на ризик банкрутства. CAP відводить цю небезпеку, пропонуючи фермерам фіксовану ціну на їхню продукцію. Це спонукає їх вирощувати достатньо продукції аби задовольнити попит, і водночас гарантує певну визначену наперед ціну на все те, що вони не зможуть реалізувати на відкритому ринку.

Гроші, які фермер отримує у вигляді гарантованої ціни за сільськогосподарську продукцію, звичайно ж менші від тих, які він зазвичай сподівається торгувати на відкритому ринку за так званою наміченою ціною, і не дають значних прибутків. Справді, як було наголошено під час демонстрації французьких фермерів восени 1991 року, гарантовані ціни можуть бути аж настільки низькими, що здатні призвести скотарів фактично до злиднів. Якщо лихому спекотному літу передує ще й винятково суха зима та весна, скотарі змушені витратити стільки грошей купуючи корм для худоби, що прибутку вони не мають зовсім. Гарантована ціна, однак, рятує європейських фермерів від необхідності наслідувати фермера, який “повісився, передбачаючи рясний врожай”, тобто від необхідності продавати свою продукцію за такими низькими цінами, що доводиться замість прибутку додатково позичати гроші в банку.

Гроші, необхідні для того, щоб перекрити різницю між низькою ринковою ціною і вищою гарантованою, надходять з Європейського фонду управління та забезпечення в сільському господарстві (European Agricultural Guidance and Guarantee Fund, EAGGF), іноді ще відомого за французькою аббревіатурою FEOGA (Fonds Européen d'Orientation et de Garantie Agricoles). EAGGF або FEOGA отримує ці гроші з внесків п'ятнадцяти держав – членів Союзу. Внесок кожної держави формується з відрхувань від податків на товари, завезені або спожиті її громадянами, а також з мита на сільськогосподарські та промислові товари, які завозяться на її територію з третіх країн.

З приводу спільної сільськогосподарської політики найчастіше висловлюють чотири головних критичних зауваження. Перш за все, це звинувачення в тому, що вона надає фермерам завищені гарантовані ціни і сприяє таким чином виробництву значних надлишків, які дорого коштують пересічним платникам податків Співтовариства. Друге зауваження до САР полягає в тому, що вона сприяє швидше великим виробникам, ніж малим, бо що більше товару фермер продає, байдуже за наміченою чи за гарантованою ціною, то більший він отримує прибуток. По-третє, про САР говорять, що вона перетворила Європейське Співтовариство на клуб для багатих. Бідніші країни третього світу за нормальних умов могли б продавати свою продукцію в Європі за цілком конкурентними цінами. Проте європейський ринок фактично зачинений для них, оскільки спільний зовнішній тариф зводить нанівець переваги низької собівартості бо примушує їх виходити на ринок з підвищеними цінами. Четверте: через надання експортних субсидій європейським фермерам, які бажують продавати свою продукцію за кордоном, САР надає їм можливість торгувати за межами ЄС за нижчими, світовими цінами. Це призводить, на думку критиків САР, до політики демпінгу або до продажу товару за ціною, нижчою від собівартості, що знов-таки суперечить інтересам країн, які розвиваються.

Крім того САР, як стверджують американці, спотворює світову торгівлю, бо перешкоджає справжній вільній конкуренції. Фермери всюди, доводять вони, страждають від несправедливих переваг, якими європейці самі себе нагородили. Спільна сільськогосподарська політика не лише надала європейським фермерам у безроздільне користування свій домашній ринок, де в них немає стимулів до боротьби з ефективнішими конкурентами з-за кордону, а отже ніщо не спонукає їх ні до зниження собівартості, ні до відповідно зменшення ціни продажу споживачу. Ця політика, на думку її критиків, створила ще й надмірно потужний торговельний блок, який намагається диктувати ціни в усьому світі. Вона також без об'єктивної необхідності штучно підтримує високі ціни на харчі всередині Співтовариства, бо не дає можливості дешевшим харчовим продуктам з-поза Європи проникати до захищеної зони. Навіть після реформ се-

редини 1980-х, за підрахунками французького історика-економіста Ж.-М. Жаненей пшениця в Співтоваристві коштувала на 53% дорожче від середньосвітової ціни, масло – на 175%, а цукор – на 200%.¹

У відповідь прихильники САР заперечують, що надлишок, який ніколи не перевищує 5% загальної продукції, це набагато краще, ніж ті нестатки, й досі притаманні сільському господарству Росії та Східної Європи, які були визначальною рисою планової економіки, запровадженої в Радянському Союзі після 1917 року і нав'язаної його сателітам. Прихильники САР також нагадують критикам, що Європейський Союз 1975 року, коли він був ще Європейським Економічним Співтовариством, підписав конвенцію Ломе з понад 70 країнами Африки, а також Карибського й Тихоокеанського басейнів, і відкрив таким чином європейський ринок для більшості їхніх сільськогосподарських продуктів. Вони підкреслюють, що Європейський Союз купує в Сполучених Штатах та країнах, які розвиваються, втричі більше сільськогосподарської продукції, ніж їм продає; і що американські фермери для продажу своєї продукції за кордон отримують від уряду Сполучених Штатів субсидії, які цілком можна порівняти з європейськими.

Прибічники САР зазнають також нападів зсередини самого Союзу: фермери та рибалки критикують спільну сільськогосподарську політику за те, що вона не надає їм адекватної підтримки в конкурентній боротьбі з імпортом з третіх країн. Французькі фермери блокують дороги і знищують сільськогосподарську продукцію, яку перевозять через їхню територію, на тій підставі, що установи, відповідальні за стягнення спільного сільськогосподарського тарифу, не впоралися із своїми обов'язками. Французькі фермери жаліються ще й на те, що цей тариф занижкий; і дуже скептично ставляться до завезення у Францію ягнят зі Сполученого Королівства, бо вважають, що насправді вони походять з Нової Зеландії, отже взагалі не мали б туди потрапляти. Водночас британська преса дуже критично налаштована щодо спільної політики в галузі рибальства, яку, на її думку, абсолютно безпідставно включили до спільної сільськогосподарської політики. Вона подає її своїм читачам як характерний приклад фундаментальної помилки, якої припустився британський уряд ще тоді, коли підписав Римську угоду і визнав юрисдикцію Суду Європейських Співтовариств.

Тому один із заходів, узгоджених в рамках реформи САР 1983 року, запровадив низку обмежень принципу рівного доступу всіх держав Співтовариства до європейських територіальних вод. Відновлення закону, за яким кожна держава зберігає за собою право на виняткову 12-мильну зону вздовж власних берегів, відкриту лише для державних кораблів і традиційних користувачів, мало певною мірою загасити невдоволення британців. Однак іспанці – головні конкуренти британського риболовного флоту, навчилися обходити цей закон, реєструючи свої судна в британських портах; спробу запобігти цьому за допомогою Ак-

та торгового судноплавства Сполученого Королівства було зроблено 1988 року. Акт обмежував кількість іноземних суден, які можуть бути зареєстровані в британських портах, але він дав іспанським рибалкам підстави звернутися з позовом до Суду Європейських Співтовариств про порушення принципу недискримінації на національному ґрунті, проголошеного в статті 7 Римської угоди.

Справа, відома під назвою “Factortame” завершилась перемогою позивачів, і британський уряд змушений був відмовитись від спроби захистити інтереси своїх рибалок проти того, що вони вважали несправедливою конкуренцією. Власники іспанських суден, конфіскованих ще до оголошення рішення Суду, звернулися тепер з позовом про відшкодування прибутків, яких вони були позбавлені через неможливість експлуатувати свої кораблі; Суд ЄС передав справу на розгляд до Вищого Суду в Лондоні. Якщо іспанські рибалки виграють цю справу, британському уряду доведеться виплатити суму, яка коливається, якщо вірити газетам, від 40 мільйонів англійських фунтів до 80 мільйонів, і навіть, як стверджує “The Daily Mail” від 11 вересня 1996 року: або 80 мільйонів (на сторінці 8), або 150 мільйонів англійських фунтів (на сторінці 15). Насамкінець визначили суму в 30 мільйонів англійських фунтів.

Прибличники Європейського Союзу у відповідь вказують на те, що правила спільної політики в галузі рибальства однакові для всіх, і французькі й іспанські рибалки мають точно такі ж підстави для невдоволення, як і британські. Вони також вбачають паралель між тим, що на їх думку є надмірно націоналістичним підходом до проблем спільної політики в галузі рибальства і передумовами для виникнення в окремих націй расистських настроїв. Такі настрої, стверджують вони, найчастіше виникають там, де є нестаток, зокрема, робочих місць або помешкання. Якби, доводять вони, моря вздовж європейських берегів – і загалом, всюди в світі – не потерпали б століттями від надмірного вилову риби, проблема б не виникла. На їхню думку, суперечки довкола прав на риболовлю виникли не через спільну політику. Вони беруть початок з 1960-х років, з “тріскових воєн” між Великою Британією та Ісландією, які стали наслідком одностороннього рішення ісландського уряду про встановлення довкола своїх берегів 200-мильної зони, що позбавило британських рибалок їх традиційної зони рибальства.

В лютому 1997 року два англійських видання висловили протилежні погляди на суперечку про риболовлю, що започаткувало міні-дискусію про членство Сполученого Королівства в Європейському Союзі. Газета “News”, яка видається на кошти Партії референдуму сера Джеймса Голдсмита і безкоштовно надсилається кожній британській сім’ї, надрукувала статтю Кристофера Букера під назвою “Ця таємна угода зрадила британських рибалок”. В статті йшлося про те, що коли 1970 року сер Едвард Гіт готувався до переговорів, які мали наслідком вступ Великої Британії до Європейського Співтовариства 1 січня 1973 року, він нібито потрапив у

*Прим. перекл.: назва іспанської судновласницької компанії-позивача.

пастку, підготовлену для нього шістьма першими членами Співтовариства. Розуміючи, що зону риболовлі за кілька років буде розширено до 200 миль довкола всіх прибережних вод, вони “зліпили” разом закон про “рівний доступ” кожної держави-члена до будь-якої зони риболовлі. Це означало, пише Кристофер Букер, що “британські прибережні води, які містять чотири п'ятих всієї риби, стали “спільним європейським ресурсом”, і перша пастка закрилась”.

Наступним етапом – 1983 року за Кристофером Букером – стало запровадження спільної політики в галузі рибальства, з якою Велика Британія, як член Співтовариства, вимушена була примиритись. Це, вважає Кристофер Букер, дало Великій Британії 37% з 80% риби, яка “насправді їй належить”; і ситуація ще погіршилась 1986 року із вступом Іспанії – “зозулі в гнізді” – з її “величезним риболовецьким флотом та повною зневагою до правил рибозбереження”. Позаяк закони ЄЕС надали Іспанії рівний доступ до вод Співтовариства, дедалі більше іспанських суден мали змогу, як пише Кристофер Букер “реєструватися під британським прапором щоб зарбатити частину наших квот”.

Трохи дивно, що Кристофер Букер не скористався для підкріплення своїх аргументів одним з моментів, наведених Річардом Барі в статті “В нестямі”, яка з'явилася 1997 року в лютому числі журналу “Prospect”. Річард Барі розповідає, що коли 1970 року ЄЕС запровадило спільну політику в галузі рибальства, кожна держава отримала квоту відповідно до задекларованого нею минулорічного вилову. Однак пізніше, під час надання квот на період 1973-1978 років, вже після вступу Британії, британська рибна промисловість чесно задекларувала свій вилов, в той час як інші держави, дотримуючись заведеної практики, подали “падзвичайно роздуті” цифри вилову. Цей факт пояснює наведені Кристофером Букером цифри 80 та 37.

Однак, зауважує Річард Барі в своїй статті в журналі “Prospect”, насправді лише 140 іноземних суден з 2900 кораблів, довжина яких перевищує 10 метрів, виловлюють рибу під британським прапором; що ж до менших суден – законодавство на них не поширюється. З цих 140 приблизно дві третини – іспанські, решта ж – головним чином голландські та французькі. І Річард Барі наводить ще два аргументи на підтримку своєї головної тези, що хоча реєстрація суден під чужим прапором з метою скористатися з чужих квот є серйозною місцевою проблемою, вона

“не є досить вагомою для того, щоб скасувати життєво важливий принцип рівного доступу нашого бізнесу скрізь в ЄС, або ще більше принизити націю руками інших 14.”²”

* Прим. перекл.: оригінальна назва статті “Hopping mad” містить певну гру слів: слово hopping в ідіомі hopping mad (розлючений, в нестямі) має ще й інше значення. Саме цей термін вживається для позначення практики реєстрації іноземних суден в чужому порту з метою скористатися чужими квотами на вилов риби.

Його перший аргумент полягає в тому, що загальний доступ до прибережних вод Союзу – це двогострий ніж, і дочірня фірма британської компанії Shell знайшла й роками успішно розробляла нафту в Іспанії, коло Валенсії. Другий аргумент викриває, що більшість суден, початково не приписаних в Корнуолі – місцевості, де, як вважають, зареєстровано найбільше іноземних суден, які немовби позбавляють роботи корнуольських рибалок – належать не іспанцям, а великим шотландським рибпромисловим компаніям.

Подібно до інших євроскептиків, таких як Бернард Конолі з його “*Гнилим серцем Європи*”, Кристофер Букер пише в емоційному стилі, який не завжди робить його аргументи переконливішими. Так само, як і Бернард Конолі, він закидає своїм опонентам непорядність, нечесність та недостатню компетентність. У першому номері газети “*News*” шапкою слугував заголовок:

“ВОНИ ВІДЧАЙДУШНО БРЕШУТЬ”

А Бернард Конолі в своєму “*Гнилому серці Європи*” зображує книгу Жан-Клода Тріше (Jean-Claud Trichet) “Десять років стабільного зниження інфляції” (*Dix Ans de Désinflation Compétitive*, 1992) як

“поєднання несусвітніх помилок в найпростіших економічних викладках, кричущих суперечностей, облуди та перекручень в зображенні інших економік”³.

Критика на адресу британського членства в Європейському Союзі, і особливо участі Сполученого Королівства у спільній сільськогосподарській політиці, часто супроводжується твердженням, що на відміну від своїх європейських колег, британські можновладці сумлінно ставляться до запровадження європейських законів і директив. Аргумент, що ми дотримуємось правил гри навіть всупереч власним інтересам, в той час, як іноземці обманюють, важко як довести, так і спростувати, так само, як і звинувачення на адресу САР в тому, що вона є джерелом численних зловживань. Цілком можливо, що це правда, проте варто відзначити, що Європейське Співтовариство, як воно тоді ще називалось, намагалося зарадити цій проблемі ще з 1977 року, створивши Суд Аудиторів. Саме його річний звіт надає багато інформації, на якій базуються звинувачення про марнотратство й зловживання в САР.

Інший аргумент на захист САР звучить дещо парадоксально, бо йдеться про те, що спільна сільськогосподарська політика не така вже й важлива річ, оскільки здійснювана нею цінова підтримка сільськогосподарської продукції, забирає лише 0,5% валового національного продукту (ВНП) Європейського Союзу в цілому. Щоправда, по відношенню до загального бюджету Союзу це становить частку більшу, ніж всі інші види його діяльності разом: 51% проти 32% на регіональну та соціальну допомогу, 6%

на допомогу країнам, що розвиваються, 5% на адміністративні витрати, 3,5% на дослідження та розвиток нових технологій і 2,5% на промисловість та освіту⁴. Європейський Союз ухвалив також рішення з 1995 року зменшувати фінансову підтримку сільського господарства, і досягти за п'ять років зниження відповідних витрат на 20%. Цей намір відповідає далекоюсяжним сподіванням зробити європейське сільське господарство так само незалежним від субсидій, які будь-яка інша галузь європейської економіки: виробництво автомобілів, одягу, меблів, пральних машин тощо.

Спроби зробити сільське господарство абсолютно незалежним тягнуть за собою доволі вагомні соціальні та екологічні наслідки. Вони призвели до індустріалізації фермерства, зокрема в Нідерландах та окремих районах Східної Англії, водночас в інших регіонах Європи, особливо в частині Валлії та центральних і південно-західних районах Франції вони спричинили значний відтік населення. Однак, відповідальність за це не можна покладати лише на САР. Ще 1760 року Олівер Голдсміт жалівся на занепад традиційного англійського села, і писав у вірші “Любий Оберн” (*Sweet Auburn*):

“Земля недужає, хвороба здобич поглинає,
Добро тут множитья, людина ж скніє і конає;
Зів’януть може панство, і знову заквітує,
Бо подих вітерця його народжує й руйнує;
Жилаве ж селянство – гордість народу,
Знищене раз, не відновиться зроду.”*

Втеча з села видається неминучим наслідком індустріалізації, де б це не відбувалось; просто бажання уникнути того, що Маркс називав “ідіотизмом сільського життя”, лишається незмінним в молодих людей, народжених, як їм здається, в обмеженому світі маленького села. Звичайно, можна було б, шляхом повної зміни політики, уповільнити відтік людей від землі. Гроші платників податків можна було б використати на підтримку маленьких ферм і на облаштування побуту в сільських місцевостях. Та на це треба мати згоду платників податків, які не обов’язково її нададуть.

Спільна сільськогосподарська політика спричиняє більше непорозумінь із Сполученими Штатами, ніж будь-який інший напрямок діяльності Європейського Союзу. Водночас, її прихильники запевняють, що Сполучені Штати самі витрачають купу грошей, скуповуючи надлишки виробленого в Америці м’яса та масла, які зберігають в замороженому стані, що також дуже дорого коштує. Хоча не схоже на те, що ці непорозуміння швидко владнаються, певні покращання все ж досягнуті. З 1973 року, коли

* Прим. перекл.: оригінальний англійський текст
“Ill fares land to hastening ills a prey,
Where wealth accumulates and men decay;
Princes and lords may flourish, or may fade;
A breath can make them as a breath has made;
But a bold peasantry, it’s country’s pride,
When once destroyed, can never be supplied.”

Європейська Комісія взяла участь у Токійському раунді переговорів в рамках тоді ще Генеральної угоди про тарифи і торгівлю, на неї покладено обов'язок представляти інтереси всіх країн-членів на міжнародних переговорах про торгівлю. Кінцевим результатом Уругвайського (1990 року) раунду переговорів про зниження митних бар'єрів та експортних субсидій стала угода, згідно з якою Європейський Союз знизив свої митні тарифи з 6,8% до 4,1%, а Сполучені Штати – з 6,6% до 3,4%. Оскільки середній рівень митних тарифів в світі дорівнював 1947 року 40%, це було вагоме досягнення.

Беручи до уваги величезну продуктивність науково організованого сільського господарства у передовому промисловому світі, а також труднощі планування такої безмежної галузі, не варто сподіватися, що проблема надвиробництва коли-небудь зникне. Але в цьому сенсі, єдине, що можна закинути САР, наполягають її прихильники, це те, що вона досягла надто великих успіхів. 1958 року люди ще пам'ятали ті часи, коли наприкінці другої світової війни голландці так жорстоко потерпали від голоду, що вимушені були їсти кору дерев. Тому одне з мотивувань спільної сільськогосподарської політики – зробити так, щоб Європа могла прогнати себе – настільки очевидне, що мабуть не варто й нагадувати. Так само сталося із політичною метою Паризької угоди 1951 року про заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС) – уникнення війни між Францією та Німеччиною: відколи початкова мета була успішно досягнута, більшість спостерігачів забули, що проблема колись існувала.

Одна з головних причин, через яку Сполучене Королівство не приєдналося до Європейського Співтовариства 1958 року, була традиційна відданість британців політиці дешевих харчів, і досі саме британці найчастіше критикують САР за те, що вона робить харчові продукти надто дорогими. В середині дев'ятнадцятого століття Британія почала забезпечувати своїх мешканців, кількість яких швидко збільшувалась, здебільшого харчовими продуктами, завезеними з-за кордону, зокрема, з Австралії, Канади, Нової Зеландії, Вест-Індії та Сполучених Штатів. Платою за харчі слугували промислові товари, за рівнем виробництва яких Сполучене Королівство посідало місце світового лідера.

Імпортовані харчові продукти були значно дешевшими, ніж більшість домашньої сільськогосподарської продукції, але на той час не існувало захисних тарифів на їх ввезення. Дешеві імпортні харчі потягли б за собою фатальні наслідки для більшості британських фермерів, якби не система відшкодувань. За цією системою гроші, які уряд отримував від усіх платників податків, використовувались на те, щоб надати фермерам можливість добрати прибуток, недоотриманий внаслідок неадекватних цін, за якими вони змушені були продавати свій врожай.

Ця ж система, що підтримувала життєздатність британського сільського господарства, дозволила йому швидко розгорнутися в 1939-1945 роках, так само, як це було і в період між 1914 та 1918 роками, і допомогла, таким чином, прогнати населення, якому німецькі субмарини загрожували голодною смертю. Захисники британської системи наполягають також на її соціальній справедливості, на відміну від політики високих цін на харчові

продукти, запроваджені CAP, від якої більше потерпають бідні, ніж багаті. В людини, яка заробляє 25 000 англійських фунтів і купує буханець хліба за 1 фунт залишається значно більше грошей після цієї найважливішої покупки, ніж в тієї, що заробляє 10 000 фунтів і купує хліб за тією ж ціною.

Дійсно, було б значно справедливніше по відношенню до бідних спрямувати частину сплачених багатими податків на те, щоб фінансувати фермерам вирощування дешевих продуктів, саме бідні виграють в першу чергу від такої політики. Щоправда фермери при цьому втрачають задоволення заробляти собі на життя продажем власноруч вирощених продуктів. Під час демонстрацій, які регулярно влаштовують французькі фермери, одна з найчастіше повторюваних претензій полягає в тому, що гарантовані ціни на їх продукцію надто низькі, і вони вимушені, після сплати всіх рахунків, жити на прямі державні податки, а це таке приниження, з яким фермери не можуть примиритися.

Справа, однак, виглядає зовсім інакше з позиції британських споживачів, які шкодують за політикою дешевих харчових продуктів. Є ще й інший аспект цінової політики на продукти, який пояснює деякі з причин, що стоять за відмовою британців 1991 року прийняти Соціальний розділ Маастрихтської угоди. Країна, яка успішно проводила політику низьких цін на харчові продукти, в той час, як її конкуренти вимушені були купувати продукти за значно вищими цінами, вирає від такої форми субсидій на зарплатню, які надають їй (інша річ, їх розмір) можливість виробляти промислові товари значно нижчої собівартості, і наражатися таким чином на звинувачення у створенні несправедливої конкуренції.

1973 року на переговорах про вступ Британія зазнала поразки в своїй спробі утримати субсидії на заробітну плату, які відігравали головну роль в низьких цінах на харчові продукти, що завозяться до Британії з країн Британської Співдружності та зі Сполучених Штатів. Зараз британський уряд намагається, на думку його партнерів і суперників, утримати низькі зарплати в інший спосіб: шляхом відмови від втілення Соціального розділу. Поміж інших соціальних переваг, цей розділ Маастрихтської угоди, як сказано в газеті "The Daily Telegraph" від 3 вересня 1996 року має додати до кожних 100 фунтів вартості робочої сили 44 англійських фунта в Італії та 32 в Німеччині, в той час, як роботодавці в Сполученому Королівстві можуть собі дозволити утримувати цей додаток до витрат на зарплатню на рівні 18 англійських фунтів.

ЗАКОНОДАВСТВО, ДОПОМОГА ТА ВІЛЬНИЙ РИНОК

15 жовтня 1988 року пані Тетчер сказала на конференції Консервативної партії в Брайтоні:

"Всі ці роки ми працювали заради звільнення Британії від соціалістичного паралічу не для того, щоб побачити, як він прокрадається через задні двері Брюссельського централізованого контролю та бюрократії"⁵.

Її промова надихнула створення Брюзької (від міста Брюгге, *перекл.*) групи академіків, політиків та журналістів, налаштованих проти того, що вони розглядали як загрозу національній незалежності Великої Британії в положеннях Маастрихтської угоди грудня 1991 року.

Один з членів цієї групи, Мартін Голмс зайшов так далеко, що написав 24 травня 1996 року в літературному додатку до газети “The Times”, що “Європа Маастрихта так само приречена, як Європа Наполеона та Гітлера”. Для тих англійців-ксенофобів, котрі відрізняються довгою історичною пам’яттю, це зауваження стало нагадуванням про спробу Бонапарта знищити торговельну міць Великої Британії шляхом континентальної блокади, яка тривала з листопада 1806 року до поразки Наполеона 1814 року. Вона мала усунути британські товари з ринків континентальної Європи; і одним з великих страхів євроскептиків, які хотіли б піти з Європейського Союзу, але не наважуються говорити про це відкрито, є те, що подібний бар’єр може бути збудований в майбутньому.

Зауваження Мартіна Голмса було настільки ж нетактовним, як і те визначення Європейського Союзу, що дав Ніколас Рідлі 1993 року в журналі “The Spectator”: “німецький шантаж з метою захоплення Європи”. Та Голмс навів і ефективніший аргумент, коли сказав, що з 1986 року Сполучене Королівство накопичило торговий дефіцит з країнами Європейського Союзу в 105 мільярдів англійських фунтів, натомість торговий баланс з іншими країнами світу дорівнював 13 мільярдів на користь Великої Британії.

Проте, в своєму виступі на конференції Консервативної партії пані Тетчер звернула також увагу і на величезну кількість законодавчих положень, ухвалених брюссельськими органами влади і нав’язаних державам-членам. Їх кількість і справді дедалі зростає, і пристрасть до законотворчості, яка, як кажуть, завжди була властива Європейському Співтовариству, іноді набуває доволі кумедного вигляду. Одна з легенд розповідає, що Директива 7-241 про гармонізацію рецептів виготовлення шоколаду зобов’яже британських шоколадників називати свою продукцію “веголад” (vegolate) на тій підставі, що вона містить недостатньо масла какао. В іншій говориться про те, що законодавство про добробут тварин вимагатиме при перевезенні раків купати їх кожні 8 годин; ще одна запевняє, що дизайн британських “даблдекібасів” – двоповерхових автобусів буде змінено за рахунок ще одних східців. Легенда, особливо популярна в Данії, розповідає, що на всіх кораблях, незалежно від розміру, належить мати 200 презервативів; а у Фінляндії звинуватили Європейську Комісію в тому, що вона прагне до гармонізації температури води не лише в громадських, а й в приватних басейнах⁶.

20 серпня 1996 року в газеті “The Daily Telegraph” з’явилося навіть повідомлення, що автомобілі Ролс Ройс не зможуть надалі прикрашати свої капоти традиційною решіткою, бо накопичені Європейською Комісією статистичні дані засвідчили, що якби автомобілі мали не прямо-

кутні, а заокруглені форми, це дозволило б врятувати життя близько 700 людей на рік. Щоправда, речник компанії заспокоїв громадськість, зауваживши що “ми завжди дотримуємось законів”, і сказав, що не бачить жодних проблем у зв’язку з запропонованою “Транспортною директивою про прийнятні для пішоходів передки автомобілів”. Найнаочнішим аспектом впливу Європейського Союзу на економіку є введення законів на захист споживачів і запровадження норм безпеки в таких різноманітних галузях, як дитячі іграшки, косметичні засоби, ліки, контракти, маркування товарів та гігієнічні вимоги до приготування їжі.

Однак дуже мало брюссельських нововведень мають на меті запровадження планової економіки соціалістичного гатунку. Справді, його дії часто мають наслідком обмеження можливостей національної держави – члена Союзу відігравати вирішальну роль у веденні власної економіки. Наприклад, в червні 1993 року Європейська Комісія досягла успіху в своїх вимогах до певних великих державних підприємств, включно з французьким виробником автомобілів Renault та British Aerospace, повернути фінансову допомогу, яку вони отримали від французького й британського урядів⁷. Це було зроблено згідно з базовою ідеєю статей 85 та 86 Римської угоди, де йдеться про те, що компанії, які виробляють товари, конкурентні подібним же товарам, виробленим будь-де в Співтоваристві, мають робити це на рівних засадах; а отже держава не має права надавати перевагу одній з цих галузей над її конкурентом в іншій країні ні шляхом прямих субсидій, ні за допомогою спеціальних податкових пільг.

В соціалістичній економічній теорії вважалося аксіомою, що держава мусить утримувати контроль над тими сферами, які Гаролд Вілсон назвав якимось “командними висотами економіки”. Це надає державі можливість не лише допомагати тим галузям промисловості, які вона вважає особливо важливими для загального економічного добробуту, але й спрямовувати інвестиції туди, куди вона вважає за потрібне. Це цілком може призвести до такої ситуації, як було проілюстровано на прикладі дій французького соціалістичного уряду 1981 року, коли тридцять дев’ять найбільших банків та інших кредитних установ перейшли у власність держави, що забезпечило прямий контроль держави над інвестиційною політикою; і важко собі уявити соціалістичний уряд, який під впливом сучасних тенденцій надав би незалежність державному центральному банку.

Натомість Європейський Союз, так само, як його попередник – ЄЕС, значно більше спирається на ідею, що ефективною економічною системою є така, де учасники ринку діють в умовах вільної та відкритої конкуренції, а роль держави обмежується наглядом за тим, щоб всі сторони однаково дотримувались правил гри. Правда, держава може надавати допомогу регіонам з несприятливим географічним становищем, або ж із структурними проблемами. Проте, це зовсім не те, що надавати субсидії окремим компаніям, або ж націоналізувати їх для того, щоб потім фінансувати грошима плат-

ників податків. Навряд чи варто вбачати “повзучий соціалізм” і в тому, що більшість законодавчих актів Європейського Союзу спрямовані на захист законних прав робітників та споживачів. Якщо єдина європейська валюта, як і заплановано, буде введена 1 січня 1999 року, з’явиться ще одна подібність ЄС до найбільшої світової капіталістичної сили – Сполучених Штатів Америки – щодо повноважень незалежного європейського центрального банку*. Подібно до того, як голова Федерального Резервного Банку в Сполучених Штатах не зобов’язаний виконувати вказівки Президента, так само й єдиною європейською валютою керуватиме комітет з дванадцяти банкірів, кожен з яких матиме змогу, якщо вважатиме за потрібне, діяти всупереч бажанням свого національного уряду. Якщо саме в цьому полягає надання соціалізму можливості “знов проповзти через задні двері”, тоді Європейський Союз робить це в доволі дивний спосіб.

Мета Соціального розділу полягає у наданні прав та переваг всім робітникам. Йдеться про свободу пересування; рівні умови для чоловіків та жінок; широкі можливості для професійної підготовки; поліпшення умов праці та безпеки на робочому місці; право на утворення асоціацій та колективний договір; захист прав людей похилого віку та інвалідів; ширше залучення робітників до вирішення питань, що їх стосуються, а також захист дітей та підлітків. Ці заходи певною мірою можна розглядати як інтервенціонізм, бо вони припускають, що умови найму на роботу мають враховувати не лише ринкові обставини. Але вони не нав’язують обов’язкової мінімальної зарплатні, яка є рисою національної економічної політики в таких країнах, як Франція і Німеччина. Вони лишають окремим державам право самим вирішувати, як зробити так, щоб робітники, так само, як і власники акцій, якнайкраще скористалися зростанням добробуту єдиного ринку; а отже діють у суворій відповідності до капіталістичних законів⁸.

Після САР, яка й далі споживає майже половину власних коштів Союзу, на відміну від витрат на сільське господарство окремих держав-членів, другою за величиною статтею витрат є Комітет регіонів, який отримує близько 31,5% бюджетних коштів. Сам бюджет лишається порівняно скромним. Він не перевищує 0,03% від валового внутрішнього продукту (ВВП) всіх п’ятнадцяти держав-членів, і з огляду на це Європейський Союз аж ніяк не можна назвати фінансовим лівіафаном. Проте часто людині варто навідатись у такі країни як Ірландія або Греція, або ж побачити на власні очі найменш розвинені регіони Франції, Італії чи Великої Британії для того, щоб помітити, як багато проектів провадить Європейський фонд регіонального розвитку.

ЄЕС мало наміри, які й нині лишаються частиною довготривалих планів ЄС, запровадити також, подібно до сільськогосподарської політики,

* Прим. перекл.: на час написання книги сучасний Європейський Центральний Банк ще не був створений. Автор веде мову про майбутню інституцію з відповідними функціями загалом, тому її назву ми пишемо з маленької літери.

спільну транспортну, енергетичну та зовнішню політику. В Сполученому Королівстві найбільшу увагу громадськості привернули такі аспекти спільної транспортної політики, як обладнання вантажівок тахометрами – приладами, що реєструють відстань, яку подолав водій, і витрачений на це час, а також запровадження єдиних норм щодо навантаження на вісь для транспортних засобів, більшість з яких перевищують норми рекомендовані британським водіям. Але транспортна політика і, зокрема, спосіб експлуатації доріг значно відрізняється в окремих країнах: так, користування автострадами в Сполученому Королівстві й автобанами в Німеччині безкоштовне, натомість у Франції та Італії водії мусять платити за користування автострадами; а фінансування державних залізниць у Франції значно більше від субсидій, що їх отримують власники залізничних шляхів у Сполученому Королівстві.

ВНЕСКИ, АРГУМЕНТИ ТА РЕФЕРЕНДУМИ

Економічні аргументи на користь британського членства завжди були добре збалансовані контраргументами. 1971 року, коли питання про вступ до Співтовариства обговорювалось в британській пресі, газета “The Times” надрукувала поряд два листи, кожен з яких був підписаний групою економістів, що не поступалися одна одній ні за кількістю, ні за науковою вагомістю. В одному листі говорилося, що з позиції економіки вступ Великої Британії до Співтовариства якнайкраще відповідатиме її інтересам, в іншому ж висловлювався абсолютно протилежний погляд.

Приплив піднімає всі кораблі, говорилось в ньому, і цілком ймовірно, що підйом, якого зазнала європейська, так само як і британська економіка після закінчення другої світової війни відбувся б так чи інакше. Двома найголовнішими кроками у післявоєнному відновленні стали програма допомоги Маршалла 1947 року та рішення Сполучених Штатів про проведення інтенсивного переозброєння. Перший надавав Західній Європі можливість скористатися з багатства Північної Америки, в той час як другий дав саме такий імпульс, якого потребувала економіка Сполучених Штатів щоб уникнути повторення депресії 1930-х. Холодна війна так чи інакше примусила Францію й Німеччину забути про свої незгоди віч-навч з таким, як на той час здавалося, страшним ворогом. Загальна тенденція до зменшення митних тарифів впродовж останніх тридцяти років можливо завдячує прикладу ЄЕС. Але так само могла відбутися і без нього, з тими ж позитивними наслідками для світової економіки.

Еретична ідея про те, що економічне зростання, яке завдячує Паризькій угоді 1951 року та Римській угоді 1957, сталося б навіть і тоді, якби ЄЕС взагалі не існувало, не дуже поширена. Частіше наводиться аргумент, що міжнародна фінансова співпраця нині так добре налагоджена, що не потребує підтримки з боку складної адміністративної системи Європейського Союзу. Британські євроскептики, які озвучують цю думку, наголошують також на тому, що фінансова плата за право належати до

Європейського Союзу надто висока, а утримання цього членства за умов спільної європейської валюти коштуватиме ще дорожче.

І це, зокрема, стверджують вони, через принципову відмінність у способах заощадження грошей на пенсійне забезпечення між Великою Британією та чотирнадцятьма іншими державами-членами. В той час, як британські працівники здебільшого віддавали перевагу корпоративній схемі пенсійного забезпечення, і їх колективний внесок склав близько 600 мільярдів англійських фунтів, на континенті не відбувалось нічого подібного. Там лише держава опікувалась накопиченням грошей на пенсійні виплати, але робила це дуже недбало. Наслідок – дефіцит у 26000 англійських фунтів на кожну застраховану особу у порівнянні з дефіцитом в Сполученому Королівстві, який лише трохи перевищує 1000 фунтів на одну особу. Позаяк одна з головних вимог запровадження єдиної валюти полягає в тому, щоб країни об'єднали свої валютні резерви і, таким чином вирівняли свої заборгованості, євроскептики стверджують, що кожен чоловік, жінка та дитина в Сполученому Королівстві змушені будуть, в разі приєднання до єдиної валюти, сплатити 20000 англійських фунтів на підтримку пенсійних систем десь там в Європі.

Ці цифри наведені за даними газети “News” сера Джеймса Голдсмита, і ними слід, мабуть, користуватися з обережністю. Сварці про пенсії передувала однак інша, у формі диспуту, який розгорнувся на початку 1980-х років з приводу контрибуції Сполученого Королівства до центрального бюджету тоді ще ЄЕС. Британська позиція, яку епергійно обстоювала пані Тетчер – на той час прем'єр-міністр – полягала в тому, що внесок Великої Британії непропорційно високий, особливо з огляду на те, що такі внески мали відображати ВВП країни.

Іншими словами, вона наполягала на тому, що Велика Британія, яка стала біднішою країною, ніж Франція або Західна Німеччина, має платити менше. Цей внесок, однак, як і внески інших держав-членів, розраховувався в такий спосіб, який робив аргументи пані Тетчер доволі вразливими для критики. Для всіх країн розрахунок був однаковий: певний відсоток від податку на додану вартість (ПДВ), стягнутого всередині країни, вкупі з митними зборами у вигляді спільного зовнішнього тарифу за сільськогосподарські та промислові товари, завезені на територію відповідної країни-члена з третіх країн. Інші держави-члени зауважували, що існує просте пояснення, чому британці платять так багато: бо Сполучене Королівство, всупереч генеральній політиці Співтовариства, яка віддає перевагу внутрішнім товарам, продовжує завозити значну частину харчових продуктів з третіх країн, таких як Австралія, Канада і Нова Зеландія. Якби Сполучене Королівство дотримувалось принципу переваги товарам Співтовариства, і купувало б більше яблук та пшениці у Франції, а масла й бекону – в Голландії, такої проблеми не виникло б. Пані Тетчер не погодилась, і той факт, що вона домоглася, чого хотіла, може слугувати показником популярності Великої Британії, залишками якої британці ще й досі користуються в Європі.

Згідно з новим рішенням частина внеску Великої Британії, розрахована на базі ПДВ, регулярно зменшувалась таким чином, щоб компенсувати велику суму сільськогосподарських митних зборів, яку вона сплачувала; ця знижка сягала 1,35 мільярда екю (ECU, European Currency Units), або ж приблизно 1 мільярд англійських фунтів за тодішнім обмінним курсом. Це був почесний компроміс, хоча він і підкреслював переваги, які Європа в цілому отримала від того факту, що Німеччина, яка підписала Римську угоду 1958 року, зробила це з почуття моральної меншовартості, бо лише тринадцять років минуло з моменту краху Третього Райху. 1993 року її чистий внесок до бюджету ЄС становив 9210 мільйонів англійських фунтів у порівнянні з 2433 мільйонів Великої Британії та 794 мільйонами Франції⁹.

Те, що саме Франсуа Міттеран найбільше сприяв вирішенню проблеми британських виплат, було певною мірою зрозумілим. 1995 року Роберт Гібсон (Robert Gibson) переклав свій власний вираз “la mésentente cordiale” фразою, з якої починається назва його дослідження “Найкращі вороги. Англо-французькі відносини від норманського завоювання” (*The Best of Enemies. Anglo-French Relations since Norman Conquest*). Як і вираз “la mésentente cordiale”, фраза “найкращі вороги” підкреслює, наскільки суперництво і ворожнеча між Францією та Англією завдячує тому факту, що ми багато в чому дуже схожі. Зокрема, жоден з нас не хоче такої Європи, в якій національна держава втрачатиме дедалі більше своїх повноважень на користь міжнародних інституцій. Поведінка де Голля між 1958 та 1969 роками однозначно підтверджує цілковиту обґрунтованість чуток про те, що коли 1958 року було створено ЄЕС, Франція погодилась із процедурою ухвалення рішень більшістю голосів лише тому, що не мала на той час достатньо сил для протистояння, але вочевидь прагнула замінити її “Європою Вітчизн” якомога швидше. Велика Британія завжди дотримувалась схожих поглядів, і якщо жодна з країн не досягла успіху, то не тому, що не намагалася.

Недовіра до Європейського Співтовариства насправді була у Сполученому Королівстві загальним для всіх партій явищем; беззастережно “за” була єдина лише, вочевидь, найдобросовісна, Партія ліберальних демократів. Уряд Вілсона, який перебрав владу після поразки Едварда Гіта на загальних виборах 1974 року, виявляв значно менше, ніж пан Гіт ентузіазму щодо участі у Співтоваристві. Він наполягав на відновленні переговорів про умови британського членства, і 5 червня 1975 року влаштував референдум, щоб з’ясувати, чи й справді британці хотіли б лишатися у спільному ринку. Хоча 67% з тих, хто проголосував, відповіли “так”, лише 36% електорату з’явилися до урн. І перевага могла бути ще меншою, якби дуже високий рівень інфляції, який 1977 року сягнув 25%, не перекрив би підвищення цін на харчові продукти, спричинене САР.

⁹ Прим. перекл.: з фр. “тепла незлагодa”.

Фактично британська Лейбористська партія почала проявляти свій ентузіазм щодо Європейського Союзу не раніше, ніж наприкінці 1980-х років. Обрання 1980 року Майкла Фути (Michael Foot) головою Лейбористської партії означало загальний поворот вліво, і 1982 року курс на вихід з Європейського Співтовариства став офіційною політикою партії. Разом із виходом з НАТО і одностороннім ядерним роззброєнням, це був один з лозунгів, під якими Лейбористська партія виступала на загальних виборах 1983 року і програла їх; і вже на виборах 1987 року ставлення партії до того, що на той час зберігало назву Європейське Співтовариство, було свідомо двозначним.

На виборах до Європейського Парламенту 1989 року Лейбористська партія цілковито підтримала британське членство і відмежувалася від Консервативної партії, закликавши до виконання всіх положень Соціального розділу. Можливо, саме це допомогло лейбористам отримати на виборах 1989 року більше місць, ніж консерватори, і завоювати таким чином групі соціалістичних партій у Європейському Парламенті абсолютну більшість голосів. Нинішня позиція Нейла Кінока, як одного з двох членів Європейської Комісії від Сполученого Королівства, відповідального за транспортну політику, відображає значні зміни в особистому ставленні людини, яка була членом парламенту від Лейбористської партії (округ Бедвелті) з 1970 року, членом національного виконавчого комітету Лейбористської партії з 1979 року та лідером Партії з 1983 по 1992 рік. Вона також відбиває зміни в генеральній політиці, які мали наслідком дивовижний ефект перетворення Лейбористської партії Тоні Блера на партію, налаштовану за Європейський Союзу більше, ніж Консервативна партія Джона Мейджора.

Розпад Радянської імперії на початку 1990-х років після падіння 9 листопада 1989 року Берлінської стіни, означав, що ціла низка інших держав, які вважали себе культурно-історичною частиною Європи, отримала можливість звертатися із запитом про членство у Європейському Союзі і підписувати з ним перехідні угоди. Серед них Польща, Угорщина, Чеська Республіка і Словацька Республіка, а також Румунія, Болгарія, Естонія та Латвія. Якщо успішність клубу вимірюється кількістю кандидатів на вступ до нього, Європейський Союз є найуспішнішою політичною історією усіх часів. Час однак зауважити, що існують певні проблеми, особливо пропозиція про введення єдиної валюти, які необхідно розв'язати перш ніж приймати нових членів; саме природа цих проблем і є темою п'ятої, заключної глави.

5 Валюти і влада

ДОЛАР, ПОДАТКИ ТА ЗМІЯ

В Римській угоді немає посилення на економічний та монетарний союз і не згадується про введення єдиної валюти. Ці завдання постали і були розгорнуті пізніше; і Маастрихтське засідання Європейської Ради Міністрів в грудні 1991 року визначило графік, згідно з яким валюта, нині відома під назвою євро, має бути запроваджена не пізніше 1 січня 1999 року. Монетарний союз вочевидь існує в Сполучених Штатах Америки, де долар має однакову номінальну вартість в штатах Мен, Мічиган та Міссурі, і де ніщо не заважає нью-йоркському бізнесмену інвестувати свої гроші в Нью-Мексико або в Новому Орлеані. Якщо поетапний підхід до європейської інтеграції, обраний 1951 року шістьма країнами – засновниками Європейського Співтовариства досягне успіху в запровадженні єдиної валюти, це ще додасть Союзу подібності до Сполучених Штатів.

Відколи 1987 року набув чинності Єдиний Європейський Акт, не існує більше перешкод на шляху вільного руху грошей між п'ятнадцятьма державами-членами. Бельгійці можуть купувати грецькі драхми, ірландці – голландські гульдени, англійці – німецькі марки, а французи – песети, не повідомляючи навіть свій уряд про те, що вони роблять, не кажучи вже про необхідність питати дозволу в центрального банку. При цьому вони, звичайно ж, мусять сплачувати банківський збір, так само, як і туристи, які подорожують з однієї країни Європейського Союзу до іншої. Один британський журналіст якось вирішив продемонструвати майбутні переваги єдиної валюти: він вирушив із Лондона з 1000 англійських фунтів у кишені, які обмінював у кожній з п'ятнадцяти держав-членів на еквівалентну суму в місцевій валюті; нічого не купуючи, і не витративши ані копійчини ні на їжу, ні на напої, ні на одяг, ні на послуги, крім обміну грошей, він повернувся додому з 330 фунтами в гаманці. Однак аргументи “за” і “проти” єдиної валюти врівноважуються дещо краще, ніж видається з цього прикладу, і Бернارد Конолі, який приписує наведений анекдот Ле-

ону Брітену, одному з двох членів Європейської Комісії від Сполученого Королівства та Рою Дженкінсу, Президенту Комісії в період між 1977 та 1981 роками, робить слушне зауваження, що згаданий журналіст досить дивно поводився¹.

Ревнителі єдиної валюти, занепокоєні зволіканням з її введенням, можуть знайти розраду довідавшись, що Конгрес США лише 1913 року запровадив належну Федеральну резервну систему, що мала стабілізувати і гарантувати вартість різних видів доларів, яких нараховувалось в обігу близько дюжини. Поборникам єдиної валюти мусить сподобатись і думка про те, що економічному розвитку Сполучених Штатів у дев'ятнадцятому столітті відчутно зашкодила відсутність справжньої єдиної валюти².

Першу спробу встановити монетарну стабільність в Європі було зроблено 1972 року, коли Франція і Федеративна Республіка Німеччина запропонували створити те, що швидко стало відомо під назвою "змія в тунелі". Цей образ відбивав можливість синхронного коливання валют Співтовариства стосовно долара, подібно руху вгору і вниз змії, обмеженої стінами тунелю. Кожна валюта коливалась по відношенню до інших, але ніколи в підйомах і падіннях разом з групою не виходила за межі шкіри "змії".

Рішення спробувати захистити валюту Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС) від завеликих коливань відносно одна одної, а також стабілізувати їх стосунки з долларом було ухвалене у відповідь на дві події, що сталися за межами Європи. Першою була зроблена Президентом Ніксоном 10 серпня 1971 року заява, що Сполучені Штати не гарантують надалі обмінну вартість долара як головної світової резервної валюти. Другою стало рішення Організації країн – експортерів нафти (ОПЕК) у жовтні 1973 року про підвищення в 4 рази ціни на нафту. Зростання ціни на нафту збільшило інфляційний тиск та валютну непевність, які спричинила заява Ніксона про фактично девальвацію долара; і ще наочніше продемонструвало нагальність потреби створити в Європі зону монетарної стабільності.

Рішення Президента Ніксона стало наслідком того, що Сполучені Штати Америки, аби фінансувати війну у В'єтнамі, відмовились від підвищення податків, а натомість вдалися до грошової емісії. Підвищення ціни на нафту було частиною арабського плану за допомогою шантажу примусити Сполучені Штати і Західну Європу припинити допомогу Ізраїлю, аби єгиптяни та сірійці змогли втілити проголошену ними мету: знищення держави Ізраїль. Якщо намагання стабілізувати валюти в межах ЄЕС були частиною наміру створити щось на кшталт "фортеці "Європа", на той час такий намір не можна було вважати невиправданим. Натомість певні застереження з приводу ухваленого на Маастрихтській конференції рішення запровадити єдину європейську ва-

* Прим. перекладача: до нового (на 2000–2005 роки) складу Європейської Комісії Леон Брітен не ввійшов.

люту з 1 січня 1999 року, виходили з того відповідно, що в таких радикальних змінах немає термінової потреби.

1972 року коридор, всередині якого могли коливатися валюти країн-учасниць “змії”, був порівняно вузьким. Щоб залишатися в межах “змії”, вартість валюти могла змінюватись щонайбільше на 2,5% як в один, так і в інший бік. І цю ж ідею 1978 року було покладено в основу Європейської валютної системи (EMS), з ініціативою про створення якої виступили знову ж таки Франція і Федеративна Республіка Німеччина. Систему було запроваджено в березні 1979 року; проте британці відмовились приєднатися до неї і пов'язати фунт з іншими валютами Європейського Співтовариства.

Країна, що належала до цієї системи, мала вживати заходів аби не дозволити своїй валюті підніматися чи падати в ціні більше, ніж на встановлений відсоток по відношенню до базової основи. Вартість цієї основи могла коливатися відносно інших валют, таких як єна, американський або австралійський долар, або швейцарський франк. Якщо виникав підвищений попит на німецькі марки, базова основа – європейська валютна одиниця екю (European Currency Unit, ECU) – піднімалася в ціні більше, ніж тоді, коли підвищеним попитом користувались драхма або ірландський фунт; але ці валюти мали слідувати за підвищенням німецької марки. Впливовість валюти, відома під назвою вага, в свою чергу залежала від валового національного продукту (ВНП) країни, яка випустила цю валюту. ВНП Франції більше від ВНП Португалії, тому французький франк має більшу вагу, ніж португальське ескудо і відіграє відповідно вагомішу роль у визначенні вартості екю стосовно інших світових валют. Через те що ВНП Федеративної Республіки Німеччини був вищий за ВНП будь-якої іншої країни ЄЕС, німецька марка більше, ніж будь-яка інша валюта впливала на визначення міжнародної вартості екю.

Система зазнала фундаментальних змін влітку 1993 року, і те що валютам дозволили, офіційно залишаючись в рамках системи, яку ще називали європейський механізм обмінних курсів (European Exchange Rate Mechanism, ERM), коливатися в межах +/-15% відносно базової основи, є показником того, що система працює не зовсім так, як від неї сподівались. Раніше, якщо країна – член ERM виявляла, що її валюта падає по відношенню до екю більше певного відсотка (+/- 2,5% для Німеччини та країн Бенілюксу; +/-5% для інших країн, Франції зокрема), вона мусила вжити заходів і зупинити це падіння. Одним із шляхів захисту власної валюти для країни завжди було створення попиту на неї, коли центральний банк сам скуповує національну валюту, використовуючи для цього інші валюти зі свого резерву.

Як альтернативний варіант або ж додатковий захід уряд може підвищити відсоткові ставки так, щоб іноземцям стало вигідно купувати цю валюту через вищий прибуток, який вони матимуть зі своїх внесків. Або ще, водночас з підвищенням відсотків, під які приватні особи або організації можуть позичати гроші, уряд може зменшити державні витрати з метою зниження рівня інфляції, що стабілізує валюту і зробить її приваб-

ливишою для інвесторів Теоретично від інших країн Співтовариства – членів ERM очікується що вони також нададуть підтримку і купуватимуть валюту, про яку йдеться В тому ж випадку, коли національна валюта надто підвищується в ціні, очікується, що країна або продаватиме її або ж вживатиме інших заходів, таких, зокрема, як високовитратні програми громадських робіт, щоб зменшити її вартість до узгодженого рівня

Система надавала можливість для певного маневру, зокрема країна, якій важко було утримувати власну валюту у визначених межах, могла звертатися із запитом про переоцінку своєї валюти Так 1981 року у Франції прийшов до влади соціалістичний уряд з програмою економічних реформ, які передбачали значне підвищення державних витрат В правилах Європейського Співтовариства не було нічого, що могло б перешкодити Франції змінити традиційну економічну політику, яка проводилась у перші двадцять три роки існування П'ятої Республіки, отже французьке членство в Європейському Співтоваристві в жодному разі не обмежувало її право вести свої економічні справи на власний розсуд Але вжиті нею заходи скорочення офіційного робочого тижня до тридцяти дев'яти годин, підвищення мінімальної заробітної плати, підвищення виплат через служби соціального забезпечення і збільшення кількості державних службовців призвели до значного підвищення купівельної спроможності пересічного французького громадянина

Це спричинило таке зростання попиту на споживчі товари, що французька промисловість не здатна була постачати їх в потрібній кількості, проте інші країни, як всередині СЕС, так і за його межами були аж надто раді задовольнити цей попит Це неминуче призвело до послаблення франка, що став ілюстрацією закону пропозиції та попиту, коли впав у ціні відносно інших валют, котрі французи мусили купувати, хоча й опосередковано, для придбання німецьких автомобілів або японських телевізорів, що вони, як несподівано з'ясувалось, тепер могли собі дозволити

Падіння франка спонукало французький уряд у жовтні 1981 року, в червні 1982 і знов у березні 1983 звертатися з запитом про, фактично, девальвацію національної валюти Подробиці цих подій наведені в "Хронології", з якої видно, що девальвація франка супроводжувалась офіційним підвищенням в межах ERM вартості німецької марки та голландського гульдена – валют, зростання привабливості яких відбивало успіх німецької та голландської економік

Завдяки існуванню ERM і незмінному – незважаючи на економічні труднощі – французькому членству в ньому, ця девальвація, однак, значно відрізнялася від попередніх, і зокрема від тієї, коли Франція несподівано 10 серпня 1969 року зменшила вартість франка на 6,6% Правда всі знали про те, наскільки послабили французьку економіку Гренельські домовленості, укладені 27 травня 1968 року Жоржем Помпиду* вони підвищили

* Прим перекл Жорж Помпиду брав участь в переговорах з профспілками як прем'єр міністр Франції президентом на той час був усе ще де Голль Див також Хронологію

купівельну спроможність пересічного робітника приблизно на 10%. Це потрібно було для того, щоб переконати профспілки не підтримувати студентський заколот, який мав на меті скинути уряд де Голля, та водночас призвело до зростання попиту на імпорتنі товари.

Хоча це й створило попереднє уявлення про те, що мало трапитися після обрання Франсуа Міттерана 1981 року, коли французькі соціалісти отримали можливість реалізувати свої економічні теорії на практиці, однак, спосіб оголошення девальвації був зовсім інший. За часів фіксованого обмінного курсу, коли вартість валюти лишалась сталою і не коливалась вниз і вгору в межах системи, для уряду було дуже важливо зберігати свої плани в таємниці. В разі їх розголошення, інші країни негайно почали б купувати або продавати цю валюту, і звели б таким чином нанівець всі конкурентні переваги несподіваної девальвації.

Часто наближення девальвації можна передбачити, як тоді, коли у вересні 1967 року Гаролд Вілсон знизив обмінну вартість фунта з 2,8 доларів США до 2,4; при цьому він обіцяв, що в кишенях людей його вартість лишиться незмінною, і звинувачував у падінні фунта міжнародних валютних спекулянтів, яких охрестив “цюріхськими гномами”. Але й це знецінення фунта, подібно до французької девальвації 1969 року, було одностороннім рішенням, прийнятим без жодних консультацій з іншими країнами, і мало стати для всіх несподіванкою. Натомість, девальвації франка в жовтні 1981 року, в червні 1982 та в березні 1983 були проведені лише після попередніх консультацій між Францією та її партнерами по ERM, і внаслідок досягнення згоди між ними.

ІНФЛЯЦІЯ, БЕЗРОБІТТЯ ТА ERM

Неможливість передбачити, що збираються робити інші країни, була додатковим фактором створення непевності стосовно обмінних курсів, запобігти якій був покликаний фіксований паритет. Із введенням ERM, обмінні курси були старанно взаєморегульовані. Їх визначили шляхом загальної згоди, а це означало, що будь-яка зміна вартості окремої валюти всередині ERM не руйнувала загальної довіри до здатності системи забезпечувати більшу стабільність обмінних курсів.

Однією з переваг такої стабільності є те, що підприємці можуть не боятися розширювати виробництво, бо вони знають, що матеріали, замовлені в іншій європейській країні, не подорожують раптово в перерахунку на їх власну валюту на 13% проти запланованого. Монетарна стабільність має також тенденцію до зниження темпів інфляції до рівня країни з найсильнішою в Європейському Співтоваристві економікою; і саме цим частково пояснюється рішення британського уряду в листопаді 1990 року відмовитись від свого десятирічного опору і пов'язати врешті-решт вартість фунта з вартістю інших валют в ERM.

Таким чином, британці погодились, хоча й тимчасово, на таке ж обмеження свого національного суверенітету, з яким бельгійці, данці, німці, французи, італійці та ірландці жили від 1979 року, греки – від 1981, а

іспанці та португальці – від 1986. Суворе покарання, передбачене для фальшивомонетників, навіть за тих часів, коли вартість продажу золота й срібла, з яких тоді виготовляли монети, дорівнювала їх номінальній вартості, відображало монарший гнів проти порушення королівської монополії. Лише монарх мав право карбувати монети в королівстві.

В двадцятому столітті здатність контролювати грошовий запас – сучасний еквівалент королівських монет – один з найвагоміших важелів, за допомогою яких уряд може впливати на поведінку національної економіки. Якщо він підвищує банківський відсоток, це робить грошову позику дорожчою для фірм та приватних осіб. Це відбиває в споживачів бажання купувати товари в кредит, а в підприємців – брати позики для оновлення устаткування. Те, що французи називають “*le privilège régalien de battre monnaie*”^{*}, а сучасні економісти описують як здатність контролювати грошовий запас, вважається в сучасному світі одним з найголовніших атрибутів національної незалежності.

В цьому сенсі відмова британського уряду, до листопада 1990 року, приєднатись до ERM, була ознакою відданості ідеї “Європи Вітчизни” де Голля на протигагу федеративній Європі, яку низка інших країн Співтовариства наразі визнала своєю офіційною метою. Це був політичний жест, який висловлював ставлення, що бере початок від першої відмови Сполученого Королівства приєднатися до Європейського об’єднання вугілля та сталі (СОВС) 1951 року; і рішення про вихід з ERM “чорної середи” 16 вересня 1992 року іноді показують у тому ж світлі. Кажуть, що британський уряд відновив здатність спрямовувати розвиток економіки країни в обраному ним напрямку і у відповідності до потреб британського народного господарства. Йому не потрібно пристосовувати вартість своєї валюти для того, щоб дотримуватись загальної політики, результати якої не мають особливого значення для Сполученого Королівства.

Економісти, які підтримують ідею економічного та монетарного союзу, схильні розглядати прикрий вихід фунта з ERM 16 вересня 1992 швидше як наслідок помилкового рішення щодо курсу при вході фунта стерлінга до системи, ніж як показник помилковості самої системи. Вони вважають, що встановлення курсу 2,93 німецькі марки до фунта було нереалістичним на той час, коли рівень інфляції в Сполученому Королівстві перевищував 7%, тоді як середній по Співтовариству в цілому дорівнював 5,5%. Валютними курсами, зауважують вони, не слід користуватися як засобом для приборкання інфляції (а саме це було головним аргументом за вступ Сполученого Королівства до ERM в листопаді 1990 року). Їх треба розглядати як показник загального стану економіки. Країна, де темпи інфляції вищі, ніж у сусідів, і економічні показники загалом гірші, не може сподіватися утримати свою валюту на тому ж рівні, що й її успішніші суперники. Валюта такої країни приречена на знецінення, просто через те, що люди продаватимуть її, бо знають, що за рік вона вже коштуватиме відносно менше,

* Прим. перекл.: з фр. “королівський привілей карбувати гроші”.

ніж інша валюта, яка не втрачає своєї відносної вартості внаслідок інфляції³.

Якби Сполучене Королівство, кажуть вони, увійшло до системи з фунтом на рівні 2,4 німецької марки, воно могло б стабілізувати курс, особливо, за умов стабільнішої загальнополітичної ситуації в Європі. Але так само, як це сталося на початку 1970-х років, економічні проблеми Сполученого Королівства збіглися з певними подіями в інших місцях. І хоча ці події аж ніяк не обходили британську економіку, їх згубний вплив не обминув її через членство у Співтоваристві, і ще більше – в ERM.

Першою і найважливішою з цих подій стало возз'єднання Німеччини. Падіння Берлінської стіни 9 листопада 1989 року з надзвичайною швидкістю призвело до возз'єднання, і вже 3 жовтня 1990 року Німеччина, вперше після 1945 року, знов стала єдиною країною. Але це возз'єднання означало, що Федеративна Республіка Німеччина, динамічна економіка якої була головним фактором в створенні економічного добробуту ЄС, дедалі більше переймалася тим, аби підтягти економіку колишньої Східної Німеччини до західного рівня. Пам'ятаючи про нестримну інфляцію 1920-х, яка 1923 року знецінила німецьку марку до однієї трильйонної від її вартості 1913 року, німці добре усвідомлювали небезпеку виходу грошових запасів з-під контролю. Зрештою, саме інфляція 1920-х, більше за що інше, створила передумови, які дозволили Гітлеру прийти до влади. Тому уряд Західної Німеччини не збирався піднімати рівень життя 13 мільйонів мешканців колишньої Східної Німеччини до стандартів її західних співгромадян самим лише вливанням грошей. Він відповідно утримував порівняно високі відсоткові ставки, що робило німецьку марку ще привабливішою для іноземних інвесторів, ніж вона вже була, і таким чином, зміцнював її стосовно фунта.

1992 року існувала також політична непевність стосовно Маастрихтської угоди. Данське “ні”, висловлене незначною більшістю в 50,7% проти 49,3% на референдумі 2 червня 1992 року, спричинило хвилю валютних спекуляцій, внаслідок яких, констатує автор статті “Офіційний погляд Іспанського банку” (*The Official View of the Bank of Spain*) зі збірки Пола Темплетона “Європейська валютна криза” (1993): “майже всі валюти ERM знецінились відносно німецької марки”. Перш ніж 2 серпня 1994 року Іспанія отримала статус країни, валюта якої могла коливатись в межах +/- 15% коридору, вона була вимушена вдатись до девальвації песети на 5% 16 вересня 1992 року і пізніше, 13 травня 1993 року – на 8%⁴. 18 травня 1993 данці провели ще один референдум, де сказали “так” більшістю в 58%. Це спонукало свроскептиків до коментарів, що Європейський Союз не надто довіряє демократичним процедурам з небажаними для нього результатами. Якщо з першого разу ви дали неправильну відповідь, це при-

зведе лише до того, що вас питатимуть знов, аж доки ви не відповісте “так”.

Однак, відколи результати першого данського референдуму стали відомі, шкоду було зроблено; і загальна невпевненість щодо політичного майбутнього того, що могло офіційно стати Європейським Союзом лише після ратифікації Маастрихтської угоди, підсилювалась влітку й восени 1992 року непевністю щодо результатів французького референдуму з того ж питання, запланованого на 20 вересня. Труднощі, які спіткали спроби експертів попередньо оцінити громадську думку, стали цілком зрозумілими після оголошення результатів референдуму: “за” висловились лише 51% від тих, хто брав участь в голосуванні. Це стало ще одним сигналом, що реалізувати “міцний, як ніколи союз” (“ever closer union”), проголошений 1958 року в офіційній преамбулі до Римської угоди, буде значно важче, ніж попередні етапи на шляху до єдиної Європи, які з 1951 року здавалось так невідворотно втілювались один за одним.

Британські євроскептики до своєї загальної упередженості стосовно Маастрихту додають ще й аргумент про помилковість вступу Сполученого Королівства до ERM; і протиставляють поліпшення британської економіки після вересня 1992 року проблемам, що продовжують переслідувати економіки країн континентальної Європи, які й досі лишаються в системі. Безробіття в Сполученому Королівстві, вказують вони, зменшилось до 7,6% на противагу ситуації у Франції, де на початку 1997 року воно перевищувало 10%, та в Італії, де рівень безробіття сягнув 12,2%. Навіть в Німеччині, яка завжди вважалась тягловою силою Європи, в березні 1997 року налічувалось 4,5 мільйона безробітних – найбільша з 1920-х років кількість.

Пояснення високого рівня безробіття в Німеччині варіюються залежно від того, якої думки дотримується коментатор щодо ідеї про введення з 1 січня 1999 року єдиної валюти. Прихильники звертають увагу на труднощі, які досі переживає Німеччина, намагаючись підтягти економіку колишньої Східної Німеччини до рівня успішнішого Заходу. Щойно проблеми, які потягло за собою возз'єднання Німеччини будуть вирішені, кажуть вони, введення єдиної валюти у запланованому вигляді відбудеться порівняно легко.

Ті ж, хто заперечує проти Маастрихтських критеріїв введення єдиної валюти, натомість вказують на те, яким небезпечним показало себе нав'язування таких гамівних сорочок економіці, що й без того вже прямує до спаду через високі відсоткові ставки, запроваджені аби уникнути інфляційного ефекту возз'єднання. Намагання дотримуватись цих критеріїв, наполягають вони, призведе до того, що Німеччина ще довгий час не зможе подолати економічні проблеми об'єднання.

Хоча скептицизм щодо введення єдиної валюти мабуть найбільш поширений в Сполученому Королівстві, ніж де-інде в Європі, за винятком хіба що Данії, воно не викликає великого ентузіазму в пересічних громадян ні у Франції, ні в Німеччині. Французи вважають, що високий рівень безробіття є наслідком відмови уряду від політики *сильного франка* (*le*

franc fort), яка могла б стимулювати економіку; в Німеччині ж доволі поширене небажання наражатися на ризик заміни традиційно сильної німецької марки на валюту, що цілком може виявитися слабкішою. З 1950 року пересічний німець має велику перевагу від сильної марки, яка робить для нього відпочинок в Європі, а власне, й в цілому світі, доволі дешевим. І це така перевага, від якої багато хто з виборців не готовий відмовитись.

Проте лише в Сполученому Королівстві є стільки відвертої ворожості до єдиної валюти. На підтвердження можна навести той факт, що її опоненти називають 16 вересня 1992 року не чорною, а білою, і навіть золотою середию. Завдяки конкурентній перевазі від слабого фунта збільшився експорт, і за темпами економічного зростання країна обійшла трьох своїх головних континентальних конкурентів: Францію, Німеччину та Італію. Прихильники дисципліни, запроваджені в межах ЕРМ, стверджують, що то був лише поодинокий спалах, і наполягають на тому, що інфляційних наслідків девальвації, як це траплялося й раніше, не доведеться довго чекати. У відповідь євроскептики звертають увагу на загалом дуже низький результат досягнень економістів у передбаченні подій, і стверджують, що поліпшення британської економіки з 1992 року є живим доказом тих переваг, які отримує країна, вільна вести свої справи без втручання з-за кордону, і позбавлена необхідності брати до уваги інтереси інших країн.

ШУМАН, ФУКІДІД ТА МІСТЕР МІКОБЕР

На перший погляд, проблеми, з якими зіткнулась європейська система обмінних курсів (ЕРМ) 1992 та 1993 року, не створювали сприятливих передумов для введення єдиної європейської валюти, запланованого на 1 січня 1999 року. Однак історія європейської інтеграції з 1951 пропонує численні приклади дивовижного відродження після значних невдач, як тоді, коли 1954 року відхилення французами пропозиції про створення Європейського Оборонного Співтовариства кинуло виклик, відповіддю на який стало створення через три роки ЄЕС; або коли наслідки нафтової кризи 1970-х стали поворотним моментом, починаючи з якого дедалі більше країн висловлювали бажання приєднатися до Співтовариства.

Певний оптимізм надихає й той факт, що положення Маастрихтської угоди, підписаної в грудні 1991 року, яке називає дату введення спільної валюти – 1 січня 1999 року – чітко визначає також низку умов для країни, яка бажає взяти в цьому участь. Сама Римська угода теж містила кілька дуже точних завдань з ретельно спланованим графіком виконання; отже, досвід показує, що прогрес на шляху до європейського об'єднання радше досягається через визначення точних і зрозумілих цілей, ніж через проголошення загальних принципів. Безперечно саме це мав на увазі Роберт Шуман, коли 9 травня 1950 року, презентуючи для преси ідею про ЄОВС, сказав:

“L’Europe ne se fera pas d’un coup, ni dans une construction d’ensemble; il se fera par des réalisations concrètes créant d’abord une solidarité de fait [Європу не можна побудувати одним махом або ж суцільною конструкцією; її буде збудовано шляхом конкретних досягнень, які закладатимуть перш за все практичний досвід колективізму]”.

Обраний ним та Конрадом Аденауером 1950 року метод працював безсумнівно краще, ніж помпезніші проекти мислителів 1920-х та 1930-х років, таких як Сальвадор де Мадар’яга, Хосе Ортега-і-Гассет або Річард Коденгов-Калержі, і політиків на кшталт Арістіда Бріана⁵.

Євроскептики схиляються, однак, до іншого, менш поблажливого бачення. Практичний, крок за кроком підхід до європейської інтеграції, якому також віддавав перевагу Жан Моне, до болю нагадує їм тактику знищення по одному, до якої під час берлінських криз 1959 та 1961 років вдався Хрущов, намагаючись позбавити західних союзників прав тримати свої війська в Західному Берліні. Спочатку він наполягав на тому, щоб їхні літаки літали в повітряних коридорах між Берліном та Федеративною Республікою Німеччиною не вище, ніж на висоті 10000 футів (приблизно 3000 м, *перекл.*); далі він забажав, щоб британські й американські війська пересувалися автострадами лише у визначений час, потім вимагав, аби вони користувалися спеціальними радіочастотами.

Поступка по одному, здавалося б, незначному пункту, легко могла привести до ситуації, коли втрачено вже стільки прав, що існування самого Західного Берліну ставало неможливим; і євроскептики схильні бачити амбіції брюссельської бюрократії та континентальних політиків у тому ж світлі. Якими б безневинними не здавались пропозиції Брюсселя або Бонна, кажуть євроскептики, вони прокладають дорогу для влади, до якої прагнуть, стверджує Бернард Конолі в “Гнилому серці Європи, як

“підступні, хитрі і вкрай націоналістично налаштовані французькі *énarques*”, які врешті-решт візьмуть верх”,

так і Бундесбанк. Позиція останнього полягас нібито в тому, що єдина валюта, як і ERM перед нею, буде прийнятною “лише за умови незаперечно-го німецького керівництва”⁶.

Як видно з обраного Бернардом Конолі стилю, іноді важко буває відрізнити євроскептицизм від єврофобії. Якщо поглянути з позиції культури, в цьому є певна іронія, бо аргументація, якою він та інші євроскептики користуються, тісно пов’язана з дуже європейською традицією в історичному аналізі та політичному мисленні. Йдеться про прагнення пояснити політичну поведінку через бажання захопити владу, яке вперше висловив грецький історик Фулідід (460-400 до н. е.) в своїй

* Прим. перекл.: з фр. перен.: номенклатура; детальне пояснення див. в авторській виносці 6.

“Історії Пелопоннеської війни” – розповідь про боротьбу за першість між Атенами та Спартою, яка тривала з 431 року до н.е. і завершилась поразкою Атен 404 року до н.е.

Одне з завдань, яке ставить перед собою Фукідід, полягає в тому, щоб з’ясувати навіщо 416 року до н.е. Аteni напали на нейтральний острів Мілос, захопили його, вирізали всіх чоловіків, а жінок і дітей відправили в рабство. Він робить це в так званому Мілоському діалозі в п’ятій книзі “Історії Пелопоннеської війни”, де група атенських посланців пояснює представникам острова Мілос, чому саме в їх інтересах відмовитись від свого нейтралітету і приєднатися до Атенської імперії. Як підкреслюють атенці, це необхідно заради престижу Атен, як морської влади, аби ніхто не подумав, що острови, подібні до Мілоса можуть кидати їй виклик, залишаючись нейтральними. Мілосці заперечують: вони стверджують, що нікому не чинять зла і обґрунтовують своє бажання лишатися нейтральними тим, що в наші дні назвали б правом на самовизначення; у відповідь атенці наполягають. Вони звертають увагу мілосців на той факт, що їх сили знаходяться тут у переважній більшості, і що схоже ні боги, ні спартанці не збираються прийти мілосцям на допомогу, і врешті-решт виправдують свою поведінку таким аргументом:

“щодо богів – ми віримо, а про людей – знаємо, що за законами їхнього ества, де тільки вони зможуть, там і пануватимуть”.

Однією з самобутніх рис Фукідіда як історика, є його прагнення розкрити закони людської поведінки. Це приводить його в Мілоському діалозі до зображення одного з найбільших воєнних злочинів п’ятого століття без того обурення, яке демонструє Еврипід, коли згадує цю подію 414 року до н. е. в “Троянських жінках”, а як показовий приклад того, чому люди роблять те, що вони роблять. Тому, каже Фукідід, що політичні групи, до яких вони належать, не залишають їм іншого вибору крім влади. Через те що здійснення владних повноважень викликає в тих, над ким вони здійснюються, незмінну жагу до заколоту й помсти, правителі не можуть відмовитись від влади без того, щоб не зробитися мішенню для ненависті, яку самі ж породили. Страх примушує їх до жорстокості, яку можливо надихає несвідоме бажання завдавати страждань.

Звичайно, не може бути й мови про те, що якась з держав в Європейському Союзі може вчинити так, як Аteni з Мілосом. Одне з найбільших досягнень процесу, який розпочався підписанням 1951 року Паризької угоди, стало остаточне визнання війни між державами Західної Європи поза законом. Все ж є в аргументах британських євроскептиків, спрямованих проти єдиної валюти, два моменти, де звучить фукідідова нотка, перший з яких, це твердження, що франко-німецький кондомініум свідомо прагне до панування в Європі заради досягнення власних цілей. Незалежно від вигляду, якого набувають технічні аргументи на користь єдиної валюти, стверджують вони, є лише один справжній мотив – політичний, і суть його в прагненні до влади.

Таке бачення йде також руч об руч з одним з найглибших висновків Фукідіда: всі держави досягають в своєму розвитку етапу, коли вони акумулюють таку владу, що для них стає неможливим не скористатися нею для домінування над тими, хто поряд. І це, кажуть євроскептики, випадок Німеччини. Після возз'єднання, завдяки якому її населення сягнуло 80 мільйонів, як це було 1914 і 1939 року, вона не може уникнути домінування в Європі, навіть якщо й не бажає цього. Закони, що керують поведінкою національних держав визначені силою, яку надає їм їхній розмір, а не свідомими намірами правителів.

Існує, однак, і позитивніший підхід до приписування нечесних задумів французам і німцям, яке стає менш морально нейтральним у виконанні британських євроскептиків. Він залишається, щоправда, надзвичайно фукідідовим у свосму припущенні, що метою політики є гонитва за владою. Проте припускає цілком позитивне перефразування афоризму Клаузевица, що війна є продовженням політики іншими засобами. Бо нині продовженням політики іншими засобами є економіка і створення добробуту – діяльність, якій я ретельніше віддаю належне у “Висновках”. Останнє стало головною метою національної політики так само, як і міжнародне співробітництво того типу, який представляє Європейський Союз.

Якщо розпочнеться запровадження єдиної валюти, в країні, яка забажає приєднатися до неї, бюджетний дефіцит повинен становити максимум 3% від ВВП. Ця ідея більш узагальнено і певною мірою пом'якшено висловлена в курсі англійської економіки там, де йдеться про позикові вимоги до державного дефіциту. Якщо говорити про окрему людину, як я детальніше пояснюю далі на прикладі з містером Мікобером, це означає, що хтось із чистим прибутком 30000 англійських фунтів на рік потребує ще 900 фунтів на рік позики для оплати всіх своїх рахунків. Крім того, державний борг країни, яка прагне відповідати Маастрихтським критеріям, не повинен перевищувати 60% ВВП; а рівень інфляції може перевищувати середній в країнах ЄС з найменшою інфляцією (практично 3%) не більше, як на 1,5%; при цьому рівень девальвації національної валюти в останні два роки мусить лишатися в межах середнього – 6% - коридору ERM.

Наприкінці 1996 року навіть Німеччина не задовольняла ще всім чотирьом критеріям, і щоб зменшити свій дефіцит з 3,6% до необхідних 3% мусила б скоротити свій бюджет.

Бельгія, з 4,5% державного дефіциту, перебувала в далєбі гіршому становищі; в Іспанії дефіцит становив 6,5%, а в Італії – 7,2%. Франція мала дефіцит у 5%, і наражалася на серйозні проблеми в стосунках з профспілками в разі реалізації урядом Жюпе програми скорочення державних витрат, яка могла б дозволити Франції виконати критерії членства.

Позиція Ірландії, Нідерландів та Люксембургу виглядала краще. Сполучене Королівство, з дефіцитом у 4,6% та державним боргом, який становив 120% її ВВП, мусило б докласти значних зусиль, якби вирішило приєднатися. Натомість економіка Ірландії досягла значних успіхів відтоді, як країна 1973 року вступила до Співтовариства. Вона демонструвала

стабільне зростання на 4% щорічно; і з кожного фунта, внесеного нею д європейського бюджету, назад поверталос я п'ять. Ірландія стала однією країн, які 1978 року, коли Європейську монетарну систему (EMS) бул щойно створено, увійшли до вузького – $\pm 2,5\%$ коридору валютних ко я вань. Хоча 1995 року її державний борг становив 84,6% ВВП, вон відповідала трьом іншим критеріям; а її мешканці в опитуваннях завжди ентузіазмом підтримували політику Європейського Союзу^{*}.

Зауваження, зроблене містером Мікобером Девіду Копперфілду, є ко рисним нагадуванням про різницю, яка існує між окремою людиною та національною державою, а також вдало у спрощених термінах пояснює, що означає дефіцит у відсотках від ВВП країни. Бо містер Мікобер, як пересічний громадянин, що часто потерпає від матеріальної скрути, цілковито мав рацію, коли говорив:

“Річний прибуток – двадцять фунтів, річні витрати – дев'ятнадцять фунтів шість пенсів, результат – щастя. Річний прибуток – двадцять фунтів, річні витрати – двадцять фунтів і шість пенсів, результат – злидні”.

Завдяки репутації, яку він заробив, роками не розраховуючись за боргами і “очікуючи поки що-небудь не з'явиться”, він не міг би знайти нікого, хто погодився б позичити йому шість пенсів, які становлять його річний дефіцит або 0,125% його двадцятифунтової річної зарплатні, і тому дійсно загруз би в злиднях.

Однак, через те що держави зазвичай накопичують значно більший, ніж приватні особи, відсоток бюджетного дефіциту, країна з такими низькими позиковими потребами, як містер Мікобер, була б зразковим прикладом бездоганної чесноти при переході від ERM до єдиної валюти. А якби містер Макобер був державою, що прагне відповідати Маастрихтським критеріям, він міг би говорити вже про дванадцять шилінгів або двадцять чотири шестипенсовики^{**}, як про різницю між щастям та злиднями. Звичайно, якби він був живий в наш час, це були б менш поетичні шістдесят пенсів у порівнянні з іще менш поетичними двома з половиною пенсами еквівалентними шестипенсовику^{***}.

Якщо говорити про благополучніші цифри двадцятого століття, річний зарібок у 100000 англійських фунтів з виплатою 60000 фунтів іпотеки становить еквівалент державного боргу в 60% від ВВП. В такої людини, звичайно ж, немає потреби витратити поточного року на 3000 фунтів

* Прим. перекл.: однак 7 червня 2001 на референдумі про Ніщську угоду ірландці не виявили звичного ентузіазму і висловились проти її ратифікації.

** Прим. перекл.: 3% річного прибутку містера Мікобера – це частина, яку становлять 12 шилінгів від 20 фунтів.

*** Прим. перекл.: 1971 року (коли містера Мікобера – героя роману Ч. Дікенса “Девід Копперфілд” – давно вже не було серед живих) Велика Британія перейшла до десятикової грошової системи. Основою її став фунт, поділений на 100 нових (на відміну від 240 старих) пенсів. Отже, 60 нових пенсів еквівалентні 12 шилінгам, і становлять ті ж 3% від 20 фунтів; а шість старих пенсів еквівалентні 2,5 новим.

більше, ніж торік; особливо, якщо вона живе в суспільстві, інші члени якого порівняно ощадливі.

Критерії конвергенції, визначені Маастрихтською угодою, означають на практиці головним чином готовність та здатність “по своєму ліжку простягати ніжки”; і відповідають тому, що пані Тетчер – яку, загалом, не можна віднести до прихильників єдиної європейської валюти – називала ощадливим господарюванням. Після великої інфляції 1970-х та 1980-х, коли купівельна спроможність фунта у порівнянні з 1969 роком впала приблизно до п'ятидесяти нових пенсів, вважалося аксіомою, що першим пріоритетом будь-якого уряду в управлінні національною економікою є утримання інфляції на рівні щонайбільше 5%. Це власне те, що добре організований національний уряд може робити самостійно, без приєднання до ERM або ж аналогічних організацій, і без єдиної валюти. І з цього погляду критерії конвергенції, визначені Маастрихтською угодою, самі собою є позитивними економічними цілями монетарної та антиінфляційної політики, незалежно від того, має країна намір приєднатися до єдиної валюти, чи ні.

Отже, якби британський уряд спромігся дотримуватись впродовж останніх тридцяти років еквівалентних Маастрихтським критеріїв, його громадяни не зіткнулися б з падінням обмінної вартості фунта від 11,2 німецької марки 1965 року до 2,31 1995. І справді, деякі журналісти, такі як Оберон Во, стверджують навіть, бодай і не зовсім серйозно, що коли німецькі банкіри, про яких говорять, що в разі приєднання Британії до єдиної валюти, саме вони прийматимуть рішення щодо британської економіки, зможуть утримувати купівельну спроможність грошей так само успішно, як вони робили це із власною валютою, він радше дозволив би вести свої справ їм, ніж своїм обранцям у Вестмінстері.

Як видно з цього зауваження, аргументи за єдину валюту і проти неї такою ж мірою політичні, як і економічні, та ще й обтяжені низкою інших факторів. Один з них – загальне питання: чи варто терпіти муки, які Деніс Гілей (Denis Healey) називає “садо-монетаризмом”, заради утримання низького рівня інфляції. Самий лише низький рівень інфляції не гарантує добробуту. Період 1918-1939 років був одним з найбідніших в усьому столітті в економічному розумінні, проте, він відзначився у Сполученому Королівстві нульовою інфляцією, або й навіть невеличким зростанням купівельної спроможності фунта. Періоди низької інфляції, як правило, позначалися в історії високим рівнем безробіття, і велика кількість безробітних в таких країнах як Франція та Німеччина, які наразі докладають рішучих зусиль аби відповідати Маастрихтським критеріям, говорить про те, що це може бути більше, ніж простий збіг. Можливо, Кейнс мав рацію, і інфляція – це ціна, яку ми вимушені платити за прийнятний рівень зайнятості.

Рішення уряду про те, яку з двох бід – безробіття або інфляцію – вибрати для своїх громадян, є політичним рішенням; і з позиції соціалістів політичний підтекст Маастрихтських критеріїв конвергенції полягає в очевидному бажанні утримувати робочий клас на своєму місці завдяки страху втратити ро-

боту, який весь час гнітитиме робітників. Це є, в багатьох розуміннях, порядок денний банкіра, і уряд, який вирішує ухвалити його, приймає політичне рішення. Воно може виправдати це рішення тим, що лише рішучі заходи, спрямовані на стримування інфляції, можуть привести до тривалого добробуту, де кожен, кінець-кінцем, матиме реальну роботу всередині ефективно працюючої економіки. Але кінець-кінцем, як зауважив Кейнз, ми всі помремо, і ніхто схоже не в змозі передбачити, як довго триватиме припасовування всіх п'ятнадцяти держав Європейського Союзу до антиінфляційних критеріїв Маастрихтської угоди.

В іншій брошурі, випущеній видавництвом Office for Official Publications of the European Union, "За соціальну Європу" (*For a Social Europe*), увагу зосереджено на тому, що в той час, як Японія витрачає лише 12% свого ВВП на охорону здоров'я та соціальне забезпечення своїх громадян, а Сполучені Штати Америки відповідно 15%, в п'ятнадцяти державах – членах Європейського Союзу ці витрати в середньому становлять 22%. Цифри наведені не для того, щоб виправдати очевидне бажання Маастрихтських критеріїв скоротити державні витрати, щоб Європа стала конкурентоспроможнішою на глобальному ринку. Однак останнє є однією з причин введення єдиної європейської валюти, первісними характеристиками якої мають стати конкурентоспроможність і стабільність.

Хоча критика Маастрихтських критеріїв звучить головним чином зліва, нерідко можна почути, що британські євроскептики правого крила в дискусії про можливу заміну фунта на євро теж дуже недоброзичливо тлумачать як ідею єдиної валюти, так і термін "економічний та монетарний союз". Агресивно інтерпретуючи Маастрихтську угоду, євроскептики стверджують, що реалізація економічного та монетарного союзу означатиме значно більше, ніж скасування австрійського шилінга, бельгійського франка, британського фунта, данської та шведської крони, голландського гульдена, фінської та німецької марки, французького франка, грецької драхми, португальського ескудо та іспанської песети, і відповідне їх заміщення на євро.

Якщо слова "економічний та монетарний союз" відповідають своєму значенню, кажуть євроскептики, і якщо порівняння із Сполученими Штатами Америки сприймати серйозно, тоді всі громадяни Європейського Союзу, і всі підприємці в п'ятнадцяти країнах сплачуватимуть однакові ставки як прямих, так і непрямих податків, а також робитимуть однакові відрахування на соціальне забезпечення і отримуватимуть однакові вигоди. Таким чином, вони вже не будуть, з економічного погляду, громадянами своєї країни. Натомість вони належатимуть до величезного конгломерату, на рішення якого вони ніколи не зможуть впливати ні через урну для голосування, ні через участь у профспілках, професійних організаціях або ж незалежних впливових групах. Аналогічно й країна, яка приєдналася до спільної європейської валюти, не матиме жодних можливостей впливати на національні фінансові активи, бо участь в єдиній валютній системі ви-

магає від держави передати в управління Європейському Центральному Банку значну частину своїх золотих та валютних резервів.

Підставою для висновків євроскептиків, що єдина валюта потягне за собою такі радикальні зміни, є міркування від протилежного. Якщо окрема країна Європейського Союзу дозволить підприємствам на своїй території платити низьку ставку корпоративного податку, це надасть їй неприпустимі переваги перед іншими, де ці ставки вищі. Підприємства в економіці з низькими податками можуть дозволити собі знизити прибуткову маржу, а отже й виробляти товари дешевше, ніж їх конкуренти. Таким чином, вони можуть платити більшу зарплатню, щоб привабити кваліфікованіших та ефективніших робітників, і в такий спосіб ще розширити вже наявний відрив. А якщо країна, де вони розташовані, до того ж практикує нижчі прямі податки для своїх громадян, це надасть їй додаткову перевагу в боротьбі за дефіцитну висококваліфіковану робочу силу. Громадяни, які сплачують податок на прибуток за нижчими тарифними ставками, матимуть більше вільних грошей на інвестиції. Вони намагатимуться вкладати гроші в найефективніші компанії, розташовані в їх країні, що забезпечить цим компаніям більше коштів на розвиток і дослідження. Останнє, в свою чергу, ще підвищить їх ефективність і збільшить конкурентоспроможність.

Єдиним способом запобігти створенню такого розриву, і не порушувати принцип справедливої конкуренції, закладений в статтях 85 та 86 Римської угоди, стверджують євроскептики, є введення в усіх п'ятнадцяти державах однакових ставок прямих і непрямих податків. Це, продовжують вони, одразу ж потягне за собою втрату національного суверенітету, бо країни не контролюватимуть більше свої національні економіки. До того ж, і це мабуть, ще важливіше, це означатиме втрату традиційного для парламентської демократії права громадян платити лише ті податки, за які проголосували їх вільно обрані представники.

Навіть у тому разі, якщо податки з британських громадян і надалі збиратиме саме британське міністерство фінансів, однаково не можна вважати, що платники податків проголосували за них. Рішення стосовно ставок та системи оподаткування ухвалюватимуться десь в іншому місці групою банкірів, головною турботою яких є позиція євро щодо інших міжнародних валют, таких як долар, єна або швейцарський франк. Один з базових принципів європейської демократії приречений, таким чином, на остаточне зникнення. Єдине, що матиме значення, це конкурентоспроможність європейської економіки, від якої залежатиме вартість євро на світових фінансових ринках.

Євроскептики обґрунтовують цей аргумент на прикладі економіки Сполучених Штатів, де найважливіший і найвпливовіший з податків на громадян – прямий податок на прибуток – уніфіковано в усіх п'ятдесяти штатах, так само, як і не менш важливий корпоративний податок на прибутки. Будь-які податки, запроваджені окремим штатом, зауважують євроскептики, не мають великого значення, ні за впливом, ні у грошовому вимірі. Це дає їм підстави стверджувати, що в своєму завершеному вигляді економічний та

монетарний союз між державами ЄС, надасть Франції або Італії не більше можливостей контролювати власну економічну політику, ніж її мають у Північній Америці Каліфорнія або Техас. Це, на їхню думку, матиме не лише той недолік, що позбавить громадян Франції та Італії права сплачувати тільки ті податки, які ухвалили вільно обрані ними парламентарі. Це буде ще й дуже важко реалізувати на практиці: запровадити однаковий податок на прибуток для громадян країн з такими давніми й різними традиціями, як Сполучене Королівство та Франція; і навіть якби не існувало інших заперечень проти введення єдиної європейської валюти, вже єдино цю перешкоду вони вважають нездоланною.

Прихильники єдиної європейської валюти у відповідь вказують на те, що таке порівняння із Сполученими Штатами доволі оманливе. Бо вони мають спільну мову і, незважаючи на культурні відмінності, що розділяють такі штати, як Міссісіпі і Нью-Йорк, щось дуже близьке до спільної культури; американці традиційно дуже багато переїздили в пошуках роботи. Натомість прагнення європейців залишатися у власній країні означає, що більшість аргументів про необхідність уніфікованого податку на прибуток витрачені марно. Не треба спокушати робітників нижчими, ніж в Німеччині податковими ставками, щоб вони лишались у Великій Британії, бо однаково мало хто з них захоче їхати працювати до Німеччини. Проте буде цілком можливим, кажуть вони, щоб різні держави Європейського Союзу мали різні ставки податку на прибуток, рівень яких визначатиме їх власний парламент, так само, як і різний розмір внесків на охорону здоров'я та соціальне забезпечення і різні суми відповідних виплат.

Вони стверджують, що загроза втрати національного суверенітету надто перебільшена євроскептиками, хоча навіть один з найпереконливіших захисників єдиної європейської валюти, Кристофер Джонсон, визнає:

“Якщо розвиток спільного ринку буде успішним, Сполучене Королівство можливо змушене буде погодитись на процедуру ухвалення окремих питань щодо оподаткування кваліфікованою більшістю, хоча б для того, щоб запобігти перетіканню депозитів з британських банків, як це сталося з німецькими, до Люксембургу або в інший податковий рай”.

Щоправда, він пропонує до сказаного утішне доповнення, коли далі пише:

“Жодна країна не бажає поступитися своєю фіскальною незалежністю, та в цьому випадку певне об'єднання повноважень піде на користь Сполученому Королівству. Ухвалення кваліфікованою більшістю одного-двох специфічних податків матиме лише незначний вплив на його загальні податкові надходження”⁷.

Суть його висловлювання полягає в тому, що Вестмінстер і надалі утримуватиме головні повноваження щодо податків стосовно громадян Сполу-

ченого Королівства, і водночас ми всі й надалі зможемо користуватися економічними перевагами, які на погляд Кристофера Джонсона, обов'язково принесє з собою єдина європейська валюта.

Одна з цих переваг, дуже проста, полягає в тому, що більше не доведеться нікому платити аби обміняти свої фунти на франки, або свої драхми назад на фунти наприкінці відпустки, проведеної в Греції. Загальна економія на транзакціях з однієї європейської валюти в іншу може сягнути, вважає пан Джонсон, 0,33% сумарного ВВП всіх п'ятнадцяти країн Європейського Союзу. Для Сполученого Королівства це становитиме близько 2,5 мільярдів англійських фунтів, а для Європейського Союзу в цілому – 25 мільярдів. А Європейська Комісія, як пише Чарлз Гудхарт в статті “Європейський монетарний союз: майбутнє, яке здійснюється” (*EMU: A Future That Works*) в грудневому числі журналу “Prospect” за 1995 рік, подає ще оптимістичніший прогноз. Вона вважає, що економія на транзакціях становитиме 0,5% сумарного ВВП, хоча сам пан Гудхарт, привертає увагу до суто практичної проблеми, невіддільної від введення єдиної європейської валюти. Він повідомляє, що поточна вартість ірландського фунта дорівнює 0,808628 еку, і додає:

“Зазвичай грошова реформа лише пересуває десяткову кому. Але не в цьому випадку. Заміна всіх паперових грошей і монет в державах-членах на зручну в користуванні європейську форму обіцяє бути такою важкою, такою непопулярною в населення і коштуватиме так дорого, що це ставить під загрозу кінцевий результат.”⁸

Проте, головна перевага єдиної валюти не у звільненні від неприємного відчуття, що банки вас грабують, примушуючи платити додаткових 5% за відпочинок на континенті ще до того навіть, як ви вийшли з дому. Вона швидше у сфері макроекономіки. Рух товарів та послуг буде ще вільніший, ніж зараз, і це забезпечить відповідну економію за рахунок обігу у витратах на дослідження, розвиток та виробництво. Інфляція контролювати-меться суворіше, що позитивно відбиватиметься на обсягах капіталовкладень.

Зараз однією з головних перешкод на шляху інвестицій, зокрема в таких країнах як Британія, є страх, що який би прибуток не отримав акціонер за рахунок дивідендів, його просто з'їсть інфляція. Це примушує потенційних інвесторів до такої поведінки, яку фактично можна назвати саморуйнуванням, як для них самих, так і для економіки в цілому. Коли вони тримають свої заощадження в житлово-будівельному товаристві або в державному ощадному банку на тій підставі, що “їхні гроші там в безпеці”, і що вони можуть “завжди, коли хочуть, дістатися до них”, вони насправді значно більше потерпають від інфляції, ніж ті, хто наважився мати справу з акціями.

Ці скромніші інвестори, однак, навряд чи змінять свою поведінку якщо, і доки не переконаються, що інфляція залишається достатньо низькою, аби

вони могли отримати прибуток від продуктивніших інвестицій в промисловість. Збільшення приватних інвестицій такого типу допомогло б підняти економічні показники Європейського Союзу до рівня Сполучених Штатів і Японії. Обидві країни мають набагато вищий показник заощаджень, ніж Велика Британія або Італія, і відповідно економічно успішніші.

Існування єдиної валюти, як показує приклад Сполучених Штатів в 1970-х і на початку 1980-х років, не захищає від інфляції. Новим у планах введення єдиної європейської валюти є одночасне оновлення економічної політики, спеціально орієнтоване на стримування інфляції. Критерії конвергенції, визначені в Маастрихтській угоді як передумова для приєднання країни до єдиної європейської валюти, базуються на ідеї, що парламентські демократії, за своєю природою, беззахисні проти інфляції, отже їх треба захищати від них самих.

І в цьому контексті захисники єдиної європейської валюти наполягають, що в демократичній державі у партії влади завжди є спокуса, спробувати виграти наступні вибори, підштовхнувши економіку; це дозволяє їм завоювати більше голосів виборців завдяки “почуваюсь добре”-фактору. А позаяк роблять вони це, головним чином, шляхом зменшення відсоткових ставок, єдиним довготривалим ефектом від цієї прихованої форми підкупу виборців, який досить часто проявляється і в короткій термін, є стимуляція інфляції шляхом надання виборцям грошей для покупки товарів, які вони насправді не можуть собі дозволити. Тому очевидною першочерговою метою Маастрихтських критеріїв є завадити урядам так марнотратно і безвідповідально діяти. Якщо уряд окремої країни продовжує проводити педалекоглядну політику, як багато з них робили в минулому, і виявиться, таким чином, неспроможним в той чи інший спосіб стримувати інфляцію, така країна не зможе приєднатися до єдиної європейської валюти, а отже й втратить можливість скористатися з переваг, які вона принесе з собою.

Ця принципова мета Маастрихтської угоди: примусити країни – члени Європейського Союзу поводитись відповідальніше, ніж в минулому, навіть у ще більш явному вигляді постає в схемі управління єдиною валютою після введення. Європейський валютний інститут, як зауважує Кристофер Джонсон в главі 4 своєї книги “Всередині з євро, зовні з фунтом”, більше за все схожий на “предтечу” незалежного європейського центрального банку, який має з’явитися 1999 року для того, щоб управляти єдиною валютою. Те, як він зображує членство в цьому банку, його функції та повноваження, добре пояснює, що означатиме єдина європейська валюта в термінах перерозподілу економічної влади в Європейському Союзі на користь центральних інституцій.

Цей банк матиме виконавчий комітет з шести постійних членів, а також представників центральних банків кожної з п’ятнадцяти держав-членів. Отже, обрані політики не матимуть змоги впливати на рішення банку щодо відсоткових ставок. Загальна макроекономічна політика Союзу, таким чином, перейде у повноваження банкірів; це відбиває наведений вище критичний погляд на обраних політиків, і особливо на таких, які прагнуть бути переобраними: вони проявили себе надто необачними в минулому, щоб їм можна було довірити опікунство над єдиною європейською валю-

тою. В цьому аргументі виразно чується відгук вислову Клемансо, що війна – це надто важлива справа, аби її можна було довірити генералам. Досягнення як французьких так і британських генералів впродовж війни 1914-1918 рр. наводять на думку, що Клемансо, можливо, мав рацію; і якщо головною турботою тих, хто управляє валютою, є зробити так, щоб вона не втрачала в ціні, банкіри цілком можливо вправляться з цим краще, ніж обрані політики. Саме цього погляду, без сумніву, дотримуються в Сполучених Штатах Америки, де голова Федерального Резервного Банку, нині Алан Грінспен (Alan Greenspan), самостійно визначає позикові ставки для всіх банків у Сполучених Штатах і не мусить для цього радитись з жодним політиком.

Те, що бюджетний дефіцит країни для участі в єдиній європейській валюті не повинен перевищувати 3% від її ВВП, дозволяє зробити висновок, що політика незалежного європейського центрального банку буде твердо антикейнзіанською. Не буде стимулювання економіки за допомогою “дефіцитного фінансування”, і з огляду на це, треба зауважити, що порівняння нинішнього шляху розвитку Європейського Союзу з “новим протягуванням соціалізму через задні двері” і в цьому випадку не надто добре обґрунтоване. Не більш обґрунтоване очевидно, й часто повторюване британськими євроскептиками звинувачення в тому, що створення єдиної європейської валюти закріпить позицію Німеччини не лише як найсильнішого члена Європейського Союзу, але також і домінантного.

Німеччина безумовно залишатиметься найсильнішим членом Європейського Союзу. З її вісімдесятимільйонним населенням, географічним розташуванням в центрі Європи, з її традиціями сумлінної праці, прикладною наукою та добрими виробничими стосунками, вона не може уникнути цього. Єдиною альтернативою може бути реалізація побажання Франсуа Моріака, який так любив Німеччину, що хотів би мати їх дві. Але, як стверджує Кристофер Джонсон, кількість людей, залучених до управління незалежним центральним європейським банком не дозволить ні шести постійним членам, ні представнику будь-якого з центральних банків домінувати в ухваленні рішень. Це той “факт, – продовжує він, – який може пояснити, чому Бундесбанк час від часу вставляє палиці в колеса Європейському Монетарному Союзу”⁹; і з боку британців є помилкою думати, що вони – єдиний народ, який має заперечення проти запровадження єдиної європейської валюти. Якби Німеччина і справді хотіла відігравати панівну роль в Європі, відмінну від ролі головного гравця на її радах, варто було б їй порадити краще нав’язувати німецьку марку, і примусити всі інші валюти рівнятися на неї.

Все це, однак, як і більшість аспектів запропонованої єдиної європейської валюти, цілком абстрактні міркування. І справді, писати про це, як я, в квітні 1997 року, це все одно, що поставити себе в становище спортивного репортера, від якого вимагають подати звіт про футбольний

матч за двадцять хвилин до фінального свистка. Ще зовсім не визначено, яка частина повноважень у формуванні власної економічної політики залишиться в держав – членів Європейського Союзу із запровадженням єдиної європейської валюти; і досі ще не оголошені деталі стосовно вхідної вартості валют різних країн, які беруть в цьому участь¹⁰. Рішення Вінстона Черчілла в квітні 1925 року встановити надто високу вартість фунта при поверненні до золотого стандарту, було головною з другорядних причин великої депресії 1930-х років; і вже говорилося про те, як 1990 року при вході фунта до ERM, встановлений курс – 2,93 німецькі марки до фунта, мав наслідком його принизливий вихід двома роками пізніше.

Зрозуміло, що країна, яка приєднується до спільної валюти, не зможе вирішувати загальні відсоткові ставки, натомість вона отримує довгоочікуване звільнення від турбот із проблемами платіжного балансу. Західна Вірджинія не найуспішніший штат у США, але їй вже не треба хвилюватись ні про вагомість долара в кишенях її мешканців, ні про торговий баланс з іншими 49 штатами. Все, що може трапитись, це те, що заробітна плата тут менша, ніж в успішніших штатах, таких, як Техас або Каліфорнія. Західна Вірджинія може приймати економічні рішення, в межах, установлених американською системою, не наражаючись при цьому на ризик фатальних наслідків кризи платіжного балансу.

Із запровадженням єдиної європейської валюти, державам – членам Європейського Союзу так само не доведеться хвилюватися про те, що їхня валюта втрачає в ціні через торговий дисбаланс. Євро, звичайно ж, матиме різну купівельну спроможність в різних країнах, бо й на фунт можна більше купити в Пенрті, ніж у центрі Лондона або на острові Малл. Окремі держави Європейського Союзу матимуть більше повноважень стосовно того, що відбувається в межах їх кордонів, ніж мають окремі штати США або канадські провінції. Можна, навіть, стверджувати, що запровадження єдиної валюти вимагатиме від держав Європейського Союзу ефективніше застосовувати фінансову політику в організації свого економічного життя, і надасть їм, таким чином, більше незалежності, ніж уявляють собі євроскептики.

Отже, якщо держава забажає збільшити державні витрати, або ж встановити досить високу мінімальну зарплатню, вона зможе це зробити. Це матиме потенційний інфляційний ефект, невіддільний від загального зростання купівельної спроможності її мешканців, що може спонукати комерційні банки до виведення своїх грошей з країни. Але право цієї окремої країни збільшувати податки, що на цьому етапі стає необхідним, залишає їй, як і раніше, цілу низку економічних альтернатив. Вона може вибрати статус держави з високим рівнем державних витрат, врівноважених зростанням податків. Або ж країна може вирішити, як Сполучене Ко-

* Прим. перекл.: обмінні курси валют країн – членів євросони були оголошені 31 грудня 1998 року.

ролівство, коли відмовилось виконувати Соціальний розділ, лишатися економікою з порівняно низькою зарплатнею, де політична рівновага більшою мірою залежить від роботодавців, ніж від робітників. В капіталістичній по суті системі, яка лишатиметься моделлю для Європейського Союзу, це може спонукати фірми з інших країн-членів до облаштування свого бізнесу в цій країні на тій підставі, що тут їх витрати на зарплатню будуть меншими, а прибуток – більшим.

Ситуація, звичайно ж, зміниться, якщо Соціальний розділ набуде імперативного статусу, а ще більше, якщо таке рішення супроводжуватиметься відповідною директивою, яка примусово в усьому Союзі встановить 48-годинний робочий тиждень, а можливо ще й визначить мінімальну зарплатню. Наразі 48-годинний робочий тиждень, зокрема в Сполученому Королівстві, є швидше теоретичною концепцією, ніж практичною реальністю. Роботодавці не можуть примусити своїх робітників працювати понад 48 годин на тиждень без надбавки. Але ніщо не може завадити їм віддавати перевагу робітникам, які погоджуються працювати без оплати в понаднормовий час, особливо, коли складається список кандидатів на скорочення. Найбільше це стосується службовців фінансових установ та сфери обслуговування, і таких професій, як бухгалтер або юрист. Заява, нібито зроблена американським роботодавцем перед своїми робітниками, що будь-хто, кому не подобається ідея попрацювати в суботу по обіді, може не поспішати на роботу наступного понеділка вранці, все ж більше відображає заокеанську, ніж європейську практику. Однак, зростання конкуренції з боку економік Далекого Сходу та Тихоокеанського басейну може поширити її застосування на весь світ, і цим взагалі поставити під сумнів життєздатність Соціального розділу.

Повне втілення директиви про 48-годинний робочий тиждень не лише суперечило б спрямованій головним чином проти інфляції стратегії Маастрихтських критеріїв. В минулому першим безпосереднім ефектом від скорочення робочого тижня, було зростання наднормової праці, і як наслідок: вищі заробітки, вищі витрати для промисловості, більша купівельна спроможність і зростання інфляції. Може виникнути й політичне питання: що робити з країною, яка відмовилася втілювати рішення, затверджене кваліфікованою більшістю голосів у Раді Міністрів. Існує небагато прецедентів втілення на практиці голлістського принципу національної незалежності, проілюстрованого “Люксембурзьким компромісом” 1966 року, але це може бути саме один з них.

Висновки

Вислів доктора Джонсона, що людина рідко буває зайнята такою безневинною справою, як тоді, коли вона заробляє гроші, можна назвати чудовим філософським підґрунтям процесу європейської інтеграції, який розпочався 1951 року підписанням Паризької угоди. Початкове бажання відвернути четверту війну між Німеччиною та Францією здійснилося так вдало, що було практично забуте як свідома мета. Її місце посіло дедалі глибше усвідомлення того, що насправді має супроводжувати інтеграцію різних держав Західної Європи, і в чому європейці досягли навіть більших успіхів, ніж в минулому у війні один проти одного. Це вміння робити гроші.

Це вищою мірою гідна похвали мета, і постійно спостерігати бажання покращити добробут громадян Європи, яке сьогодні є рушійною силою Європейського Союзу, є одним з найбільших інтелектуальних задовольень кінця двадцятого століття. Небагато історичних подій навівають таку ж велику віру в людину, як це, нині практично загальне усвідомлення, що головною роллю держави стало надання своїм громадянам можливостей багатіти. Можуть бути незгоди щодо того, як найкраще зробити це. Іноді суперечки стосовно вибору відповідної економічної політики набувають доволі емоційного характеру. Але немає сумнівів щодо цілі, у прагненні до якої нинішня держава вбачає свій обов'язок: успішне накопичення багатства і пошук шляхів його справедливого перерозподілу. Коли пригадати, до чого деякі держави і певні міжнародні організації прагнули в минулому, це насправді неймовірне досягнення.

Така переорієнтація передбачає, звичайно, що гроші, створенні таланом і майстерністю, будуть перерозподілені в той чи інший спосіб між безталанними і невмілими, між тими знедоленими, кому не пощастило народитися у сприятливому середовищі із вдалою комбінацією генів, що дозволило їхнім співгромадянам створити багатство для сплати податків. Саме цю ідею перерозподілу багатства покладено в основу таких характерно європейських проєктів, як Соціальний розділ. І саме заради досягнення своєї фундаментальної мети – зробити людей багатшими Європейське Співтовариство відмінило митні збори і постійно намагається підвищити ефективність сільського господарства і промисловості за допомогою вільної та справедливої конкуренції.

Наголошення на важливості грошей не означає зневаги до мислителів, які прагнули створити ідею Європи на базі інтелектуальної спадщини Греції з її абстрактним мисленням та вільною дискусією. Прагнення заробити гроші не суперечить також ідеї про спільні європейські соціальні традиції, успадковані від римської концепції єдиного для всіх громадян закону; закону, важливішого за партійні угруповання, особисті інтереси, і навіть за саму державу. Ті з мислителів, які бачили шляхи розвитку європейської єдності в різних концепціях християнської духовності, правда, можуть зауважити, що саме завдяки християнству були збудовані середньовічні собори, християнство надихнуло значну частину митців епохи Відродження і дало мову Біблії, яку європейці отримали в перекладі на власні мови в період Реформації. Незаперечним, однак, лишається той факт, що всі спроби об'єднати Європу згори, які брали за точку відліку не ідею заробляння грошей, а інтелектуальні та духовні надбання, мають одну спільну рису. Всі вони зазнали поразки.

І дуже показово в цьому контексті, що саме гроші є першопричиною одного з найбільших внесків британців до загальноєвропейської спадщини. Це сталося під час громадянської війни англійських парламентарів з Карлом I, у сімнадцятому столітті. Саме тоді зазнала випробувань і перемогла на полі битви ідея підпорядкувати короля парламенту і закону. Мирна революція 1688 року, коли був повалений Джеймс II, а замість нього зведені на престол Вільям і Марія – суверени, чії релігійні та політичні погляди були прийнятнішими для тодішніх багатих землевласників, парламентарів і духівництва, породила й розвинула специфічно європейську ідею соціальної теорії державного управління. Але в обох випадках початковий імпульс надійшов від тих, хто поставив під сумнів владу короля, бо прагнув захистити свої багатства від його, як вони вважали, незаконного бажання скористатися цими багатствами для власних цілей.

Вельможі, юристи, землевласники та купці, котрі здійснили революцію сімнадцятого століття, розробили також низку ідей, що надихнули рух, відомий під назвою Просвітництво, який тривав впродовж усього вісімнадцятого століття і спричинив американську революцію 1776 року, а також і французьку революцію 1789 року. Коли 1825 року Томас Джефферсон заснував університет штату Вірджинія, і викарбував над його дверима слова:

“Тут ми не боїмося ні йти за правдою, куди б вона не привела, ні з терпінням ставитись до будь-яких помилок, доки розум лишається вільним, щоб виправити їх”, він висловив європейський ідеал. Та ідеал цей народився в Англії завдяки прагненню парламентарів сімнадцятого століття завадити королю простягати руки до їх грошей.

Були, звичайно ж, й інші мислителі, від сімнадцятого століття і до наших днів, які шукали способи об'єднати Європу. Але, подібно до інших інтелектуальних і духовних досягнень європейців, таких, як раціоналізм Декарта, ідеалізм Канта або доктрина про права людини, всі вони чудово узгоджувались із бажанням заробляти гроші. Такі люди, як Жан Моне або Роберт Шуман дійсно вважали ці духовні й інтелектуальні ідеали верши-

ною європейської слави, головною причиною, через яку так важливо було об'єднати Європу: щоб захистити ці надбання. Але їхні дії, як і багатьох інших, подібних до них, ґрунтувалися на припущенні, що саме гроші – або, якщо хтось віддає перевагу красномовнішим термінам, економічне процвітання – слугує фундаментом європейської інтелектуальної та культурної спадщини.

Кар'єра головного з батьків-засновників сьогоденішнього Європейського Союзу, Жана Моне, слугує в цьому контексті наочною відповіддю на запитання, чому започаткований ним рух до європейського єднання виявився успішним, тоді, як так багато попередніх проєктів провалилися. Він починав як продавець у сімейній фірмі з виробництва кон'яку. Під час першої світової війни представляв Францію в міжсоюзницьких комісіях зі спільного користування економічними ресурсами. Між двома війнами працював заступником Генерального секретаря Ліги Націй – невдалої попередниці нинішньої Організації Об'єднаних Націй. На цій посаді домігся надання міжнародних позик Румунії та Польщі і допоміг реорганізувати китайську систему залізниць. Впродовж Другої світової війни працював у Програмі перемоги Президента Рузвельта і підписав угоду про ленд-ліз між Сполученими Штатами та Францією. Він став першим президентом Європейського об'єднання вугілля та сталі, де якнайкраще проявилася його практична спритність і обізнаність в реаліях ділового життя, яка й привела його до такої, здавалося б, прозаїчної пропозиції про скасування мита на вугілля і сталь.

Примітки

1 ІСТОРІЯ

- 1 Перелік країн-членів, дати їх вступу, а також розвиток інтеграції, яку започаткував ЄОВС, див. в розділі «Хронологія».
- 2 Детальніший огляд економічних аспектів ЄОВС можна знайти в книзі: Martin J. Dedman, *The Origins and Development of the European Union, 1951-1995*, Рутледж, Лондон і Нью-Йорк, 1996, стор. 60-69.
- 3 Цілі Німеччини у війні 1914-1918 рр. див. у книзі німецького історика Фріца Фішера *German War Aims in the First World War*, Oxford University Press, Оксфорд, 1967, та його дослідження амбіцій Другого Райху анексувати Бельгію й Люксембург, звести Францію до рівня сателітної держави, куди не допускатимуться ніякі британські товари, і яка не матиме армії щоб захистити себе, а також відібрати французькі й бельгійські колонії в Африці.
- 4 Що непривабливіший режим, то більше він схильний нападати на сусідів у той день, який вони воліли б присвятити мирним справам. Це був день, як ми побачимо далі, напередодні свята Йом Кіпур, або Дня Спокутування, коли в жовтні 1973 року мусульманські режими Середнього Сходу зробили свою останню спробу знищити Ізраїль за допомогою збройних сил. 1 серпня 1914 року, в неділю, Німеччина оголосила війну Франції та Росії. Так само, напередодні вихідних, в п'ятницю 1 вересня 1939 року Гітлер розв'язав другу світову війну захопивши Польщу, і не залишив Сполученому Королівству іншого вибору, як оголосити йому війну в неділю, 3 вересня. В суботу, 21 червня 1941 року Гітлер вдерся до Радянського Союзу, а фільм *From Here to Eternity* привертає увагу до часу – всі годинники показують 07:50 – щоб закарбувати в пам'яті “день ганьби”, коли в суботу, 7 грудня 1941 року, японці напали на Перл-Гарбор. В суботу, 4 листопада 1956 року радянські танки рушили на Будапешт, щоб придушити спробу угорців здобути незалежність від СРСР. В суботню ніч 13 серпня 1961 року східні німці заблокували кордон між Східним та Західним Берліном, що стало першим кроком до спорудження Берлінської

стіни. Більш оптимістична подія відбулася в неділю, 27 жовтня 1962 року, по обіді: Велика Британія дізналася про те, що Радянський Союз погодився відвести свої ракети з Куби. Подія була достатньо важливою, щоб перервати заради неї популярну передачу про поліцейських *Z Cars*. І хоч які б сумніви не мала людина щодо руху до федеральної Європи, навряд чи вони зміцніють через те, що її мирний вихідний нагло переривають озброєні агресори.

- 5 Подобиці прес-конференції де Голля наведені в третьому томі біографії де Голля Жана Лакутюра: *Le Souverain*, Seuil, Париж, 1986; тема також дуже добре висвітлена в блискучій книзі Бела *France and Britain, 1940-1994. The Long Separation*, Longman, Лондон, 1997. Книга Norah Beloff *The General Says No*, Penguin, Лондон, 1963 подає чудовий аналіз теми.
- 6 Див. Pierre Gerbert, *La Construction de l'Europe*, Seuil, Париж, 1983, стор. 256-257.
- 7 Правда, звичайно й те, що нацизм – найстрашніше втілення тоталітаризму в Західній Європі – народився в Німеччині, на батьківщині Канта й Лессінга, і очолив його Гітлер – земляк Моцарта. Нацистський рух мав здебільшого революційний характер, а отже відрізнявся як за цілями, так і за природою від переважно консервативної форми, якої тоталітаризм набув за Франко та Салазара, або за грецьких полковників.

2 ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ОРГАНИ ВЛАДИ

- 1 Видана в Лондоні у видавництві “Faber and Faber”, ця книга містить низку економічних аргументів проти єдиної європейської валюти, пожвавлених висловлюваннями на кшталт: “політично заангажована і вкрай англофобна французька преса” (стор. 295), “близькі до бандитів кола в італійській політиці” (стор. 132), “Хоао де Деус Пінто, дияволоподібний португальський міністр закордонних справ” (стор. 130), а також висновком, що відставка пані Тетчер з поста прем’єр-міністра в листопаді 1989 року стала наслідком “вбивчого задуму Комісії та “партнерів” Британії в Європі” (стор. 72).

Головний аргумент Бернарда Конолі про те, що “цинізм французьких технократів, зрадників свого народу, та несамовита, зухвала і загрозлива запопадливість німецьких федералістів – тут не можна не згадати грандіозні амбіції Гельмута Коля – як і раніше, притримуються курсу на зіткнення” (стор. 392) детальніше розглянутий в епізоді про Фуکیدіда в главі 5. На думку Бернарда Конолі, цей “курс на зіткнення” цілком здатний призвести до нової війни між Францією та Німеччиною, і звести таким чином нанівець головну політичну мету створення ЄОВС 1951 року.

- 2 Цитата наводиться за: Dennis Swann, *The Economics of the Common Market*, Penguin, Лондон, 1970, шосте видання, 1984, стор. 7.

- 3 Див.: *The Single Market*, Office for Official Publications of the European Communities, Люксембург, 1995, стор. 29.
- 4 *The ABC of Community Law*, Office for Official Publications of the European Communities, Люксембург, 1994, стор. 24.
- 5 *The Penguin Companion to the European Union*, Penguin, Лондон, 1995, доповнене видання, 1996, стор. 94.
- 6 Див. Timothy Bainbridge та Anthony Teasdale, *The Penguin Companion to the European Union*, Penguin, Лондон, 1995, доповнене видання, 1996, стор. 213.
- 7 Див.: *The ABC of Community Law*, Office for Official Publications of the European Communities, Люксембург, 1994, стор. 28.
- 8 *The Economics of the Common Market*, Penguin, Лондон, 1990, стор. 55.
- 9 Lord Cockfield, *The European Union. Creating the Single Market*, Wilay Chancery Law, Лондон, 1994, стор. 95-96.
- 10 Перелік зустрічей разом з коротким викладом розглянутих питань можна знайти на стор. 173-176 в книзі: Timothy Bainbridge та Anthony Teasdale, *The Penguin Companion to the European Union*, Penguin, Лондон, 1995, доповнене видання, 1996.
- 11 Див. *The Civil Service Handbook* за 1996 рік, де наведена кількість 516 893 постійних державних службовців на 1 квітня 1995 року. Однак, згідно з *Whitaker's Almanac* за 1996 рік, 65% робіт, віднесених раніше до державної служби, нині виконують агентства, і *The Civil Service Handbook* наводить кількість службовців, загалом зайнятих в агентствах на 1 квітня 1996 року – 345 342 чоловік.

Цифрами, подібними до вищенаведених, слід користуватися з певною обережністю. Різні країни по-різному класифікують професії; і той факт, що у Франції 2,5 мільйони держслужбовців частково пояснюється тим, що всі вчителі в державному секторі наймаються державою, а не місцевими органами влади або окремими університетами. Водночас значна частина роботи, яку в Сполученому Королівстві виконують службовці, найняті місцевою владою, у Франції покладена на держслужбовців.

3 БАЗОВІ ПРИНЦИПИ

- 1 *The Economics of the Common Market*, Penguin Books, Лондон, 1990, стор. 98.
- 2 Цитата наводиться за: Stephen George, *An Awkward Partner. Britain in the European Community*, Oxford University Press, Оксфорд, 1990, стор. 26.
- 3 Див.: Pascal Fontaine, *Europe in Ten Points*, European Documentation, Люксембург, 1995, стор. 31. Пояснення терміну “директива” див. на стор. 58 у главі 2.
- 4 Я не вірив у ці цифри і почав звіряти з ними свої особисті плани лише після консультації офіційного службовця з управління митних та акцизних зборів. Практично, як я зрозумів, перевірки здійснюються доволі рідко, і я неспроможний пояснити два дивовижні явища: чому,

якщо стільки англійців їдуть за кордон і мають можливість привезти звідти таку велику кількість алкогольних напоїв і тютюнових виробів за такими низькими цінами, Європейський Союз користується в них такою низькою популярністю; і як супермаркети та винні магазини в Сполученому Королівстві все ж продають так багато алкоголю за цінами, які встановлено з урахуванням нині чинних акцизних зборів.

- 5 Див.: Lord Cockfield, *The European Union. Creating the Single Market*, Wilay Chancery Law, Лондон, 1994, стор. 79.
- 6 Див.: Klaus-Dieter Borchardt, *The ABC of Community Law*, European Documentation, Люксембург, 1994, стор. 60.
- 7 Я особисто не став би пробувати це робити, особливо у Франції. Кілька моїх колишніх студентів з французького відділення університету міста Лідс складали Agregation з англійської мови, і провалилися на усному іспиті через те, що як пояснив екзаменатор, англійська, якою вони говорять як носії мови, не відповідає французьким стандартам. Боротьба триває між принципами, теоретично чинними в Європейському Союзі, та практикою, запровадженою чиновниками в континентальній Європі. І немає жодної впевненості в тому, що остання поступиться, зокрема у Франції. Якою б престижною не була запропонована вам робота у розташованій в Парижі французькій аудиторській компанії, вам все одно доведеться звертатися за правом на постійне проживання; а отримати його ви зможете лише в тому разі, якщо маєте можливість показати недавній рахунок за електроенергію, спожиту в районі Парижу.
- 8 Див.: *La politique Européenne de Concurrence*, XXV звіт про політику конкуренції, Європейська Комісія, Брюссель, 1995, стор. 21, 50 та 51.
- 9 Видано у видавництві Oxford University Press 1990 року. Лорд Кокфілд у своїй книзі *The European Union. Constructing the Single Market*, Wiley Chancery Law, Лондон, 1994, називає Британію “впертою нареченою”.
- 10 Alain Peyrefitte, *C'Était de Gaulle*, Seuil, Париж, 1994, стор. 158-159.
- 11 *The Rotten Heart of Europe. The Dirty War for Europe's Money*, Faber and Faber, 1995, стор. 198 та 207.

4 СУПЕРЕЧКИ

- 1 J.-M. Jeanneney, *L'Économie Française depuis 1967*, Париж, 1989, цитату наведено за: P.M.H. Bell, *France and Britain 1940-1994. The Long Separation*, Longman, Лондон, 1997, стор. 240.
- 2 “Hopping mad”, *Prospect*, лютий 1997, стор. 12-13.
- 3 *The Rotten Heart of Europe*, Faber and Faber, Лондон, 1995, стор. 201.
- 4 Див.: Timothy Bainbridge та Anthony Teasdale, *The Penguin Companion to the European Union*, Penguin, Лондон, 1996, стор. 29.
- 5 Цитату наведено за: Stephen George, *An Awkward Partner, Britain in the European Community*, Oxford University Press, Оксфорд, 1991, стор. 194.
- 6 Повне обговорення теми дивіться в статті Сари Хелм (Sarah Helm) “Europe's Chocolate Wars” у березневому числі журналу “Prospect” за

1996 рік. Газета “The Daily Telegraph” – також добре джерело прикладів, вона притримується твердої євроскептичної лінії, узагальненої в передовій від 30 серпня 1996 року, де пропонується “новий парламентський акт, який перелічив би сфери політики, що не зачіпають жодну іншу країну – такі як охорона здоров’я, імміграція, оподаткування та виробничі стосунки, і недвозначно оголосив би головування національного парламенту в цих сферах.” “Будь-яка європейська директива стосовно цих галузей”, – сказано далі, – “розглядатиметься як порада”.

- 7 Повне обговорення цієї теми див.: Clive H. Church та David Phinnemore, *European Union and the European Community. A Handbook and Commentary on the Post-Maastricht Treaties*, Harvester Wheatsheaf, Лондон, 1994, стор. 143.
- 8 Положення Соціального розділу торкаються таких питань: свобода пересування; умови найму та оплата праці; поліпшення умов роботи та життя; соціальний захист; право на утворення асоціацій та укладання колективного договору; професійна освіта; рівні умови для чоловіків та жінок; інформування робітників, консультації з ними, та участь їх у вирішенні питань; охорона здоров’я та безпека на робочому місці; захист дітей та підлітків; права людей похилого віку; права інвалідів.

Соціальний розділ не треба плутати з Соціальною Хартією, проголошеною Радою Європи, яка є організацією, цілком відмінною від Європейського Союзу. Хоча обидва документи й мають близькі цілі – покращити статус та умови праці найманих робітників, дотримання положень Хартії є цілковито добровільним; не існує механізмів, які б примушували країни, що підписали Хартію, це робити. Натомість Соціальний розділ набув в грудні 1991 року законодавчого статусу як частина Маастрихтської угоди; єдиною країною, яка відмовилась від його ухвалення і отримала, таким чином, виняткове право не дотримуватись його положень, було Сполучене Королівство. Отже будь-яка організація може подати позов до Суду ЄС проти країни, за винятком Сполученого Королівства, що не виконує положень Соціального розділу.

- 9 Див. розділ “Contributions and Receipts” в книзі: Timothy Bainbridge та Anthony Teasdale *The Penguin Companion to the European Union*, Penguin, Лондон, 1996, стор. 83. Малий розмір французького внеску пояснюється тим, що Франція імпортує дуже мало харчових продуктів з третіх країн.

5 ВАЛЮТИ І ВЛАДА

- 1 Див.: *The Rotten Heart of Europe*, Faber and Faber, Лондон, 1995, зноска на стор. 58, де Конолі пише:

“Тому, хто достатньо дурний, щоб таке вчинити (замість того, щоб взяти з собою кредитну або готівкову картку), може стати розуму й для того, щоб слухати, що розповідають Леон Брітен або Рой Дже-нкінс про монетарний союз та єдину валюту; але напевне більше

нікому. Бо навіть всі тортури, яких зазнали такі міфічні безпорадні особи за обміну валют – ніщо у порівнянні зі справжніми збитками: неконтрольованою інфляцією, циклічними періодами безробіття, постійним зменшенням продуктивності, зайнятості та реальних прибутків, які принесе з собою єдина валюта.”

- 2 Див.: Christopher Johnson, *In With the Euro, Out with the Pound. The Single Currency for Britain*, Penguin, Лондон, 1996, стор. 22-24.
- 3 Це питання ґрунтовно обговорюється в збірці статей, підготовленій Полом Темплтоном (Paul Templeton: *The European Currency Crisis*, Probus Publishing Company, Cambridge and Chicago, Illinois, 1993 рік. Дивіться, зокрема статті Робіна Лейґ-Пембертона (Robin Leigh-Pemberton), керівника Bank of England на той час. Цілком протилежний погляд можна знайти в книзі: Bernard Connolly, *The Rotten Heart of Europe*, Faber and Faber, Лондон, 1995.
- 4 Templeton, *op. cit.*, стор. 10 та 222.
- 5 Щоб ознайомитись з деякими з цих ідей, див. есей Свена Папке (Sven Papcke) “Who needs European Identity?” в книзі: *The Idea of Europe. Problems of National and Transnational Identity*, виданої Бріаном Нелсоном (Brian Nelson) та іншими. Berg Publishers, Оксфорд, 1992. Подальші роздуми щодо інтелектуальної єдності Європи дивіться в розділі “Висновки” на стор. 103.
- 6 *The Rotten Heart of Europe*, Faber and Faber, Лондон, 1995, стор. 73 та 103.

Énarques – це вищі французькі державні службовці, які навчалися в ENA (L'École nationale d'administration) – Вищій адміністративній школі. Школа була заснована 1945 року внаслідок спільного рішення Шарля де Голля і тодішнього лідера Французької комуністичної партії Моріса Тореза. На відміну від британських і американських державних службовців, *énarques* часто стають політиками високого рівня і нерідко обіймають найвищі посади. Валері Жискар д'Естен (Президент з 1974 по 1981 рік) вчився в ENA. Так само, як і Жак Ширак, обраний Президентом 1996 року, а з ним і нинішній прем'єр-міністр Ален Жюпе*, міністр юстиції Жак Тубон і колишній Президент Європейської Комісії Жак Делор. До того, як він заступив на посаду Президента Комісії (де залишався найдовше (1985-1995) з усіх президентів на сьогоднішній день), Жак Делор був міністром економіки та фінансів у соціалістичному уряді, призначеному 1981 року Франсуа Міттераном.

Детальніше про ENA можна довідатись з книги: Philip Thody and Howard Evans, *Faux Amis and Key Words. A dictionary Guide to French Language, Culture and Society through Lookalikes and Confusables*, Athlone Press, Лондон, 1985.

* Прим. перекл.: наразі прем'єр-міністр Франції – Люнель Жоспен.

- 7 *In With the Euro, Out With the Pound. The Single Currency for Britain*, Penguin, Лондон, 1996, стор. 114.
- 8 *Prospect*, грудень 1993, стор. 72. Стаття пана Гудхарта є однією з найдоступніших і найкорисніших з усіх наявних, де підсумовуються проблеми єдиної європейської валюти.
- 9 *In With the Euro, Out With the Pound. The Single Currency for Britain*, Penguin, Лондон, 1996, стор. 76.
- 10 Згідно з Маастрихтською угодою, це має бути їх рівень в європейському механізмі обмінних курсів (ERM). Але відтоді, як була підписана Маастрихтська угода, всередині ERM відбулося стільки змін, що спиратися на нього у прийнятті майбутніх рішень було б неправильним.

Індекси

- “Factortame” справа 86
- “Prospect” журнал 87, 116, 127, 130
- Cour des Comptes 61
- Австралія 24, 32, 83, 90, 96
- Австрія
 - член ЄАВТ 8, 32, 34
 - вступ до ЄС 20, 41
- Аденауер Конрад 21, 35, 40, 108
- алкогольні напої 67
- Барі Ричард 87
- Бевін Ерні 76
- Бельгія
 - ставлення до ЄС 70, 80
 - країна – засновниця ЄОВС 21
 - країна – засновниця ЄС 65
- Бенбридж Тімоті 52
- Бенілюксу країни 80
 - ставлення до ЄС 10
- Берлін
 - блокада 27-28
 - загрози проти 8, 33-34, 108
 - стіна 34, 98, 105
- Бісмарк Отто фон 22
- Борхардт Клаус-Дітер 52, 57-58
- британський погляд на власну історію 24-27
- Брюзька група 92
- Букер Кристофер 86
- бюрократія
 - переваги 48-49
 - перешкоди, які чинить національна 70-72, 127
- Веймарська республіка 22
- верховенство права 60
- війна між США та В'єтнамом 10
- вікенд
 - улюблений агресивними режимами час для нападу 24, 124
- Вілсон Гарольд 10, 12, 14, 36, 93, 97, 103
- Вільгельм II 22
- вільний рух
 - товарів 65-67
 - капіталу 68
 - робітників 68-70
- Вільям Девід 49
- Гальштайн Вальтер 10, 36
- Гейлшем лорд 55
- Генеральна угода про тарифи і торгівлю (ГАТТ) нині Світова Організація Торгівлі (WTO) 51
- Гібсон Роберт 97
- Гілей Деніс про
 - “садо-монетаризм” 112
- Гіт сер Едвард 12, 86, 97
- Гітлер Адольф 24, 27, 83, 92, 105
- Голдсміт Олівер 116
- Голдсміт сер Джеймс 45, 86, 96
- Греція
 - вступає до ЄЕС 16, 40
 - ставлення до ЄС 78-79, 94
- Грінспен Алан 118
- гроші
 - значення і переваги 121
- Гудхарт Чарлз 116

Данія

- член ЄАВТ 32
- вступ до ЄЕС 40
- ставлення до ЄС 80
- особливість законодавства щодо алкогольних напоїв 67
- відмова приєднатися до Шенгенської угоди 78
- референдум про ратифікацію Маастрихтської угоди: спочатку “ні”, потім “так” 105
- де Голль Шарль 32
- вето на вступ Сполученого Королівства до ЄЕС 9, 32, 35-36, 80
- мотиви 7, 11, 12, 55
- бачення Європи 79, 97
- відставка відкриває Сполученому Королівству шлях до вступу 36
- Деаене Жан-Люк 56
- Делор Жак 17, 18, 47, 129
- державні службовці кількість в Сполученому Королівстві 63, 126
- Джеферсон Томас 122
- Джонсон Кристофер 115, 117-118
- Джонсон Сем'юел 121
- діжонський касіс 67
- Етлі Клемент 24, 46, 76
- “Європа Вітчизн” 33, 36, 62, 97, 104
- Євратом 30
- Європейська Асоціація Вільної Торгівлі (ЄАВТ) 32, 46
- Європейська валютна система (EMS) 15, 101
- Європейське Економічне Співтовариство (ЄЕС) створення 30
- розвиток 31-32
- цілі 42-43
- політичні критерії членства 34, 41-42
- Європейське об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС)

- створення 5, 21
- цілі 21, 23
- роль 15, 26, 73
- успіх 23, 42, 90
- Європейське Оборонне Співтовариство (ЄОС) 5, 28, 107
- Європейський валютний інститут 63, 117
- Європейський механізм обмінних курсів (ERM) 101-107
- Європейський Парламент повноваження 14, 52-53
- обмеження повноважень 54-56
- членство 56-57
- прямі вибори 14-15
- відхилив бюджет 15, 54
- Європейський Союз (ЄС) корені 21
- ЄЕС перетворюється на 20, 23, 37
- обмеження повноважень 75-76, 88-89
- політичні критерії членства 98
- Європейський фонд управління та забезпечення в сільському господарстві (EAGGF або FEOGA) 84
- Європейський Центральний Банк (ЄЦБ) 117-118
- Європейські школи 74
- єдина європейська валюта 18, 39, 63, 68, 74, 94, 100, 110-118
- Єдиний Європейський Акт 17, 56, 67, 99
- Жаненей Ж.-М. 85
- Жискар д'Естен Валері 61, 129
- законотворчість нібито притаманна Брюсселю пристрасть до 92-93, 127
- “змія в тунелі” 13, 100
- Західноєвропейський Союз 6, 9, 17, 29
- Ізраїль політика щодо арабів 11, 13, 40, 100, 124

- Ірландія Республіка
вступ до ЄЕС 40
ентузіазм стосовно ЄС 80
особливість законодавства щодо
алкогольних напоїв 67
високі темпи економічного зрос-
тання 110
користь від САР 80
звинувачення в нечесності з бо-
ку Бернарда Конолі 80
- Ісландія 86
- Іспанія
ставлення до ЄС 78
вступає до ЄЕС 40-42
- Італія
країна-засновниця ЄОВС 21
країна-засновниця ЄЕС 65
ставлення до ЄС 79
відмова від традиційної протекці-
оністської політики 65, 70
- Канада 24, 83, 96
провінції 119
- Кейнз Джон Мейнард 16, 37, 113
антикейнзіанська політика 118
- Кеннеді Пол 50
- Кеннеді Президент Джон 34, 35
- Керролл Льюїс 30
- Кінок Гленіс 57
- Кінок Дейл 118
- Клаусевіц Карл 110
- Клемансо Жорж 118
- Кокфілд лорд 59
- Комісія Європейська
склад і роль 47-50, 59
члени
призначення і статус 47, 49
зарплати 50
- Комітет постійних представників
(COREPER) 51-52
- Комітет регіонів 62, 94
- Конолі Бернард 80, 88, 99, 125, 128
- Корейська війна
вплив на Європу 4, 27-28, 37
- кризи міжнародні вплив на єв-
ропейську інтеграцію 4, 7,
10, 13, 27-28, 37-38, 100-101
- Куба
ракетна криза 9, 34-35, 37, 125
- Ленін 73
- Ліга Націй 23, 123
- Ломе конвенція 14, 85
- Людовік XIV 22, 25
- Люксембург
країна-засновниця ЄОВС 21
країна-засновниця ЄЕС 65
“Люксембурзький компроміс” 10,
36, 120
- Маастрихтська угода 19, 37, 47, 56,
59, 66, 80, 105, 106, 112, 117
- Маастрихтські критерії конверген-
ції 106, 110-113, 117, 120
- Макмілан Гарольд 35, 64
- Маркс Карл 89
- марксизм 43, 73
- Маршала програма допомоги 95
- Мейджор Джон 56
- Мікобер Вілкінз
як путівник маастрихтськими
критеріями конвергенції 111
- Міттеран Франсуа 16, 49, 53, 97,
103, 129
- мови офіційні ЄС 63
- Моне Жан 4, 22-23, 108, 123
- Монтеск'є 60
- Муссоліні Беніто 24, 79, 81
- Наполеон I 22, 25, 92
- Нідерланди
країна-засновниця ЄОВС 21
країна-засновниця ЄЕС 65
ставлення до ЄС 80
ставлення до наркотиків 77
- Ніксон Президент США 12, 100
- Німеччина
країна-засновниця ЄОВС 21
країна-засновниця ЄЕС 65
цілі в першій світовій війні 25,
124
ставлення до ЄС 79

- наслідки воз'єднання 105-106
страх перед інфляцією 105
внесок до бюджету ЄС 97, 101, 118
- Нова Зеландія 24, 83, 85, 96
- Норвегія
вирішує не вступати до ЄС 13
- Організація країн – експортерів нафти (ОРЕС) 13, 39, 100
- Організація Об'єднаних Націй (ООН)
порівняння з ЄС 46, 123
- Організація Північно-Атлантичного Договору (НАТО)
цілі 28, 33
у порівнянні з ЄС 6, 15, 17, 46, 98
- освіта
обмежена роль ЄС у 74
- Паризька угода 1951 року 5, 15, 21, 23, 24, 28, 31, 37, 45, 46, 73, 90, 95, 109, 121
- пенсійне забезпечення 96
- Петен Філіп 24, 81
- податок на додану вартість (ПДВ)
спрощене пояснення 17, 65-66, 96
- Польща 42
можливе членство в ЄС 98
- Помпиду Жорж 12, 36, 102
- Португалія
член ЄАВТ 32
вступ до ЄС 17, 40-41
ставлення до ЄС 78, 81
презервативи
легенди про європейське законодавство стосовно 92
- Просвітництва період
ЄС є продуктом 42, 122
не торкнувся піренейських країн 42
- Рада Міністрів 46, 47
склад і роль 50-52
не плутати з Європейською Радою та Радою Європи 52
- Радянський Союз (СРСР) 27, 34, 85
агресивна зовнішня політика 26-27, 34-35, 38, 42-43, 81
сприяла виживанню капіталізму і перемозі Заходу в холодній війні 37-38
роль в арабо-ізраїльському конфлікті 13
- рибальство
спільна політика в галузі 85-88
- Римська угода 1957 року
ратифікація 31, 32, 64
запроваджує чотири фундаментальні свободи 65-71
правила конкуренції 59, 73, 93, 114
- Рідлі Ніколас 92
- Ролс Ройс 92
- Росія 43, 68, 85
- Саарська область 23
- Салазар Олівера 42, 81, 125
- Сантер Жак 56
- Свон Деніс 59, 64
- середи чорна 104
біла, або навіть золота 107
- система відшкодувань 90
- сільське господарство
переваги для Франції 80
ставлення британців 32, 40-43, 90
невдоволення французів з приводу вступу Іспанії 40
- див. також спільна сільськогосподарська політика
- службовці ЄС
кількість 49, 63
- Соціальний розділ
цілі 94, 98, 119-120
деталі 128
приблизна вартість 91
- Соціально-економічний комітет 55, 62-63, 69
- Спаак Поль-Анрі 6

- спільна сільськогосподарська політика (САР) 38, 41, 49, 83-91
- спільний зовнішній тариф 30, 64-65, 83, 96
- спільний ринок
 британці віддають перевагу 78
 порівняння із зоною вільної торгівлі та з митним союзом 64-65
- Сполучене Королівство
 початкова ворожість до ЄОВС 24-27
 і до ЄЕС 31-32, 45-46
 тривас 78-79
 відхилення першої заяви про вступ 9, 32
 і другої 36
 вступ 37
 фактично “поцілунок смерті” для ЄЕС 39
 вбачає лише комерційні підстави для членства 64, 78, 92, 95
 відмова приєднатися до Шенгенської угоди і неприязне ставлення до посвідчень особи 78
 вступ до ERM і вихід з нього 104-107
- Сполучені Штати Америки (США)
 рятують Європу від СРСР 28, 33-35
 перемагають в холодній війні 18
 дотації сільському господарству 85, 89
 у порівнянні з ЄС 57, 60, 69, 73-77, 99-100, 113-115, 117-119
- Стокгольм
 адміністративний штат удвічі більший від кількості службовців ЄС 63
- Суд Аудиторів 48, 61, 88
- Суд Європейських Співтовариств (Суд ЄС) 57-58
 не плутати з Європейським Судом з Прав Людини 58
- прикладі функціонування 67-68, 70-72, 86
- справи проти Бельгії та порту Морле 72
- Суд Першої Інстанції 60
- тахометр 95
- Тетчер Маргарет 15, 49, 91, 92, 96, 112
- Тіздейл Ентоні 52
- Треті країни
 визначення 30, 83
 приклади 30, 77, 96
- Туреччина
 можливий член ЄС 79
 член Ради Європи 52
 подає заяву про вступ 17
 ставлення до цього Греції 79
- Угорщина 26
 придушення радянськими військами повстання 1956 року 7, 37, 124
 можливе членство в ЄС в майбутньому 43, 98
- Фінляндія
 вступ до ЄС 20, 41
 особливість законодавства щодо алкогольних напоїв 67
 ставлення до ЄС 81
- Франко Франсіско 41, 81, 125
- Франція
 країна-засновниця ЄОВС 21
 країна-засновниця ЄЕС 65
 підозра щодо США 33
 “політика порожніх крісел” 10, 36, 80
 ставлення до Ізраїлю 40
 “fille aînée de l'Église” 40
 виведення військ з-під військового командування НАТО 46
 відмова від традиційної протекціоністської політики 65
 ставлення до ЄС 80
 віддає перевагу “Європі Вітчизн” 36, 62, 97

- так само, як і Сполучене Королівство 104
 - проводить соціалістичні реформи 68, 93, 103
 - Фуکیدід
 - про владу 108-110
 - холодна війна 25-30
 - внесок у розвиток європейської інтеграції 28
 - закінчується 18
 - Захід перемагає 18
 - Хрущов Микита 33-35, 108
 - Чемберлен Невіл 35
 - Черчил Вінстон 22, 27, 73, 119
 - Чеська Республіка
 - потенційний член ЄС 42, 43, 98
 - Чехословаччина 27, 35
 - акція Радянського Союзу 1968 року 37
 - чотири свободи запроваджені Римською угодою 65-73
 - Швейцарія
 - член ЄАВТ 32
 - член Ради Європи 52
 - Швеція
 - вступає до ЄС 20, 41
 - особливість законодавства щодо алкогольних напоїв 67
 - Шенгенська угода 19, 20, 77-78
 - Шуман Роберт 4, 21, 22, 42, 45, 107, 122
 - Японія 75, 113
-